

KRUUSBERG, ALEKSANDER

Esiisade enneajalooline õigus

Tartus
1920

EOD – Millions of books just a mouse click away! In more than 10 European countries!

Thank you for choosing EOD!

European libraries are hosting millions of books from the 15th to the 20th century. All these books have now become available as eBooks – just a mouse click away. Search the online catalogue of a library from the eBooks on Demand (EOD) network and order the book as an eBook from all over the world – 24 hours a day, 7 days a week. The book will be digitised and made accessible to you as an eBook.

Enjoy your EOD eBook!

- Get the look and feel of the original book!
- Use your standard software to read the eBook on-screen, zoom in to the image or just simply navigate through the book
- *Search & Find:* Use the full-text search of individual terms
- *Copy & Paste Text and Images:* Copy images and parts of the text to other applications (e.g. word processor)

Terms and Conditions

With the usage of the EOD service, you accept the Terms and Conditions provided by the library owning the book. EOD provides access to digitized documents strictly for personal, non-commercial purposes. For any other purpose, please contact the library.

- Terms and Conditions in English: <http://books2ebooks.eu/odm/html/utl/en/agb.html>
- Terms and Conditions in Estonian: <http://books2ebooks.eu/odm/html/utl/et/agb.html>

More eBooks

Already a dozen libraries in more than 10 European countries offer this service.

More information is available at <http://books2ebooks.eu>

Ilmunud „Eesti Kirjanduses“ 1920

A. Kruusberg

Esiisade enneaajalooline õigus

I

Perekond

Tartus 1920

Eessõna.

Kui me ümbruskonda ja elu tähele paneme ja seda, mis meil praegu käes, ajaloo andmetega võrdleme, siis selgub meile, et siin ilmas aja jooksul paljugi muutub: inimene ise, tema vaated, arvamised, mõisted, kombed, eluviisid, arusaamine heast ja kurjast, vahekord omasugustega, ühiseluvormid j. n. e. j. n. e. Miski ei seisa paigal, vaid kõik liigub, edeneb. Praegune ilmakord, mis pealiskaudsel vaatlemisel paistab põline olevat, on tõepoolest alles võrdlemisi hiljuti niisuguseks saanud ja peab aja nõudel jälle muutuma. Meie teadmised inimesesoo elust ja selle vormide muutumisest ulatavad kõigest aastat kümnetuhat minevikku tagasi. See ajajärk on aga väike lüli pikast ajaloo ahelast, mis meid tagasi halli minevikku viib, kaugele ja madalasse, lcomariigi väravatele. Seal kaugel ilmub meie silma ette halli udu sees inetu ahvinäoline elukas, metsaline, kes meile ajaloo tegijana ja hariduse meistrina, meie esiisana esineb. See metsaline, üks jõuetumatest oma aja olevustest, kellel aga jumalik säde ajus asus, astus metsiku ja vaenuliku loodusega oma olemasolemise pärast võitlusesse. Enese kehalist jõuetust tundes ühines ta omasugustega, et ühisel jõul eesmärgi poole püüda. Selles võitluses kujunes tema elu ja koosolemine teistega; siin pandi alus kultuurile ja tsivilisatsioonile. Võitlus kestis sajadtuhanded aastad. Ja täna esineb see võitleja, endine metsaline, meile oma järeletulijates praeguse kultuuri-inimesena, looduse kuningana.

Nimeta olevus oli see metsalisest kangelane. Inimene, aadam, oli ta nimi, ütleb Hommikumaa muinasjutt. Nimeta olid ka tema lähemad järeletulijad. Nimeta praeguse aja mõttes, mitte aga nimetusteta, olid vahest isegi veel need, kellest mitmekordse pereheitmise järele üks osa maarahva nime all Lääne mere kaldale peatama jäi.

Mitmed põlved ja mitmesugused geniused on pidanud võitlema, kannatama, veres ja higis nõretama ning emakese maa rüppe varisema, enne kui ahvitaolise esiinimese järeletulija maa mees oma kanda Kalevi kaljul võis kinnitada. Meie ei tea neist midagi. Tumedad muinasjutud jumalatest ja kangelastest, kes inimesesoole head teinud, liikusid endiste põlvede suus ja lasksid aimata, kuidas hiljema aja inimene esiisade piinapigistuste ja võitluste peale vaatas.

Nagu maapind, millel inimene asus, pikkade ajajätkude jooksul muutus, pidi ka inimese elu muutuma, ennast antud tingimuste järele painutades. Igal maavööli olid istsugused elutingimused. Selle järele pidi ka inimene ja ta elu mitmes paigas mitmesugune olema. Kuid ometigi on kõigi rahvaste elus ja arenemises nii palju ühist, et võrdleva uurimise põhjal — üksikasjad kõrvale jättes — ütelda tohib: rahvaste arenemisekäik on oma suurtes peajoontes peaaegu üht ja sedasama teed läinud. Näib, et kõigi ühe planeedi peal elavate kohta üks ja seesama edenemise-seadus maksab.

Omaval pika ja pikaldasel arenemisekäigul, raskes võitluses oma elamiseõiguse eest löi inimene ühiselu-korra ja kombeõiguse, millest ta kivise kindlusega kinni hoidis. Kombeõiguse iseäraldused, mis tema kujunemisest tingitud, on partikularism ja konservatism: Kuid aja jooksul muutub kõik, muutus ka kombeõigus tarviduse ja tarbekohasuse järele, sest kestvat olemist, seismist elu ei tunne, vaid alalist saamist, edenemist. Ja siin on aja jooksul nii suured muudatused olnud, et meile palju esialgu ehk uskumatu paistab olevat.

Kõnelesime üksikust inimesest. Õigem oleks ehk olnud inimeste hulgast, rühmast, suguvõsast või sugu-

harust j. n. e. kõnelda, sest hallil esiajal, niipalju kui meie teda tunneme või arvame tundvat, ei olnud nähtavasti üksikut inimest praeguse aja mõttes olemas, s. o. temaga ei rehkendatud palju. Oli inimeste mass, kari, kellel varem al ajal, kui mitte kõik, siis paljugi ühine omandus oli. — Kõigist elavatest olevustest on inimene ennast kõige rohkem suutnud omasuguste keskel ja nende heaks orjastada, kui nii võib ütelda, ja õigustes kitsendada, mida selleks tarvis läks, et tugevaid ühiselu-üksusi luua ja ühisel jõul muud loodust orjastada. Praegune üksik-inimene oma õiguste piirkonnaga on pikkamisi suurest massist ennast eraldanud. — Loodus ei tee hüppeid. Suurest kogust lahku lüües võttis inimene selle kultuurivara kaasa ja hoidis vanast korrast ja vaadetest kaua sitkelt kinni. Ja see on meile ühelt poolt õnneks: vana halli aja riismed püsivad elukommetes ja n. n. juriidilistes sümbolites (näit. „käe löömine“ lepingut tehes) kaua edasi, mõned meie ajani. Ja muude väheste abinõude kõrval võime ka nende põhjal ja abil seda järeltada, kuidas inimesed vanasti elasid ja mõtlesid, mida nad õige k s pidasid, võime vana kombeõigust restaureerida.

Järgnev katse selles asjas tahab ainult tagasihoidlikult pakutud pärjake meie lähema mineviku vainult olla. Kahtlemata võiks sealt suuremaid punuda. Ja kui esimene niisugune palub ta alandlikult oma nõrkusi vabandada ning on iga asjaliku näpunäite eest tänulik. Ta on raskestes oludes kolmandal ilmasõja aastal, kus muu seas ka allikatele pääsmine raske oli — endiste aastate tähelepänemiste põhjal kokku võetud. Tuli ka kaudseid allikaid tarvitada, oma mälestuse järele käia, varemini tehtud bibliograafilisi ülestähendusi appi võtta j. n. e. ja palju ütlemata jätta, sest et võrdlemise ja kontrollimise võimalus puudus. Nii pidid kahjuks Soome ja teiste sugurahvaste olud peaaegu tähele panemata jääma.

Siin tahaksin veel selle peale tähelepanekut juhtida, et meie isade kommetest ja pruukidest vist palju on üles kirjutamata jäänud, iseäranis perekonna-elu piirides, ja seega

meile täiesti kaduma läinud, osalt küll sellepärast, et üleskirjutajad neid hinnata ei osanud ja teatud eelarvamisega neid „roppudeks“ ja meile häbistavateks pidasid, osalt vist ka sellepärast, et esimesed vanavara korjajad, Hurt ja Eisen, vaimulikud mehed olid, kellele igasugust „prahti“ häbeneti saata. Niisugune eelarvamine on aga ekslik ja asjale kahjulik. Teadusele ei ole miski asi ropp ega üleliigne. Õpib ta ju kõiksugu asju tundma, mis igapäevasest seisukohast vahest hirmsad on, nagu pahu tõbesid, katku ja koolerat, inimeste ja loomade väljaheiteid, inimesesööjate elu ja usku j. n. e. j. n. e. Peame meeles, et igal rahval ja igal aja järgul oma isesugused vaated ja arvamised, kõlblus ja komblus on. Mis meile praegu halb on, ei olnud seda varema aja inimesele mitte, vaid see oli temale hea, vahest koguni püha; paremat ta ei tunnud. Meie praegune elu oma arvamistega ja kommetega on aastatuhandete, vahest juba ka -sadade pärast elavatele inimestele kahtlemata ka kentsakas, kui mitte toores ja ropp. Sellepärast: missugune meie esiisade elu ka ei olnud, ärgem pigistagem tema ees silmi kinni, vaid õppigem teda tundma. Ja pangem kõik paberisse, mis sellest veel leidub, ning saatkem Eesti Kirjanduse Seltsile. Alamal seisvad read selgitavad seda, mis tuleks kirja panna. Praegu on viimane aeg, et veel riismeid päästa.

Olgu siin kohe tähendatud, et asjade vaatlemisel ühelt või teiselt õigeks tunnustatud ehk omaks võetud seisukohalt, nagu see praegusel ajal koolis sünnib ja omal ajal ka vanade Vahemere äärsete kultuurirahvaste juures viisiks oli, kes kõike, mis nende mõõdupuu alla ei passinud, barbaarseks pidasid, vahest ehk oma hea külg on, kuid ometigi ei taha ma järgnevates ridades ühele või teisele kõne all oleva asja kohta antud vaatekohale asuda, sest et neist ühtegi ei või eksimatuks pidada. Sellepärast lähen mõnes asjas iseoma teed, ilma et ma seepärast teadusemeeste tööd sellel põllul ignoreeriksin, ja jätan kahtlusele ja kaalumisele ruumi. Lõpuks viivad need teed ikkagi sinnasamasse välja, kuhu juba ennemini on jõutud.

Käesolev katse olgu väikeseks vihukeseks suure Soome-Ugri rahvasteteaduse materjaali salve. Terade väljavõtmine ja nende lõpulik õigesse paika panemine jäägu tuleviku hooleks. Kui ma siin mõne nähtuse juures ka teistest Soome sugu rahvastest kõnelen, siis ei taha ma sellega veel mitte ütelda, et üks ehk teine nähtus meie oma üleüldine ja algupärane kultuurielu avaldus oleks. Ma konstateerin ainult faktisid ja püüan — üleüldiselt õigeks tunnustatud sisemiste tegurite mõju arvesse võttes — nende tekkimist ja mõtet jõudu mööda selgitada. Ka arvamised laenude kohta jätan kõrvale. Et ma ilma eelarvamisteta ja sihilise faktide valgustamiseta ning otsuste pealesundimiseta oma asja ajan, siis julgen loota, et mind ei võida ebatõe kuulutamises süüdistada.

Ma algan mehe ja naise vahekorraga. Seda peetakse perekonna, suguharu ja riigi aluseks. Inimesesoo ühiselulised korraldused on peaasjalikult tingitud töö edendamise ja perekonnaelu arenemise läbi. Mida vähem tööstus on edenenud, seda tähtsamat osa näikse ühiskondliku elu korralduses abielu (suguelu) sidemed etendavat. Alguses oli inimesesugu vahetpidamata raskes võitluses oma olemasolemise eest. Et püsida ja edeneda, tuli vaimujõu kõrval iseäranis kehalikku jõudu tarvitada ja välja arendada. Siis oli toore jõu valitsuse aeg. Naine kui nõrgem olevus pidi seal muidugi mehe, kui tugevama, varju jääma. Siit see ka tuleb, et naise seisukoht elus vanal ajal tihti sugugi kadedust äratav ei ole. Naine on mehe teenija, ori; tema peale vaadatakse kui mehe või meeste omanduse peale. Naise endine sotsiaalne seisukoht näib ka keeltesse jäljed olevat jätnud. Ja need kinnitavad eelmist väidet õrnasoo muistse seisukoha asjus. Greeka „*δάμαρ*“ (abielunaine) on femininum „*δμώρ*“i (sõjas röövitud ori) jaoks. Rooma „*familia*“ on „*famulus*“-ega (teener, ori) sugulane. Setu „*tšura*“ näib oma kaugemates vormides (Mord. *čora* — sees. tähendus, Läti *čura* — poiss, teener, Leedu *czūras* — härraste poiss, teener = Poola *čura*, Tsherem. *cora* — ori, Tshuv. *čora*, *čura* — teener, ori, naisteeniija (nais-

ori, vaim), Serb. cura — tüdruk, Türgi curi — sees., Dshagat. žori — naisori (tüdr.), Turkest. ja Kirg. čori — tüdrukust naisori (meie „vaim“ = Soome „naine, abikaasa“, j. n. e.) ka naise rõhutatud elukorra poolt kõnelevat. Mordva „uré“ (abielunaine), „urédev“ (pruudiõde), „uráž“ (minija) on „urá“ga, meie „orjaga“ (vahest ka Votj. „var“iga) sugulased ja kõnelevad meie naisterahva varemast sotsiaalsest seisukorrast (Permi — Mordva — Soome rahva juures). Naist hinnati, nagu allpool näeme, kui ta sigiv ja töökas oli. Kaotas ta need omadused, siis heideti ta kui kõlbmata asi kõrvale. Niisama tehti üleliigsete ja haiglaste lastega, peaaesjalikult tütarlastega, ning vanade ja jõuetute inimestega. Vana aeg oli kõik muu, kuid mitte sentimentaalne.

Nelipühil 1917.

I. Mees ja naine

1. Hetärismi jäljed ja riismed Eestis.

Hetärismiks nimetame kõige vanemat seniajani tuntud või tuntuks peetud abieluvormi. See nimetus, mis paljudele ei meeldi, on kuulsa Bachofeni antud (Das Mutterrecht, 1861). Teda ei tule mitte greeklaste 'hetärismiga' ära vahetada. Hellwald (Die menschliche Familie) ja Starcke (Die primit. Familie 1888) tarvitavad selle asemel sõna 'promiskuiteet' (= Gemeinschaft der Weiber), Lubbock — 'kommunaal-abielu' (Die Entstehung d. Civilis., Saksa k. t. 1874). Saksakeelne 'Gesamtehe' oleks vastav nimetus. Eesti keeles tarvitab J. Jõgever hetärismi tähendamiseks 'vaba abielu' (E. Kirjand. 1911, lhk. 341). See nimetus vastaks rohkem uuema aja vaatele selle mehe ja naise varema vahekorra peale. 1905. aastast saadik mõistetakse meil laiades ringkondades 'vaba abielu' all aga 'ka kodanlist abielu' (Zivilehe). See äravahetamine oleks eksitus ja tuleks tagasi tõrjuda.

Aga seletame hetärismi kui abielu (s. o. suguelu vormi) sisu veidi lähemalt.

Esimestel kultuurielu astmetel ei võinud abielust praeguse aja mõttes juttugi olla. Seal oli mehe ja naise vahekorra aluseks esimeses joonel loomusund. Aegamööda asusid selle vahekorra juure majanduslikud, eetilised j. m. elemendid. Sotsiaalelu korraldades painutati ka abielu õiguse normide alla. Tänapäev esineb abielu meile õiguslike vahekorrana. Tema alus, tuntud looduseseadus, on — vähemalt näib ta nii olevat — kindel, muutmata, vahest koguni igavene; kõik muu, mis aja jooksul selle ümber kujunenud, on pehme ja muutlik koor.

Missugused järgud ja astmed ning missuguses järjekorras abielu aastatuhandete, õigemini sajatuhandete jooksul

läbi teinud, ei tea meie. Viimastel aastakümnetel on selle selgitamiseks palju tööd tehtud, kuid siiski ei ole veel suudetud kindlat ja üleüldiselt õigeaks tunnistatud õpetust, teooriat luua. On ainult üksteisele vastukäivad arvamised, hüpoteesid olemas.

Ometigi võiks ehk teadusemehi nende arvamiste ja oletamiste järele kahte jakku jaotada (v. Wahrmund, Ehe und Eherecht, lhk. 5 ja 6, Anm.). Esimene osa (hetärismi oletajad), kuhu suurem osa asjatundjaid kuulub (nagu Bachofen, Morgan, Lubbock, Giraud-Teulon, Post, Dargun, Köhler, Engels j. t.) ja kelle hüpotees vanem on, õpetab, et vanal hallil ajal suguelus teatud korralagedus valitses, s. t. seal ei maksnud veel praeguse või varema aja korraldused. Aja jooksul samm-sammult edenedes kitsendati endist vaba sugulist läbikäimist ikka rohkem ja rohkem, kuni viimaks praeguse abielu, monogaamia juure välja jõuti. — Teine, vähem ja noorem õpetlaste rühm (Peschel, Starcke, Westermarck, Forel) tahab tõendada, et just monogaamia, ühe mehe ja ühe naise pikemat või lühemat aega kokkuelamine esimene ja kõige vanem abielu vorm oli.

Neist kahest voolust ei või kumbki eksimatuse ja õigekspeetavuse peale pretendeerida, olgugi et mõlemad oma väidete kaitseks kaaluvaid asjaolusid ette toovad. Võhikuna võib ühe või teise rühma poole hoida. Ainult nii-palju tuleks ütelda, et valimisel praeguse aja kõlbluse j. n. e. põhjal viimase poole ei maksa lüüa. Monogaamiline teooria põhjeneb palju rohkem Darwini õpetuse nime all tuntud loodusteadusliku voolu peal ja otsib oma väidete põhjendamiseks loomariigist, inimesesarnaste ahvide juurest j. n. e. abi ja aluseid. Selle voolu esitajate härrade silmis on endise aja monogaamia hästi teistsugusem, kui meie seda oma praeguse kombeõpetuse seisukohast hea meelega näeksime. Ja vanem õpetus on ikka veel ümberlökkamata.

Vanemad kirjalikud mälestused, mis Vahemere äärsed haritud rahvad meile järele jätnud, näitavad, et n. n. hetärism ehk kommunaalabielu pea kõigil sel ajal tuntud ilma rahvastel ühel või teisel näol ja astmel tuttav või koguni maksmas oli. Läänud aastasaja uurimised näitasid, et hetärismi nähtused üle terve maakera tuntud on ja mitmel pool veel praegu n. n. looduserahvaste juures edasi kestavad. Ma ei hakka siin maid ja rahvaid üles lugema, kus hetärismi või selle jälgi on leitud. Nimekiri saaks liig pikk. Sellekohasest kirjandusest võib igaüks ise järele

lugeda. Allikaid leidub muu seas näit. Wilutzky raamatus *Vorgeschichte des Rechts* I, pt. 1.

Hetärism oleks siis abielu arenemisele teatud aste ehk ajajärk. Jämedates joontes öeldud, oleks arenemiselu selle järele järgmine: Esiteks korraldamata suguline läbikäimine meeste ja naiste vahel, selle järele (hetärismi ajajärgul) suguline läbikäimine kõigi suguvõsa või mõne muu sellekohase rühma meeste ja naiste vahel j. n. e. j. n. e. Täna sees keeles kõlaks see nii: kõik naised on kõigi meestega abielus. Abielu rikkumiseks peeti naise sugulist läbikäimist võõra suguharu ehk rühma meesterahvaga, niisama kui naise monopoliseerimist ühe mehe poolt. Lubatud suguline läbikäimine oli kas oma meeste ja naisterahvaste vahel (endogaamia) või jälle olid mehed ühest ja naised teisest rühmast (suguvõsast j. n. e.); sel viimasel puhul oli abielu eksogaamiline. Esiolgu sugude vahekorda nimetatakse ka agaamiaks, abieluta olekuks. Nagu öeldud, seletatakse teiselt poolt teatud nähtustest arusaamist ekslikuks: mitte kõik naised ei olnud kõikide meeste päralt, vaid rahva või suguharu piirides olid lühikeseeajalised ja kergesti lahutatavad ehk lagunevad ühe mehe ja ühe naise abielud; selle kõrval oli aga, nagu praegugi, vaba suguline läbikäimine väljaspool abielu. Nii tohiksime siis „vabast abielust“ ja „hetärismist“ ikkagi kõnelda. — Igatahes jäävad fikseeritud faktid faktideks, kuigi hetärismi (*Gemeinschaft der Weiber*) oletamine „teaduslik ebauusk“ peaks olema. Olgu niipalju hetärismi selgituseks.

Meid ei huvita siin teoreetilised peenused ega see, missuguses vormelis endist suguelukorraldust (abielu), mis praeguse monogaamiaga ja tänase kõlblusega võrreldes Issanda meelest hirmus asi on, tuleks ja võiks defineerida, vaid nähtused, mis Eesti rahva juures varem, enneajaloolisel ajal laialisemat sugulist vabadust ja teistsugu kõlbust lasevad oletada, nähtused, mida harilikult hetärismi jälgedeks ja järelejäetaks peetakse.

Kui kurb see ka ei ole, aga tõsi ta on, et meil varem ajal sugu- ja armuelu palju „vabam“ (lodevam) oli kui praegune kõlblus seda lubab. See peegeldub muu seas ka Eesti vanasõnas: „Mets ja naisterahva perse on igatühe päralt“ (*Wiedemann, Aus dem inn. u. äuss. Leben... lhk. 112*), mille vanadust meie ei tea. Praegu mõistame meie seda vanasõna küll veidi teisiti, kuid ta esineb siiski varem aja vaate kehastusena, nagu hulk teisigi, mis trüki-
musta veel pole näinud.

Kui need ja järgnevad read meid võõrastama ja meie esiisade pärast punastama panevad, siis pidagem ikka meeles, et inimene mitte muinasjutuliselt paradiisimaalt ei ole siia kurja ilma langenud, vaid raske võitluse läbi madalast loomariigist praeguse kultuuri-inimese kõrgusele on tõusnud. Aukartuses peaksime tema arenemiselugu ja endist kombeõigust tundma õppima. — Honni soit qui mal y pense.

Pühad ja pidustused. Euroopa vana aja kirjanikud (Herodotos, Strabo, Solinius, Diodoros Siculus j. t.) teadsid n. n. hetärismi nähtustest nende eluajal tuntud ilma piirides (Araabias, Põhja-Aafrikas, Doonau maadel, praegusel Lõuna-Venemaal j. m.) jutustada, mis nad osalt ise olid näinud, osalt teistelt kuulnud. Meie nende kirjeldatud nähtusi neilt paikadelt enam ei leia. Endised enam-vähem puhtakujulised hetärismi avaldused (kui nad seda ülepea olid) on kadunud, kuid nende riismeid näeme rikkalikult Euroopas ja mujal laiali külitud olevat, nii inimeste eluviisides ja hingeelus, kõige pealt aga usu- ehk ebausukommetes.

Niisuguste hetärismi riismete hulka arvatakse harilikult ka neid nüüd juba muutunud ja moonutatud kombeid, mis suurte „paganausu“ pidustuste puhul ja mõnede pühade ajal nähtavale tulevad. Siin nähakse vana kombeõigust ehk kultust jälle pead tõstvat. Igatahes võime meie seal vana aja armuavaldusi ühel või teisel kujul ehk teisendil näha. Seal toimepandavate orgiate ajal variseb meie aja kõlblus ja suguelu korraldus täiesti kokku ja inimene andub mineviku traditsioonidele. Korduvad peaaegu needsamad nähtused, kui mitmesuguste uuema ja vanema aja ususektide „vabaarmastuse õhtutel“. Orgiaid, kus „suguline lodevus“ julgesti pead tõstab, teame kindlasti maakera peal paljudes kohtades ette tulevat. Võtame näituseks burjäätide „armastuseööd“. Tuleriida ümber tantsivad mehed ja naised ja kaovad paarikaupa ööpimedusesse, tulevad tagasi ja kaovad uuesti teistega paaris, nii et iga-sugused paarid võimalikud on (v. N. Melnikov, Die Burjäten des Irkutsk. Gouv., Verhandl. der Berl. Ges. f. Anthrop., Ethn. u. Urg., 1899, lhk. 440; F. v. Reitzenstein, Urgesch. d. Ehe, 8. Aufl., lhk. 30).

Kodumaa vanemad kirjamehed teavad meie esiisadest umbes samasuguseid asju jutustada. Tallinlane Balthasar Russov kirjutab 1584. a. trükitud ajaraamatus (K. Leetbergi tõlke käsikiri):

„Kirmsil¹⁾ seised kiriku juures õllenõud talupoegade jaoks. Need tulid sinna laupäeval mõne penikoorma takka kokku oma naiste, tüdrukute ja sulastega lakkuma ja prassima.“ Teisel päeval käratseti kirikus purjus peaga, nii et pappi kuulda ei olnud. — „Pärast, kui nad just nii targalt kui ennegi kirikust välja tulid, läks uus purjutamine, tantsimine, laulmine ja laksumine jälle lahti.... Nõnda pidasid seda pidu liht talupojad ja sulased, mitte ilma tülita, riuta ja tapmiseta ja muu suure patu ja häbitööta... Ja neid kirmisid peeti mitte ainult apostlipäevadel, vaid ka maarja- ja kõigipühade-päevadel.

Ei ole ka võimalik jutustada, mis hirmus lugu siin ka püha Jaani tulega oli... Tantsiti ja lauldi ja karati kõige lustiga ja ei antud armu suurtele torupillidele, mis igas külas väga tuntud olid. Peale selle oli püha Viidi (St. Viti) päeval, 15. juunil, tema kabeli juures, niisama ka jaanipäeval püha Brigitta (Pirita) kloostri juures suur jõledus... talupojad tulid andeksandmise-kirjade pärast ja ebajumala-teenistuse pärast... Ja kui nad selle oma meelest jumalateenistuse ära olid pidanud, mis suur Epikuri pidu seal siis lakkudes, prassides, lauldes, karates ja tantsides peale hakkas ja mis suur jõrin suurtest torupillidest, mis kõigelt maalt sinna kokku olid tulnud, niisama ka mis kasinatust (Unzucht), hoorust, kiskumist ja tapmist ja suurt hirmust ebajumala-teenistust seal on sündinud, seda ei või ükski inimene küllalt uskuda... ja mitte ainult püha Brigitta kloostri juures, vaid kõigi kloostrite ja kabelite juures tervel maal.“

Olgu tähendatud, et katoliku kirikud ja kabelid hari-likult endistele paganaaja pühadele kohtadele ehitati, et vana ja uut kokku sulatada, millega üleminek tasandatud

1) Meil on see nimetus vist täiesti ununud. Wiedemanni sõnaraamat ei tunne teda. Ta tuleb kahtlemata saksakeelsest „Kirchmesse“st. Setudel on ta aga veel tuntud (J. Weski, O. Kallase j. t. teated). — Võrdle siiski ka Eesti (Tartum.) „kirmaline“ = puuk, pisuhänd, Feuerdrache (Meteor), Soome „kä(ä)rme“ = madu, Wotj. „keremet“ = vaim (U. Holmberg, wotj. myth., Finn.-Ugr. Forsch. XIII, 1913, H. 1—2, lhk. 60), M.-Mordv. „kerämät“ = ühe jumala nimi, Ersä-Mordva „keremet“ = paganaaja ohver, ohvripaik; Tshuv. „kiremet“ = ülem kurjade jumalate seas, Kas. Tat. kirämät = ebausk, (Остроумовъ): особ. духъ, почит. чувашами, черемисами... и крещ. татарами. Arabia „kerämät“ = austamine, imejõud. Zenker... (H. Paasonen, die türk. Lehnwörter im mordw., Journal de la Soc. Finno-Ougr. XV). Vahest on siin uus ja vana nimetus niisama kokku sulanud, kui vana ja uue aja püha on ühte liitunud.

oleks. Uut jumalakoda ümbritses endise pagana silmis vana jumaluse pühaduse helk. Uus ristiinimene käis küll kirikus, aga andis ka sealsamas kirikumäel endisele jumalale, mis selle kohus.

Kui Russov peaks olema siin värvisid ka veidi oht- ralt tarvitanud, siis jäävad faktid ikkagi faktideks, sest et neid ka teised varemad kirjamehed tõendavad. Tagasi- hoidlik Kelch räägib oma ajaraamatus (1695. a. trükitud, lhk. 28) eestlaste paganaaegsest pidust, mis „bakhanaalide sarnane, kus lakutakse ja prassitakse, häbemata laulusid lauldakse ja kergemeelselt hullatakse. Tantum Religio potuit svadere malorum“... — A. W. Hupel kirjutab (To- pogr. Nachrichten I, 1774. a., lhk. 155) Vastemõisa kabeli (Risti kiriku) varemete juures peetud pidust järgmist:

„Iga aasta, 9 päeva enne jüripäeva, öösi, kogub siia suur hulk mõlemast soost ja igasugusest vanadusest talu- inimesi ümberkaudsetest paikadest, mõnikord mitu tuhat; nad süütavad müüride vahel tule põlema ja heidavad sinna kõiksugu ohvrid“... (Ohvrite kohta võrdle Eiseni sellekohast kirjeldust 1917. a. „Eesti Kirj.“ nr. 4, lhk. 179—183). — „Siin nähakse sigimata naisi tule ümber alasti tantsimas. Teised söövad ja joovad suure rõõmuga; paljud lähevad metsa laiali, ja noore rahva seas, kes ülepea mitte väga kasin ei ole, võib mõndagi kõlbmata asja ette tulla.... Seniajani ei ole korda läinud seda kokkutulemist jääda- valt ära kaotada.“

Ja J. Chr. Petri kirjeldab (Ehstland u. Ehsten I, 1802. a., lhk. 165—6) seda pidu ehk püha nendesamade värvidega (nähtavasti Hupeli raamatu järele), lisab aga — vististi Hupelilt suusõnal saadud teadete põhjal — selgel sõnal juure, et noored inimesed metsas proovi teevad, kas tants soovitud mõttes on mõjunud, mis siis detsembri keskpaigas selguks j. n. e. — See on seesama Petri, kellel Eesti rahva viletsustest nii hale meel oli, et ta oma raa- matuga nende põlve parandamiseks tahtis kaasa aidata. —

Peatame siin veidi sigimata naiste juures.

18. aastasaja alguses oli väikeses Itaalia linnas Isernias veel viisiks, et iga aasta 27. septembril sigimata naised märtrite Kosmase ja Damiani kabeli juure kogusid ja sinna vahast valmistatud ohvriandeid viisid. Kui sigimata Greeka naine soovib last saada, siis läheb ta Ateena linna lähe- dale Kallirrhoesse ja puudutab seal alumise kehaga üht kaljut (Buschan, Die Sitten der Völker I, VI). Siin on vist ka ohvriga tegemist, mis esivanemad emakesele maale viisid (võrdle Deukalioni ja Pyrrha müütos, oraakli nõuanne

neile ja Priapose ning Mutunus-Tutunuse kultuse kombed). Pürenei mägestiku naised Hispaanias puudutavad alumise otsaga kivist kuju Bony d'Oueli lähedal. Nad kaelustavad ja musutavad sealjuures kuju (Buschan, seals.). See tuletab juba selgemini sigivusejumaluse kultust meele (võrdle „julgustamine“ ja tagumiku peale löömine — allpool).

Asjade puudutamine palja ihuga näikse ka meil tuttav olnud olevat. Holzmayer jutustab Osilianas, et Muhus ühes peres viisiks olla siis, kui mõnest asjast soovitakse lahti saada ja ostjat ei leidu, seda asja palja tagumise otsaga puudutada. See pidada iga kord aitama. Rahva jutu järele pannud ühe talu perenaine niisuguse kombe abil ka oma tütre mehele. — Sügavamõtteline sümboolika! (Võrdle ka nõidumine — ukse piida vastu löömine — membro virili, Holzmayer ja Kreutzwald-Böcleri r. selet.)

Edasi toob Holzmayer (Osil. IV, b) terve peatüki kivi-kultuse kohta. Teises kohas (seals. VIII, e) jutustab ta ohvrikivist, mis maantee ääres, 4 versta Orisaarest Tumula mõisa maa peal seisab ja mille pildi ta raamatule kaasa annab. Holzmayer peab seda kivi, millel 47 auku on sisse puuritud (J. Nielsoni „Die Ureinwohner des skandinavischen Nordens“ peale tähendades), ohvrikiviks (Balders Opferstein). Tähendame siia juure, et ka looduserahvad, isegi praegusel ajal, muu seas ka kividelt käivad last ehk selle hinge (esivanema vaimu, kes uuesti peab lihaks saama j. n. e.) otsimas, mis sellekohase kivi august peab välja tulema. (V. näit. Buschan, Die Sitten der Völker I, lhk. 154 jj.) — Olgu see mööda minnes öeldud.

Nüüd, kus kõrvaliste asjade peale oleme tähelepanemist juhtinud, läheme pidustuste ja pühade juure tagasi.

Endisele täienduseks paneme siia veel üles, mis Adam Olearius oma reisikirjelduses 1647 meie maa „mittesakslaste“ (eestlaste) heina-maarjapäeva pühitsemisest kirjutab (v. E. Üliõpil. Seltsi album II, lhk. 40—41, O. K(allase) tõlge):

„Tallinna ja Narva vahel, kaks penikoormat Kunda pärismõisast, on kiriku ligidal vana lagunenu kabel, kuhu iga aasta heina-maarjapäeval ümberkaudsed mittesakslased rändavad; kabelis on suur kivi, mille ümber mõned põlvede peal ja ihualasti roomavad ja roahvrid toovad, et nende käsi hästi käiks ja loomad õnnestaksid ehk, kui keegi haige, see jälle terveks saaks.

Sinna tulevad ka kõiksugu roogade ja jookide müüjad, ja lõpp on prassimine ja lakkumine, hooratöö, tapmine ja muud avalikud patud. Veel meiegi aegu ei olnud see paha

komme tänini kadunud, olgu küll, et kohalised õpetajad selles asjas palju vaeva näinud ja teda osalt ka hävitanud.“

Et niisugused pidud veel Hupeli ajal, 18. aastasaja lõpul, võisid edasi kesta, nagu eelpool nägime, tuleb peale vanast sitkesti kinnipidamise ka sellega seletada, et katoliku kirik siin omal ajal sugugi ei püüdnud vana usku ja kombeid hävitada, vaid uut ja vana kokku sulatades vanale ainult uue kuue selga tõmbas. Ja, tänu sellele, saame meie mõndagi oma esivanemate elust ja olust teada. Pärast usupuhastust hakati vana haputaignat rookima ja jõuti sellega läinud aastasaja lõpul vennastekoguduse kaasabil peaaegu lõpule. Ainult elujõulisemad nähtused endisest ajast, nagu näit. armuelu avaldused, mis isegi „palvevendade“ keskele teed leidsid, kestavad praegu veel kahvatanud kujul edasi.

Saartel on endise aja pidud puhtamal kujul ja kauemini alal hoitud. Holzmayer kirjutab (Osiliana 1, VII, h., 1872. a.) jaaniöö pidust Hiiu saarel:

„Eesti paganaaja pidustuste kõrgemaks tipuks oli veel hiljuti kõlbmata ja ropp jaaniöö möödasaatmine, mis vastuvaidlemata üks suurematest pühadest, kui mitte just kõige ülem püha rahva arvamises oli. Kuna jõulu ajal valgust hoolega toas hoiti, viidi ta nüüd välja nähtavale. Puu ümber, mis maast kuni ladvani hagudega ja põlevate ainetega kaetud oli ja mille ladvas lipukene lehvib, kogusid peale päeva loojaminekut rahvahulga, enamasti noorsugu, lõbuks ja tantsuks kokku, kusjuures torupill muusikaks oli. Viina ja õlle eest oli rohkesti hoolitsetud, mõlemaid kallas üks pidu korraldajatest. Lõbustused kestsid päikse tõusuni, kes nähtusi valgustas, mis tema valgusega ei tahtnud kokku sündida. Lõpuks visati lipuke, enne kui ta põlema hakkas, kaikaga maha; kellel see korda läks, sellele tõi ta õnne. See pidustus tuletab kõige rohkem orgiaid meele, mida eestlased varemini vist küll veel pöörasemalt, sagedamini ja suurema rahvahulga osavõtmisel pidasid.“

Siin mõni sõna eraldi tuleriidast.

Saksamaa lõunapoolsetes katoliku usu maades läheb rahvas lihavõttepäeva laupäeva hommikul kirikust rongikäigul surnuaiale, kus puuriit põlema süüdatakse. Tulle heidetakse muu seas ka õlgedest valmistatud mees (Juudas Iskaariot). Ka see komme on (hiljemini katoliku usuga paaritatud) endise „paganaaja“ jäänus ja kujutab tuld, mida vanasti jumaluse (päikese) austamiseks põletati, kes kevadel pimeduse ja surmava talvekülma üle hakkas võitu saama. — Tuntud on ka tuleriitade põletamine õnnetuste,

taudide j. m. raskete aegade puhul. Seal austati ja tuletati meele tule puhastavat võimu. (Võrdle Buschan, Die Sitten d. Völker I, V & VI; niisama ka Kolga-Jaani pulmaliste kogumine puu ümber, mis siis ära põletati. Schröder, Hochzeitsbräuche, Anhang IV ja Inland 1844 nr. 1 ja 2, ning laialt tuntud pulmasaaja tulest läbisõit.) —

Edasi kirjutab Holzmayer (seals. VII, k) heina-maarjapäeva laupäeva, 1. juuli, õhtul Muhus peetavast „leedotule“ pidust, mida varemini Leedumäel, viimasel ajal aga mitmes paigas peetavat:

„Pühadel õhtutel peab muhulasel juuresmagaja (Beischläferin) olema, nii jaaniõhtul, kui ka õhtul enne heina-maarjapäeva. Kuna ringtantsust tule ümber pea ainult naised ja tüdrukud osa võtavad, käivad noored mehed, kes juuresmagajaid (võrdle tüdrukute nõudmine ööseltsiliseks kosilaste poolt, allpool) otsivad, ringi ümber, vaatlevad tüdrukuid, lähevad peale seda eemale ja lasevad siis väiksemaid, 10—17-aastaseid poissa väljavalitud tüdrukuid endile metsa tuua. Selle peale kutsub üks poiste seast märgitud tüdruku mingisuguse ettekäände all tantsijate ringist välja ja teised poisid, arvu poolest umbes kümme, piiravad tüdruku sisse ja veavad teda väevallaga, üks ees vööst tõmmates, teised takka lükates, üle kivide ja kändude, sõõrdude ja kraavide, kuni nad viimaks pärast mitmekordset kukkumist ja korduvat rabelemist ootaja juure jõuavad. See viskab tüdruku maha, heidab tema kõrva ja paneb talle jala peale (see komme peab tingimata täidetama, kui tüdruk poissi ei pea käpardiks pidama¹). Ja poisid lähevad selle peale eemale, et mõnda teist teenida. Ilma et poiss tüdrukut rohkem puudutaks, pikutab ta hommikuni selle kõrval (ristiusu ja kiriku mõju? A. K.). Tüdrukud, kellega see nõnda sünnib, ei rõõmusta selle üle mitte vähe, isegi siis, kui neil vedamise juures särk lõhki rebiti (Muhu naised ja tüdrukud käivad nimelt palja särgiga, ainult kui nad ristsele ja pulma lähevad, panevad nad riide selga, mida nad „ümbrikuks“ nimetavad). Tüdrukud, keda ei valitud, võivad kadedust ja pahameelt vaevalt vaigistada, ja paremaks arvatute emad kuulutavad rõõmuga oma tütarde kuulsust ja häid külgi.“ (Vaata ka Wiedemann, Aus d. inneren u.

1) See „pruuk“, nimelt „jala pealepanemine“ ehk õigemini tüdruku võtmine kahe jala vahele oli Järvamaal veel paarikümne aasta eest poiste ja tüdrukute koosmagamisel (pidudel avalikult) viisiks ja seda loeti „vahvaks teoks“. Ei sõandanud poiss seda teha, siis oli ta käpard, kohmetu memmepoeg j. n. e.

äuss. *Leben d. Ehsten*, lhk. 362, jaanipäeva kirjeldus, ja võrdle M. *Weske* reisikirjeldus 1875. a. suvest, lhk. 5, setude „kirmas“ (*Verhandl. d. gel. Estn. Ges. VIII*, 4 ja eratrükk), sedasama Helmi kirjeld. setudest Oleviku lisas nr. 3 a. 1885 ning O. K(allase) „Üht ja teist setudest“, E Üliõpil. S. Alb. II; niisama Nestori jutustus slaavlaste mängudest ja naiste „tõmbamisest“ ja *Послание Памфила* 1505. a. (Kovalevski ja Sorokini rmt.), ka Siilo tütarde röövimist Penjamini laste poolt, mida Iisraeli kohtumõistjad soovitasid (*Kohtum. r. 21*, s. 20 ja 21), ning Lubbocki *Entst. d. Civil.*, lhk. 84 kirjeldatud naisteröövimist Austraalia neegrite juures (tsit. *Кайтский, Возн. брака и семьи*, пер. Львовича, СПб. 1903, lhk. 40—41), j. m. sellekohased naisteröövimise kirjeldused.)

Germaanlaste juures nimetati tütarlast, kellega poiss jaaniõhtul tantsis ja üle tule kargas, „jaanipruudiks“ ja nad tohtisid ka edaspidi trahvimata läbi käia (*Reitzenstein, Liebe u. Ehe im europ. Altertum*, lk. 57).

Õitselkäimise kirjeldus, mis M. Raud (H. Rosenbergilt saadud teadete põhjal Eesti Kultuuris IV, lhk. 14—16, Helme kih.) pakub, tuletab veel endisi pidusid ja nende mängusid looduses kahvatanud kujul meele.

Niisuguseid pidustusi leiame peale Germaania rahvaste veel Kaukasuses kuulsa kuninganna Tamaara muinasjutulise poja Lascha auks (Kovalevsky j. Darinsky, *Zeitschr. f. vergl. Rechtswissensch.*, Bd. 14, lhk. 153—4), eskimode ja Põhja-Ameerika indiaanlaste juures (Kohler, *seals*. Bd. 12, lhk. 325—6), Austraalia neegrite (Gaspar, *Journal of the Anthropol. Inst.* B. 24, lhk. 173), Fidschi (Viti) saarte elanikkude (Globe, 46, lhk. 319 a. 1884) juures, Madagaskaris (Kohler, *Zeitschr. f. v. R.*, Bd. 5, lhk. 345), mitmel pool mujal (v. Post, *Anfänge...* lhk. 22; Kulischer, *Zeitschr. f. Ethn.* 1876, lk. 144 jj. 150 jj.; Martius, *Brasilien*, lk. 61; Wilutzky, *Vorgesch. d. Rechts*, lk. 25—26; Сорокинъ, *Бракъ встарину*, lk. 21 jj. ja m.) ja lõpuks, ka meie naabrite slaavlaste juures, kus vana Järi la päev midagi muud ei olnud, kui sigivusesümboli (*membrum virile*) jumaldamine, laialt tuntud Phalluse kultuse kohalik teisend, mis lõunapoolsete vanade kultuurirahvaste Venuse, Bacchuse, Mylitta ja Astarte kultusele lähedal seisab. „Pamphiluse kirjast“ (1505 a.) on näha, et venelased jaanipäeva laupäeva pidustustel „vaba armastust“ laialt on tarvitanud, millest isegi mehenaised ja naisemehed osa võtnud (v. Сорокинъ, *Бракъ встарину*, lhk. 21—2).

Ka kaskede toomine nelipühiks (germaanlaste Maibaum, Eesti mei, mein, Saaremaal meig, meid, slaavl. березка, дубъ) ja nendega talitamine (ehtimine jne.), mis ka meie nimetatud naabritel tuntud (venel. красная горка, семикъ), näib vana aja Phalluse kultusega ühenduses seisvat. Üksikutes kohtades ilmub neil kevadepidudel puu asemele mehe kuju (nukk; meie Metsik? Holzmayer teab Osilianas Metsikust ütelda, et see põllu ja karja sigivuse kaitsja on ja tema pidu kevadel peetakse; vaata ka Eiseni kirjutused Metsikust „E. Kirjand.“ aastakäikudes) ehk elav meesterahvas, kellele naisolevus seltsiliseks antakse. Ka siin sihitakse looduse sigidusejõu ärkamise peale kevadel (W. Buschan, die Sitten d. V. I, VI, VII).

Looduse sigidusejõu kultuse jäänuste sekka tuleb ka laialt ja praegu veel tuntud „kastmist“ sõnnikuveo, esimese künni ja karja väljalaskmise puhul arvata (Saaremaal ka pulmades). Karjusele, kündjale jne. visatakse ootamata suurema või vähema nõu täis vett kaela. Praegusel ajal on see küll juba rohkem naljaasjaks saanud ja tema esialgset mõtet ei tunne tembutajatest vist keegi enam. Et siin aga vihma (vee) sigitavat mõju tuleb mõista, ei tohiks kahtlane olla. See komme on ka mujal tuttav (v. Buschan, Die Sitten d. V. I, lhk, VII). —

Nagu arvata võib, on eespool-kirjeldatud esiisade pühad ja pidud ning seal tarvitusele võetavad kombed oma ilme mitmesuguste algelementide kokkusulamisest saanud.

Nii jõle ja järe kui see kõik, millest toodud tsitaadid kõnelevad, praeguse aja kõlbluse — mis muidugi ka ajutine on — seisukohalt vaadates näib, oli ta omal ajal ometigi rahvaste arusaamisele heast ja pahast vastav ja kombeõiguslikult pühitsetud. Tema juured ulatavad väga kaugele minevikku. Vanas India lugulaulus „Mahābhārata's“ ütleb kuningas Yayāti oma äiale: „Seda meest, kellele küps naine ettepaneku teeb ja kes selle soovi ei täida, nimetavad Veda tundjad idaneva elu mõrtsukaks. See, kes tahtja ja küpse naise juure ei lähe, kui see teda salaja kutsub, kaotab vooruse ja on tarkade silmas idaneva elu hukkaja“ (Wilutzky, Vorgesch. d. R. I, 27; Parva, sect. 83, 253 j.).

Vanast kinnihoidmine on maksva korra alus. Lüüakse see kord ümber, siis vaatavad tema poolehoidjad veel kaua igatsusega tema poole tagasi. See oli muiste nii ja on ka edaspidi. — Vana Eesti „pagan“ pesi uue usu maha ja ohverdas oma vanadele jumalatele. Kauge-

mates sugurahva asupaikades sünnib see ohverdamine vahest veel praegugi. — Tule „suvidze pühi“ aegu tagasi; „sis teem sul vana ussku saja, hää saja“ ütles setuveli Dr. Kallasele veel aasta paarikümne eest. Kõik vana ja oma on inimesele kallis, vahest koguni püha. Haridust saanud looduserahva laps heidab tihti käega meie kultuuri peale ja pöörab oma „metsikute“ suguvendade juure tagasi, olgugi teda seal viletsused ootamas. —

Kas olete mõnel looduses peetud kevade- ehk suvepidul olnud, näit. jaanitulel? Kui ja, siis teie seda nii pea ei unusta. Päike, mis nüüd jälle valitsemas, on looja läinud. Jahe öötuul karastab päevakuumusest roidunud keha ja mähib teid armujoovastuses juubeldava looduse hingeõhu, uimastava õielõhna sisse. Kuu tõuseb ja kallab oma saladuslikku valgust nurmedele, aasadele ja metsadele. Kaugel põhjas suudleb Koit Hämarikku, kelle põsed õrnalt punetavad. Kusagil laksutab leseks jäänud künnilind, otsekui tahaks ta väike süda armuvalus lõhkeda: jõua ju, kallike... Rohuladvas ja sõnajalapõõsas hiilgab jaaniussike. — Seal tõusevad kõigil küngastel tulekeeled taeva poole, kui kullaterad lendavad sädemed üles. Kui siis noorus tule ümber laulab ja tantsib ning kilgates tulelontisid keerutab ja pillub, siis kõneleb esiisade aeg meiega. Siis tundub, kui tuleksid nemad ise sõmera alt pikas reas oma laste rõõmu vaatama. Seal tantsib noormees oma neiuga, nende käed ja huuled sulavad kokku ja silmis peegeldub Hämariku palete paiste. See on armastuseaeg, ka inimesele, kes ju tükk elavast loodusest on. Ja meie isad olid loodusega lähemas ühenduses kui meie, kes me tihti „ülikultuuri“ nimel loomu ja looduse vastaselt elame. — — —

Toonitame siin, et eespool-kirjeldatud armuelu-avaldu si sugugi ei tarvitse ainult n. n. hetärismi jäänustena mõista, nagu see ka lugedes iseenesest selgub. — Teatud loodusetung otsib omale avaldu si. — Esiisad tegid nii, järjelikult tuleb ka minul nii teha, — nõnda resoneerib kombeõiguse alla heitja.

Pulmas. Üks vanem abielusse astumise, s. o. naise-võtmise, viis oli naise röövimine, „tõmbamine“ (Muhus; Luce ja Wiedemann), millest M. J. Eisen 1910. a. „Eesti Kirjanduses“ pikalt pajatas. Hetärismi-ajajärgul saab röövitud naine kõigi suguvõsa meeste naiseks. Seda näeme praegu veel Lõuna-Ameerika metsades elutsevate suguharude juures (Ehrenreich, Beiträge zur Völkerkunde Brasiliens; Veröffentl. a. d. Kgl. Mus. f. Völkerkunde, Bd.

2, lhk. 28). Enamasti käib naiste röövimine sõdadega ühes. Meie saarlased olid tuntud mereröövlid, kes väljastpoolt ka naise kaasa tõid, nagu Läti Hindrek jutustab. — Naiste röövimine ei olnud aga sugugi mitte nende monopool. Seda nähtust tuli kindlal maal veel võrdlemisi hilja ette, nagu meie maa kirikukatsumise-protokollid näitavad. — Saaremaast teab rahvasuu kõnelda (ka A. Kitzberg on seda lugu noores põlves kuulnud), et seal varem ajal järgmine pruuk olnud, mis kahtlemata vanast hallist ajast pärit on. Noorik pandud pulma ajal palja alumise kehaga kõhuli laua peale ja „isased“ (tarvitan kohalikku nimetust, mis ka Suurelmaal tuntud on) pulmalised löönud järe-mööda igaüks oma membro virili talle hoobi katmata koha peale, juure lausudes: „Seda pead sa saama.“ Rahvasuu jutustab sinna juure, et „Ülemaa“ (Suuremaa) mees juh-tunud saarlaste pulmas olema. See mõistnud asja teisiti ja võtnud tõsise coituse ette. Saaremaa mehed hakanud teda sellepärast peksma. Vana saarlane seganud ennast vahele: „Vennad, vennad, ärge lööge teda: võib olla, et nende pool niisugune pruuk on.“ Mehed jäänud mõtlema ja lõpetanud peksmise. Vanalmehel oli ehk veel teada, et see komme varemini teisiti oli. Loo lõpp ehk näitaks, et varena aja komme vanema rahva mälestuses edasi elas.

Kombe alus võib selles seista, et naise röövija oma abilistele tasuks ehk tänutäheks naist tarvitada andis. Esi-algu võis see kõigi röövkäigust osavõtjate õigus, mis hil-jemini siin kirjeldatud kombeks muutus, ju ainult röövitud naiste kohta maksa. Hiljemini võis komme üleüldiseks saada. Vahest on siin ainult priapusekultusega tegemist (võrdle allpool „pulumunn“). Viimase oletuse poolt kõ-neleb Holzmayeri kirjutus (Osilianas) ja Kreutzwaldi oma (Böcleri raamatu seletuses) ukse piida löömisest membro virili (võrdle ka Muhu vanatüdrukute suguosade „nuhtle-misega“ saunas; Osiliana). Siis tuleb siin veel meele, mis Pallas oma reisikirjelduses (I j. lhk. 92; vaata Schröder, Hochzeitsbräuche, pt. 15, märkus) votjakkidest jutustab. Nende juures pannakse pruut kodu õues tekile kummuli ja peigmees lööb talle kepi ehk vitsaga selja peale, kuhu enne padi on alla pandud. Niisugune löömine näib sigi-vüse tõstmise mõttes sündivat. Teda tarvitatakse ka loo-made ja puude kallal (v. Buschan, Die Sitten... I, lhk. VI). — See tembutus võiks aga ka peksmist meele tuletada, mis pruudile vastupaneku eest äraviimise (tõmbamise) pu-hul osaks sai. Võrdle ka venelaste piitsa andmine; Домо-строï ja Fletcher).

Olen sellest Saaremaa kombest ka mujalt kuulnud, veel paari aasta eest¹⁾. Seal teadis kõneleja (E. Grau) ütelda, et seda kommet nooriku „julgustamiseks“ nimetatavat. Väliselt oli lugu veidi teisiti. Noorik pandud ukse kohta seisma, riided („sabad“) üles tõstetud, ja iga meeste-soost pulmaline torganud teda membro virili teatud kohta. — Sisuliselt on komme seesama, mis eelmises loos: mälestus vanast kombeõigusest, mis inimestele püha oli, mille järele naine ehk kõigi suguvõsa meeste või röövijate päralt oli, või jälle usuline nähtus, siis seda püham. Kui kõikide meeste õigust naiste kohta oletada, siis kujutaks see ühekordne naise andmine teistele midagi lahtiostmise taolist naise ühe mehe omanduseks saamisel, ülemineku-järku ehk -astet. — Uus õpetus ei luba aga vana õiguse järele talitada, kuid vana ei tohi ka niisama ära heita. Leiti kesktee, mis vana ja uue vahel käib, vana õigusetunnet rahuldab ja uuest käsust üle ei astu. See kesktee oli eespool-kirjeldatud „julgustamise“ komme, mille hilisemad täitjad vististi tema esialgset mõtet ei tunnud ja ainult mehaaniliselt toimetasid, sellepärast et see „vanasti nõnda oli“, et „isad ka nõnda tegid“.

Siiasamasse liiki kuulub nooriku voodisse viimine külalistega. Saares viinud pulmanaised vanema peiupoisi (pruudivenna, raudkæe, sõidutaja) lühikeseks ajaks noorikuga voodisse. Peiupoiss olnud riides ja pidanud ennast „viisakalt“. Pulmanaised seisnud juures (nii kõneles sellest kombest J. Jurkatam oma noorespõlves kodumaal — Saares — kuulnud teadete järele). Rahvasuu räägib (või naljatab?), et kord keegi tuntud „ärkamiseaja“ mees „Ülemaalt“, kes külalisena Saaremaal pulmas olnud, seal iseäraliku austamise vääriliseks arvatud ja noorikuga voodisse viidud. Külaline hakanud noorikule „ligi tikkuma“. Naised noominud teda liialemineku pärast ja üle piiri tikkuja pidanud „niisama“ voodist välja kobima. Igal maal ise viis, igal talul oma taar. „Ülemaa“ mehele on saarlaste komme võõrastav ja ta saab sellest teisiti aru kui saarlane seda mõtleb (kui siinjuures ülepea midagi mõeldi), viimasele paistab jälle „Ülemaa“ mehe ülespidamine halvast valgusest. (Võrdle siia juure naise andmine külalisele, esimese öö õigus ja sakslaste Beischlaf auf Glauben.)

1) Septembrikuul 1917 teadis keegi Tartumaa mees sellest kombest kõnelda, mis tema kuulmise järele pruudi „julutamiseks“ nimetatud. Julutamist toimetanud naised mehed.

Ajad muutuvad ja meie ühes nendega. Uus, võõrsilt toodud kombus ja kõlblusemõiste tõrjub viimaks ikkagi oma, vana välja. Vana paneb visalt vastu ja taganeb samm-sammult. Õige kahvatanud kujul näitab ta ennast veel hiljemal ajal. Noorikul ei passi enam võõra poisiga voodisse minna. Kuid vana komme peab täitmist leidma. Seal pannakse „voodi katsumisel noorikule (Muhus) 10-aastane tütarlaps mõneks minutiks voodisse kõrvale (Holzmayer, Osiliana, 2, 1). Viimane nähtus tuletab „sülelapse“ kommet meele. (Võrdle ka pruudi ja selle sõbrannade voodisse minek kindlal maal.)

See kõik oli meie saarestiku kohta. Suurelmaail on võõrad tuuled valjumini puhunud. Siiski teatakse siin veel „voodi katsumisest“¹⁾ kõnelda. Selle kombe põhjust nähakse voodi tugevuse proovimises. Tõepoolest on siin aga mõne vana halli aja nähtuse viimase hingetõmbusega tegemist. Wiedemann jutustab (Aus dem inneren u. äuss. Leben der Esten, lhk. 317) ja tema järele ka v. Schröder (Die Hochzeitsbräuche der Esten, pt. 27), et siis, kui noorikut peigmehe majasse sõidutati, mõlemad peiupoisid pulmasaaja eel sinna ruttasid ja voodisse hüppasid, et selle tugevust proovida. Mõnel pool on peigmees seda ise toimetanud. See peigmehe talitus võib meid juba teise kombe lähemale viia, nimelt noorpaari avaliku voodisse viimise juure, millest omal kohal pikemalt kõneleme. Siin olgu ainult niipalju tähendatud, et noorpaari voodisse viimist ka eespool-kirjeldatud kombe teisendina võib vaadelda, mis peigmehe ainuõigust noore naise kohta näitab. Voodisse viimine, millega varemini ka abielu-akti täitmine tunnistajate juuresolekul (Kesk-Euroopas isegi vürstikodades veel keskajal) ühendatud oli, esines pulmapidu tähtsama aktina. Sellest silmapilgust peale loeti abielu alanuks ja maksvaks. See põhimõte on ka praeguse aja abielu korraldavate seadusemääruste aluseks saanud²⁾. Noorte voodisse viimise asemel näib mõnel pool (näit. Kodaveres läinud aastasaja algul) nende abielu- ehk magamise kotti pistmine.

1) Dr. O. Kallas kirjutas seda käsikirja lugedes ääremärkuse, et ta seda kommet Saaremaal (Kaarmal) pulmas umbes 1875. a. ümber on näinud. Voodi tugevust katsunud meesterahvast-pulmalised, heitnud mürtsatades voodisse pikali jne.

2) Saaremaal (Kaarmal) nägin umbes 1885, kuidas peigmees pruudi juure voodi viidi; siis lauldi lauluraamatu laul ja jäeti noored üksi (Dr. O. Kallase ääremärkus). Sedasama nägi A. Jantra u. 30 a. eest Reolas, kus noorpaar pulmaõhtul lugemisega, mida kooliõpetaja Mahlstein toimetanud, voodisse pandud.

viisiks olnud (Schröderi Hochzeitsbräuche; lisa II). Sellega ligidas ühenduses näib seisvat meie ja teiste rahvaste pruudi tõstmine ja kandmine ning teki ehk kasuka (naha j. m. m. a.) peale mahapanek peiu kodus, mõnel pool ka pruudi kodus (Soomes niisama; Schröder, lisa VI). Ostjakkide juures saadab pruut esimese ehk prooviöö peigmehe juures väljalaotatud naha peal ja kasuka all mööda (Vürst Kostrov, Historisch-Statistische Mitteilungen aus Sibirien, Bd. 1, 1875/76; Reitzenstein I, 81). Moksha-mordvalaste juures pannakse pruut vaiba (mati) peale ja kantakse peigmehe juure tuppa abielu täidesaatmiseks (Pallas, Reise... I, 71). Selle naiseröövimisega ühenduses oleva kombe üle loe näit. Schröderi Hochzeitsbräuche d. Esten, pt. XV.

Siiasamasse liiki tuleb ka seda nähtust arvata, et mõnes kohas noorik peiupoisi sülle istunud, kes tema ümbert kahe käega kinni hoidnud, mispeale kõik pulma mehed noorikut tema käest tahtnud ära kiskuda... kuni viimaks peigmees pahase näoga tulnud ja ka viimase jõuga kiskunud ja sikutanud, kuni ta oma naise kätte saanud (Jung, Kodumaalt nr. 6, lhk. 103). Kas pole ühtlasi trehvav sümboolika vana ja uue õiguse võitlusest ja viimase võidust? Olgu veel tähendatud, et Põltsamaal peiupoiss pruudi kolm korda üles tõstab ja ta sellega naiseks kuulutab (Inland 1884, Nr. 1 ja 2; Schröder, Hochzeitsbr., lisa IV. Naabrite lätlaste „haruldastest ja imelikkudest pulmakommetest“ ja „jõledast, eljalikust ja häbita elust pulmapidudel“ võrdle Einhorn ja Hiärn).

Korsika saarel, mis vanade kommete poolest rikas, nagu meiegi saared, oli samasugune voodiproovimine viisiks. Peigmehe sugulastest läks noormees pruudi ees voodisse, hüppas selle peal ja veeretask ennast mitu korda üle voodi (Schröder, Hochzeitsbr., pt. 27, Reinsberg-Düringsfeldi Hochzeitsbuch'i järele).

Vanematest kirjameestest teatab sitsiillane Diodoros (Siculus'eks nimet. Cäsari- ja Augustuse-aegne ajalookirjutaja; 5, 18) Baleaari saartel peetud pulmadest, et seal pruudi kõige vanem sõber ehk tuttav sellega esiteks kokku elanud, siis teised. Seda kommet leiti uuemal ajal peale Korsika veel Kuubas ja (Davise teatel) Austraalia rahvaste juures ühes naise röövimisega; varemal ajal näib ta väga laialine olnud olevat.

Nii kirjutab Herodotos (IV, 172) Aafrikas elavatest nasamoonidest: „Kui Nasamooni mees esimese naise võtab, siis on viisiks, et pruut esimesel ööl kõiki külalisi peab laskma endaga kokku elada, rida läbi, ja nii kui

üks tema juures käinud, annab see talle kingituse, mis ta kodust kaasa toonud.“

Niisamasuguseid asju kuuleme veel Aafrika adürma-
hiididest (Herod. IV, 168), vanadest kefaleenidest (Bachofen,
Mutterrecht), germaanlastest (mitm. aut.), shotlastest, iirlas-
test, baskidest ja uuemal ajal hommikumaa rahvastest,
eskimodest j. n. e. (vaata allikad Wilutzky, Vorgesch. d.
Rechts I, lhk. 35—37). Sagedasti tuleb siin silmakirjalist
nooriku põgenemist, peitmist j. n. e. ette, nagu Eesti pul-
maski. Põgeneja püütakse kinni, tassitakse kuhugi kõrvale
ja tehakse temaga siis „paha nalja“ (võrdle Wiedemann,
Aus dem... Leben d. E., lhk. 323). See nähtus puutub
lähedalt kokku esimese öö õigusega ja naise laenamisega
külalistele, nii et siin raske on kindlaid piiriseid tõmmata.
Ülepea on selle peatüki nähtused üksteisega sedavõrt läbi
põimitud, et ikka tuleb ühe juures teisi meele tuletada.

Balkani maade Slaavi sugu elanikkude juures (Hlijevno
lagendikul ja Bosnia Kupreš) leiti komme, mis saarlaste
„julgustamist“ meele tuletab. Pulmamehed suruvad noorikut
vastu seina ja õiendavad — silmakirjaks muidugi — seal-
juures abielumehe kohuseid. Monteneegros magab „pruudi-
vend“ (peiupoiss) esimese öö pruudi juures, „ausalt“,
nagu Krauss ütleb. Ka Vukalovic jutustab, et peigmees
ei esimesel ega järgmistel öödel pruudi juures ei maganud,
vaid peiupoisid, kuna praegusel ajal peigmehe ema nende
aset täidab, kes siis, kui pruut magama jäänud, oma poja
sinna kutsub. — Üks naine Hertsegoviinast jutustanud, et
temal üheksa peiupoissi olnud ja ta esimesel kolmel abi-
eluaastal ei ole õieti teadnud, kes tema mees on (v. Reit-
zenstein, Liebe und Ehe im europ. Altertum, lhk. 94; ka
Buschan, Die Sitten der Völker I, Sissejuhatus). Siin oli
naine esimesel ööl ja veel mõni aeg peale seda külaliste
päralt. Sellest allpool pikemalt.

Eespool-toodud näitused kõneleksid ka vana halli aja
hetärismi (kitsendatud agaamia) isesugusest teisendist,
tema hilisemast väljaarenemise- ehk kõdunemisejärgust,
mida polüandriaks (mitme mehe ja ühe naise abielu)
nimetatakse. Tõepoolest: kui naise seisukohale asuda,
siis ei ole hetärism muud kui polüandria — abielu (kokku-
elamine) mitme mehega. Soome sugu rahvastest on selle
jälgi minu teada veel votjakkide, sõrjäänide ja mordvalaste
juures leitud. Max Buchi teate järele on Votjaki tüdru-
kule suureks õnneks, kui tal enne meheleminekut palju
lapsi on: siis tuleb kosilasi tosinate kaupa. Muidugi
on need lapsed mitmest isast. — Siis on neil muinasjutt,

kuidas kangelased Savial, Kaivan ja Ondra, kes koos elasid, kord naisterahvast nägid jõe teisel kaldal seisvat. Nende palve peale tuleb see üle jõe. Kangelased peavad aru, kuidas naisterahvast jagada, ja teevad otsuseks, et ta peab nende kolme naiseks saama... Mordvalaste juures on lastega tüdruk Stenini teate järele (Globus, Bd. 65) niisama lugupeetud. Mokshalane ütleb selle kohta: keegi on sõiduriistaga mööda sõitnud ja jäljed maha jätnud. Ersalane räägib veel selgemini: kelle härg ka ei karga, vasikas on meie (v. Reitzenstein I, 37—8).¹⁾ Sõrjäänide juures on viisiks, et pulmapäeva õhtul, kui noorik voodi viiakse, mehe sugulased „voodi proovimise“ ette võtavad ja asemelt enne ei lahku, kui noorik igaühele neist midagi annetab. Eesti noorik jagab küll omad annid ilma niisuguse „pressimiseta“ välja. Aga Soomes ei lase pruudi ema peigmeest enne voodisse, kui see talle paari kingi annab (Schröder, Hochzeitsbräuche, Anhang VI. Vördle esimese öö õigusest või kohusest lahtiostmisega). See viimane nähtus võib aga ka naise ostmise järelkaja olla, kui me juba kõike tahame mineviku kommetest tuletada.

Permi rahva ja tsheremisside juures kestis polüandria kunni kõige viimase ajani, kirjutab Sorokin. Jeruslanovi tõenduse järele ei loetud mehe kokkuelamist naise nooremate sugulastega ja nooriku sugulist läbikäimist mehe nooremate sugulastega mitte hukkamõistmise-vääriliseks. — Ka naabritel slaavlastel oli polüandria tuntud. Jaroslavi kirikuseadus määrab: kui kahel vennal on üks naine, siis piiskopile sada grivnit ja naine kirikumajasse. Peale selle kõnelevad oletuse poolt veel pulmalaulud, kus naisest kui ühisest omandusest kõneldakse, ja terve rida pulmakombeid (v. Сорокинъ Бракъ встарину, lhk. 31—33). Kahjuks pole mul võimalik praegusel puhul Soome sugu rahvaste kohta käivaid teateid kontrollleerida ja vastutus nende eest peab nim. autorite peale jääma, niisama ka üleüldistamise eest, kui seda peaks ilma põhjusega olema tehtud.

Suguline karskus enne ja pärast abielusse astumist. Huvitav on, kui pikka-misi üks ühiselu vorm teise eest taganeb ja kui tugevad riismed ühest ajajärgust teise ulatavad, kus uued mõisted juba ammu on läbi löönud. Kui sakslased 12. aastasaja lõpul siia tulid meid uue usuga

1) Saaremaal kuulsin naljakat troosti mehe kohta, kes lapsega tüdruku kosinud: „Mis tal viga! Ostis lehma, sai vasika peale kauba“ (Dr. O. Kallase ääremärkus).

õnnestama, oli eestlastel ja liivlastel ühe naise pidamine (monogaamia) nähtavasti juba tuttav (polüüünia kõrval. Vaata: Läti Hindr. Ao Alb. XXVIII, § 1, v. Bunge, Einleit. in d. Rechtsgesch., lhk. 69, ja Luce, Wahrh. u. Muthmass., lhk. 72 jj.). Kuussada aastat õpetas kirik, et ainult ühte naist võib pidada, ja kuulutas karsket elu. Aga veel 18. aastasaja lõpul leiame endise suguelu ja abielu vormide jälgi ja — ärge kohkuge! — veel praegugi ei ole nad täiesti kadunud, kui nad ülepea kunagi kaovad. — Setude pool on neis asjus ehk mõndagi selgemalt kui meil leida. — Näib, et meie elu ka tuntud looduseseaduse alla käib, mille järele kõik, mis kokku puutub, ennast segab. Kuus- või seitsesada aastat on võrdlemisi lühike ajajärk. Meie leiame tihti edenenu kultuurielus vaateid, mis meid aastatuhande tagasi viivad. Niisugust nähtust võib ainult selle läbi seletada, et paljude rahvaste juures ühe mehe ja ühe naise jäädav abielu (monogaamia) täiesti maksmas on, aga sellesse astumiseni maksab vana „hetärismi“ kord edasi. See tähendab: peale abielusse astumist nõutakse naisterahvalt sugulist karskust, truudust (egoistlik mees ei salli omanduseõiguse rikkumist teiste poolt), enne seda on naine selle poolest täiesti vaba ja sagedasti koguni „vaba-armastusele“ kohustatud (n. n. usuline ehk templiprostitutsioon; õnnetuste ja m. raskete aegade puhul jne.) Neitsi au, mis meil nii kõrge ja püha, on seal tundmata. Ja lugu on just ümberpöördud: mida rohkem tüdrukut armastatakse, seda suurem on temast lugupidamine, seda rohkem on tal kosilasi ja abikaasaks soovijaid (v. näit. Herodotos IV, 176). Mees leiab, et naine oma sigivust juba on näidanud, kui tal tüdrukupõlves lapsi oli, järjekult kõlbab ta abikaasaks; talle on naine ka kui ema tähtis. Lapsed olid lojuste, naiste j. m. kõrval vana aja inimese varandus. Muu seas sunnib meest naise sigivuse peale rõhku panema esivanemate kultus (surnute austamine), mis ka meie esiisadele tuntud oli. — Leiti aga naisterahvas puutumata, siis oli see halb tundemärk: keegi ei ole teda tähelepanemise-vääriliseks arvanud, järjekult — halb kaup. — Vahest sai „kunstliku“ defloreerimise komme siit kui mitte alguse, siis vähemalt hoogu. Sellest omal kohal.

Mul on asja oletada, et Eesti neidudele varem ajal kombeõiguse poolt kaunis laialine suguline vabadus lubatud oli. Vaatame asja lähemalt.

Luce kirjutab (Wahrheit. u. Muthm., Pärnus 1827) saarlastest, et praegune eestlane oma naist seda rohkem armastab, kui see temale hea kaasavara ja väikese lam-

huri kaasa toob, olgu viimane ka väljaspool abielu sündinud laps, kui ta mitte (NB!) sakslase jagu ei ole. Töökus, virkus ja tervis maksavad eestlase silmis, mitte noorus ja iludus (võrdle Kreutzwald, Inland 1837, lhk. 193 jj., Schröder, Hochzeitsbräuche..., Anhang V).

Oma poolt võin tähendada, et minu päevil lesknaisi laste kui tööjõu pärast mõnigi kord on eluseltsilisteks igatsetud.

Õpetaja Hupel, kes mannermaal kaua meie rahva seas elas ja selle elu tundis, kirjutab 1774. a. (Topogr. Nachr. I, lhk. 516) oma poolt:

„Häbi, hoo¹⁾ nime omandada, ei kaalu talurahva juures palju, sest et niisugused inimesed, kui nad aga virgad töötégijad on, kergesti mehele saavad“ (vaata ka lhk. 513 s. s.). Ja teises kohas (Topogr. Nachr. II, lhk. 136): „Nad on üleüldse, iseäranis eestlased, väga lihahimulised... Hooramine ei ole nende juures häbiasi. Ainult mõned vanemad kurvastavad, kui nende tütar ära raisatakse... (lhk. 515: „Lihalikku kokkuelamist ei pea nad üleastumiseks ega hooramiseks“). Kui tüdruk poisi kaenlas magamas leitakse, siis ei ole see neil häbiasi; tõrelemise peale vastavad nad üsna julgesti: meie ei ole ju midagi kurja teinud, meie teeme, nagu see kombeks on (minu harvendus; A. K.)... (Lhk. 137:) Ometigi kuuleb kirikukohutus tihti, et mõlemad noored inimesed kaua aega on lihaliikult kokku hoidnud... (vaata ka lhk. 153 ja I j. lhk. 518). Tüdrukust..., kelle juure talupoiss (minu harvendus; A. K.) kunagi ei ole heitnud, ei peeta ka iseäralikult lugu: mõni, et mitte naeru ja põlgtuse alla sattuda, katsub kõik ära, kuidas meest nõusse saada, et see talle ööseks seltsiliseks tuleks (v. Topogr. Nachr. I, lhk. 515). Vahe tüdrukute ja naiste vahel on see, et esimesed katmata peaga on. Niipea kui tüdruk leitakse raskejalgne olevat, pannakse talle tanu pähe (sedasama teatab Holzmayer Muhust, Osiliana I, 2, II) ja teda hüütakse naiseks (Petri teate järele pandud talle pärg pähe ja hüütud teda emandaks. Ehstl. u. Ehsten II, lhk. 36). On näitusi, et vanaks jäänud tüdrukud endi peale hooratööd ja raskejalgsust on tunnistanud, et tanu pähe saada ja naiste kirjas seista

1) Tähendame siin kohe, et see mõiste eestlasele varemalt vististi võõras oli ja alles hiljemal ajal tuttavaks sai. Laialise sugulise vabadusega rahvas ei tunnè harilikult prostitutsiooni ja „hoorasid“ neil ei ole. Kui meil vanasti prostitutsiooni ette võis tulla, siis vahest ainult sõdade ajal.

(võrdle põlgtus ja pilge vanatüdrukute peale veel meiegi päevil. A. K.). (Lhk. 138:) Raisatud ehk teisest käima peale saanud tüdruk võetakse sagedasti ära, kui tal seda kuulust ei ole, et ta (NB!) venelase ehk sakslasega on kokku hoidnud... Abielu-naised on oma meestele väga truud." — Viimast tõendavad ka Petri (Ehstl. u. Ehsten II, lhk. 37), Hiärn (Mon. Liv. Ant. I, lhk. 42) ja Kelch (Historia, lhk. 32), kes ütlevad, et abielurikkujat enne sakslaste siiatulekut surmaga nuheldud, ta nimelt elusalt ära põletatud (võrdle ka O. K(allas) setudest, E. Ü. S-i Alb. II, lhk. 188). — See karistus maksis muidugi ainult naise kohta. „Tulitööst“ mehe poolt võis vana kombeõiguse ajal ainult teatud kordadel juttu olla. Ja seda vahest õige vanal ajal. — Naiste vastu olnud Eesti mehed Kelchi järele (s. s. lhk. 20) väga valjud.

Petri tõendab oma raamatus (Ehstland und Ehsten II, lhk. 32—35), vist Hupeli järele, neidsamu asju, mis viimanegi, mõnda juure lisades, mis ta arvatavasti oma silmaga näinud ja kõrvaga kuulnud.

Teises kohas tõendab seesama Hupel (Über das Haben der ehstn. Dirnen, M. Raua tsit. j.) tanuga tüdrukust, õigemini meheta naisest, sest seda oli ta rahva selleaegse õigusetunde järele:

„Tanu ei ole tüdrukul takistuseks, isegi mehelemineku puhul mitte. Raskejalgsedel ja tanu alla pandud tüdrukutel ei ole hädaohtu vanaks tüdrukuks jääda, isegi siis, kui nad kaks ehk kolm abieluta last on sünnitanud.“ — Kui 1792 üks ametikoht Eestimaal „eksinud“ tüdrukutel tanukandmise ära keelanud, olla rahvas selle üle väga imestanud ja selle vastu protesteerinud (seals.; võrdle ka O. K(allase) kirjeldus setudest, E. Ü. S-i Alb. II, lhk. 187—8 selles osas, mis tüdrukute vabadusest ja abielurikkumisest kõneleb).¹⁾

Eemalt vaatlejale, kes rahva hingeelu ja kombeõigust ei tunnud, võis see suur kontrast — siin, enne pulmi ehk teist pulmadele vastavat õiguseakti (röövimist, ostmist j. n. e.), vaba suguline läbikäimine, kellega aga süda soovis, ja seal, pärast seda, surmanuhtlus „tulitöö“ eest — enam kui imelik paista. Tuleb meeles pidada, et n. n. abielu-naine vana kombeõiguse järele mehe omandus oli, mille peale teistel õigust ei olnud, millega aga mees oma heaksarvamise järele võis talitada, muu seas ka teda välja laenata. Muidugi ei sallinud egoistlik mees teisi oma kõrval. Ei pea ka tüdruku vabadust nii mõistma, et ta — vähe-

1) Palun eelmisi väljakirjutusi tähelepanelikult lugeda, sest meil tuleb alamal tihti nende juure tagasi tulla.

malt viimasel ajal — kohustatud oli igale mehele anduma. Siin tuli ikkagi tüdruku vaba tahtmisega rehkendada. Meie tüdrukud ja naised kandsid enamalt pussnuge võöl ja võisid vastumeelse kallalekippuja „suure koera“ ka surmale suigutada (v. Neus, Estn. Volkslieder I, nr. 2 ja II nr. 78 A).

Et Liivi vana talurahva-õigus (pt. 16), mille ilmumise ajaks 13. aastasada võib arvata, naisterahva au ja puhtuse riisumist ülespoomisega karistab, see ei muuda meie oletusi, olgugi et selle „õiguse“ kokkuseadmisest „vanemad liivlased“ on osa võtnud. Seadusepunkt räägib vägivallast, mis kolme ausa mehe läbi tõeks tehakse. — Need „vanemad liivlased“ olid vististi juba ristitud, sest muidu ei oleks nad seaduse andmisest koos „Liivimaa piiskopi isandaga ja Jumala rüütlitega“ võinud osa võtta. Seadus räägib küll „Liivimaa kombeõigusest“, kuid tähendatud punkt, vähemalt selle redaktsioon, kannab ristiusu mõju märkisid. Sellepärast ei peaks tema põhjal naisterahva sugulise vabaduse kohta rutulisi ja vildakaid järeldusi tehtama. Nagu Läti Hindreku jutustusest (Gesta Meinh. § 10) ja paavst Innocentius III bullast 19. apr. 1201 (Urkundenbuch I, nr. XIII) ning lastetapmise lauludest (Vana Kannel ja Setukeste 1.) võib järeldada, olid Liivi ja muidugi ka Eesti naised sel ajal hääleõigusega perekonna-liikmed, kes omale ka ise võisid seaduslikku kaitset nõuda. — Kõik see ei takistanud neid neitsipõlves meestega, kes meeldisid, lühikeseajalisesse ja kergelt lagunevasse ühendusesse astumast, liiatigi et nii-sugune ühendus rahva õigusetundele vastu ei rääkinud, isegi 500 aastat hiljemini mitte. Meie ei taha ka sugugi eitada, et liivlastele neitsilikkuse mõiste praeguse aja mõttes ja selle nõudmine teatud kordadel, näit. varase kihlamise puhul, tundmata olid, ristiusu mõjust rääkimata. Mis sõnadesse „naisterahva au“ puutub, siis on need Eesti keele tõlkija omad (v. E. Ül. S. Alb. III, lhk 92). Algustekstis loeme: „We eyne Frauwen becrefftiget“ jne. (Paucker, Rechtsquellen).

Olgu siin ka kohe tähendatud, et vanasti „neitsilikkuse“ mõiste palju laiem näib olnud kui praegu. Steiermargis on tüdruk praegugi veel oma „neitsilikkuse“ peale uhke, kui ta tütarlast ei ole sünnitanud, vaid poeglapse (v. Reitzenstein, Liebe u. Ehe in europ. Altertum, lhk. 57). Ma ei tea praegu eestlastest ega teistest Soome sugu rahvastest samasugust vaadet ette tuua,¹⁾ küll aga midagi,

1) Nüüd aga küll: 1919. a. sügisel kuulsin oma elatanud emalt vanasõna „nelja poja ema on neitsikene“, mis ta Järvamaal paljude vanade inimeste käest oma noorpõlves kuulnud.

mis Steiermargi tüdruku suguelu moraali elavalt meele tuletab ja vist selle teisend hiljemast ajast on. Lutsi maa-rahva juures jääb noor naine esimese tütre sündimiseni noorikuks; on tütar käes, siis on ta kabõhõnõ (= vana naine); pojad talt nooriku nime ei võta (O. K(allas), E. Ü. S. Alb. II, lhk. 80, ja eraraamatus „Lutsi Maarahvas“, lhk. 68). Kolga-Jaanis on lugu niisama (M. Raud, E. Kult. IV, lhk. 67, märkus). Varemini oli see vististi üleüldiselt nii. Viimasel ajal kadus nooriku nimi esimese lapse sündimisega. — Raua jutustuse põhjal võib otsusele tulla, et nooriku nimetus ja neitsilikkuse mõiste varemini ühte langesid. — Mis Kreuzwald Böcleri (Forseliuse) raamatu kommentaaris (lhk. 41 ja 42) ühe vanainimese jutu järele neitsilikkuse märkidest j. n. e. kõneleb, on kahtlemata hiljemast ajast pärit ja muidugi uue ja vana segu, ristiusu mõjul sündinud (sellest allpool pikemalt; võrdle ka 5. Moos. 22, 14—17); niisama tuleb „kirpude“ ehk „kirjade“ otsimine teise pulmapäeva hommikul kiriku mõju, osalt ehk ka mõisniku esimese õõ õiguse arvesse panna.

Ka sugurahvaste juurest leiame seda nähtust, et tüdrukust, keda poisid ei käi magatamas, lugu ei peeta. Võtame oma lähedalt setud. O. K(allas) kirjutab neist (E. Ül. S. Alb. II, lhk. 187—8):

„Algab soem aeg, siis kolivad noored tüdrukud kõlgustesse, aitadesse, kuuridesse, et maja rahu ei eksitaks, ja ootavad siin, iseäranis pühapäeva ja esmaspäeva õöl — poissa. Kõik sünnib vanemate teadmise ja lubamisega; need asja halvaks ei pea. „Peab tänama, kui keegi tuleb; kus sa selle häbiga lähed, kui tüdart põlatakse!“ (minu harvendus; A. K.)... Ropuma patu eest hoiab juba see, et tüdrukud pea kunagi üksinda ei ole ja ka poisid karjakaupa käivad... kui tüdruk mõnda poissi üksinda hakkab vastu võtma, siis... ta arvab loota võivat, et poiss ta kosib; see sünnib ka enamasti, olgu küll, et pulmad ja varrud mõnikord ühte ei taha hakata... abielurikkumine peetakse suureks patuks“ (minu harvendus; A. K.).

Et setudega seda pühku lõpetada, siis vaatame veel, mis meie vanavara kuningas Hurt Setukeste lauludes ütleb. Seal loeme pulmakommete all (II a., lhk. 464): Laulunaine Hel'bi Od'e ütles: „Muni kozilane tund umma mör'z'jat jo kavva, um jo aas'taka otsa tima man ma'anu'. Eza ima maka üteh otsah (sc. üteh tareh), tütar' ja ts'ura tõseh otsah (sc. tõseh tareh).“ — See viib, nagu O. Kallase tea-

degi, meid n. n. ehalkäimise (lakaskäimise) juure. Sellest allpool eraldi. — Nüüd vaatame teiste Soome sugu rahvaste arvamist neitsilikkuse ning tüdruku ja poisi vahekorra kohta. Võtame lähemad sugulased Mordva ajast, kellega me umbes kunni 500. aastani enne Kristust Volga maadel kokku puutusime või ühes elasime.

Mordvalastest teatab meile Stenin „Globuses“ (Bd. 65), et neitsilikkus nende juures palju ei maksa. Ümberpöörduvalt: tüdruk, kellel enne abielusse astumist lapsi olnud, on sellega näidanud, et ta sigimata ei ole (v. Reitzenstein, Urgesch. d. Ehe, lhk. 37). — See vaade, mis meie juures 18. aastasaja lõpul juba kõikumis, oli siin veel täiel maksvusel. Müller, kes 18. aastasajal tšheremisside ja votjakide elu-olu uuris, kirjutab muu seas: „Ei tšheremissid ega votjakid ei vaata neitsilikkuse hoidmise peale... üleüldse peab ütlema, et need rahvad neitsilikkuse hoidmist ei põua (Сорокинъ, Бракъ, 41). Votjakkidega jõuame Ühis-Permi ajajärku, mis umbes 1000. a. enne Kr. lõppes. Uurali mägede jalale jäid siis permlased, sõrjäänid ja votjakid maha, Volga-Balti rühm liikus Kesk-Venemaale, et u. 500 a. hiljemini jälle peret heita, sinna, s. o. Volga maadele merjalasi, tšheremissid ja mordvalasi maha jättes. Veel hilja aja eest leiti permlaste, votjakkide ja tšheremisside ning mordvalaste juures kaunis laia sugulist vabadust. Tüdruku neitsilikkusest ei hooli vanemad ega peigmees. Vahest on 12-aastasel Votjaki tüdrukukesel juba armuke (Petri kõneleb 18. aastasaja lõpul umbes sedasama 13-aastastest Eesti tüdrukutest. 16-aastased saavat juba mehele, kui nad virgad ja ilusad on. V. Ehstl. u. Ehsten II, lhk. 38). Mida rohkem lapsi tüdrukul enne mehelesaamist on, seda rohkem peetakse temast lugu. Niisugust tütart ei anna vanemad nii pea mehele; teda loetakse virgaks töötajaks, „tema andis perele juba küllalt töölisi ilma mehetagi“ (Smirnovi, Pervuchini j. t. tõendused). Peaasjalikult sedasama leiti ka tšheremisside, mordvalaste ja permlaste juures (Seroshevski, Charusin; v. Сорокинъ, Бракъ, 18, 19). Max Buch kirjutab votjakkidest (Freierei u. Hochzeit b. d. Wotjaken, Ausland 1882 nr. 5, lhk. 91): Votjaki tüdruku suguelumoraal läheb sellest kaunis lahku, mis Euroopas üleüldiselt maksev on. Poiss ja tüdruk käivad teineteisega täiesti vabalt läbi. Seda on veel vähe; tüdrukule loetakse häbiasjaks, kui tal vähe poissa käib, (minu harvendus; A. K.). Iseloomulik on nende vanasõna selle kohta: pinal pios uz dzáratu inmar uz dzáratu, kui

poiss (tüdrukut) ei armasta, siis jumal (teda, s. o. tüdrukut) ei armasta" . . . (v. ka Wilutzky, Vorgeschichte d. Rechts I, 31). „Et seda häbiasjaks loetakse, kui tal vähe külalisi käib, siis on selle loogikalik tagajärg, et seda tüdrukule suureks auks peetakse, kui tal palju lapsi on. Niisugusel puhul leiab ta rikkama mehe ja isa saab tema eest suurema hinna. — Üks väga ilus Votjaki tüdruk elas kellegi Vene ohvitseriga ja sai sellega lapse. Peale seda hakkasid paljud kosilased teda tahtma; ta läks kõige rikkamale nendest ja sai kõige enam lugupeetud naisterahvaks külas“ (Каутскій, Возникнов. брака и семьи, пер. Львовича, lhk. 72; v. Zeitschr. f. vergl. Rechtswissensch., Bd. 5, lhk. 335; Bd. 12, lhk. 212; v. Reitzenstein, Urgesch. d. Ehe, lhk. 37).

Nagu viimasest loost näha, ei toonud ohvitseriga, s. o. võõra härrasmehega kokkuelamine Votjaki neiule mitte avalikku põlgtust kaela, vaid mõjus otse ümberpöörduvalt. Vististi puudusid seal selleks põhjused, mis eestlaste ja mõne muu rahva juures mõjusid. Ehk vaadati seal ohvitseri kui külalise ehk koguni kõrgema olevuse peale, keda vääriliseks loeti oma neiuga kokku elama. Votjakkidel oli viisiks naisi ja tütreid külalistele anda (Каутскій, Возникн. брака и семьи, пер. Львовича, lhk. 47). Ja elu ei käi ikka ja alati nendesamade reeglite järele. Igatähes ei näinud rahvas ohvitseri ja tüdruku vahekorras oma õiguse rikkumist jne. (v. germaanlaste Rigr-Lied, kus külalise Rigri laps Jarl kõige tähtsam vanemate abielus oli; v. Reitzenstein, Urgesch. d. Ehe, lhk. 38). Reitzenstein kirjutab (Liebe u. Ehe im europ. Altertum, lhk. 60) 18. aastasaja algusel kirjutatud reisikirjade põhjal Islandi tüdrukutest, kes sakslastest raskejalgseteks saanud, et nad väga otsitud olnud. Samasuguseid asju teame ka paljudest teistest rahvastest. Muu seas ka laplastest, kelle juures härrasmehe poolt tähelepandud tüdruk otsitud elu- seltsiline on (Schröder, Hochzeitsbräuche; Anhang VII, A. Rahkose j.; võrdle ka soomlastest s. s.).

Paneme siia ülemaltoodud Votjaki vanasõnale võrdluseks paar meie oma kõrvale, mis mitmes teisendis ja laialt tuntud on, kuid palume nende põhjal veel mitte otsusi tegema hakata.

Ega ta (s. o. naise suguosad) või napp ei ole, mis kahaneb jne. Poisid ei võta tükki su küljest ära, nemad panevad tüki su külge (Wiedemann, Aus d. inn. u. äuss. Leben, lhk. 154).

Siin järgneb iseenesest uus küsimus.

Vaen võõra rahvuse liikme vastu. Hetärismitooria järele oli naine vana aja kombeõiguse põhjal kõigi oma suguharu meeste naine ja tema kokkuelamist teise suguharu meestega peeti abielu rikkumiseks ning karistati seda raudse valjusega. Kuigi seda teooriat eitada ja oletada, et seal ainult lühikeseajaliste ja kergesti lagunevate abieludega (meie sõna „abielu“ ei ole siin kõigiti kohane, kuid meil puudub sõna selle mehe ja naise vahekorra tähendamiseks) tegemist oli, näikse lugu ometigi nõnda olevat, et seesugune mehe ja naise ühendus ainult oma suguharus või muus sellele vastavas ühiselu piirkonnas lubatud oli. Naaberrahvad ehk -suguharud elasid harilikult vaenus. Siit selgub ka, mis see tähendab, et Rooma riigis rahvastele seaduseandmise teel lubati üksteisega abielusse heita. — Pangem tähele, et veel tänapäevani võõrast rahvusest nooriku peale perekonnas viltu vaadatakse. — Mis Kelch eestlaste „tulitöö“ kohta teab ütelda, sellest oli juba varemini kõnet. Hilisemal ajal ei kuule me sellest valjust karistusest midagi. Küll kuuleme aga teistsugusest karistusest võõrast rahvusest mehega kokkuhoidmise eest. Ristiusk mõistis kõik n. n. hetärismi avaldused hukka, neid abielu rikkumise mõiste alla painutades; katoliku ajal ei võideldud aga nende avaldustega nii valjult kui pärast usupuhastust. Rahva hinges elas endine kombeõigus viimase ajani sel kahvatanud kujul edasi, et sugulist eksimist (kirikuõpetuse vaatekohalt) kui mitte just enam heaks ei kiidetud, siis ka mitte hukka ei mõistetud, nagu eespool-toodud väljakirjutused näitavad. See käib naise kohta. Mees on polügaamiline ja tema kaudu on polügaamia mõju isegi meie praegusesse kirikuseadusesse ulatanud (§ 373 E. L. U. K. S.). Sellest oma kohal. — Aga ka vana kõlbluse mõiste maksis edasi, kuigi nõrgemal näol, s. o. võõra suguharu mehega kokkuhoidjat naist karistati ikkagi. Endise valju nuhtluse asemele (karistamise õigus oli vahepeal riigi kätte läinud) astub nüüd seltskonna põlgatus vana kombeõiguse rikkuja vastu. Võõrad, kellega meie kokku puutusime, olid sakslased ja venelased. Elas tüdruk nendega kokku, siis oli tal halb kuulsus ja naiseks teda ei tahetud. See selgub eespool-toodud tsitaatidest (Luce, Hupel, Petri). Siia juure võib veel tähendada, et M. Raud (E. Kultura IV, lhk. 79) preester K. Ustavi teatuse põhjal setudest jutustab, nende neiud hoidvat „härrasmeeste“ juures magamisest kõrvale. „Härrasmees“ on võõras ja pole temast võtjat lootat. — Oma tähelepanemise järele võime sedasama Järvamaa

neidudest tõendada. Härrasmehel, venelasel ja sakslasel, polnud Eesti tüdruku pool lakas suurt „matti“. Kuulu järele olevat asi aga sõja ajal muutunud. — Varemalt aga näidati võõrastega sõbrustaja peale näpuga. — 18. aasta-saja eestlane ei tahtnud omale sakslase last (Luce). Seda põlati (v. E. Kultura IV, lhk. 68, Raud). Aliste Kaarlist teatab üks 73-a. inimene M. Rauale, et „esimene aasta noorikut ei puudutatud. See oli vist mõisnikkude esimese öö pärast. Oodati, kas mõisniku last ei sünni.¹⁾ See laps oli põlgtuse all“. — Teises kohas teatab M. Raud (s. s. lhk. 68 K. Ruuti sõnade järele), et mõisniku last, mis vägivaldselt peale sunnitud, „ainult harukorral lasti sündida ja üles kasvatati“, s. o. põlatud „käomuna“ hävitati kas juba idus ära või lasti pärast surra.

Paljude looduserahvaste juures surmataks need lapsed, kes oma tüdrukutest ja eurooplastest sündinud (Reitzenstein 5, 45). Selleks võib ka verepuhtuse hoidmine asja anda. Vahest kõneles meil ka see moment mõisniku lapse surmamisel kaasa (Raud, s. s. lhk. 66).

Laplaste juures on lugu ümberpöördud, nagu see eespool-toodud Max Buchi jutustuse järele ka votjakkide pool näib olevat. Lapumaal on härrasmehe poolt tähelepanud tüdruk igatsetud ja otsitud (Schröder, Hochzeitsbräuche, Anhang VII). Niisama ka Islandis (Reitzenstein 5, 60).

Tähendame veel, et antagonism võõraste vastu isegi kahe küla poiste vahekorra teravaks näib ajavat. Teise küla poissi ei sallitud ega sallita oma küla tüdruku juures. Sellel pinnal on külade vahel ikka „vingu“ märgata. Ka Soomes (v. Schröder, Hochzeitsbr., Anh. VII). Kuid tüdrukut ei põlatud naabriküla poisi juures magamise pärast. Mees oli ikka oma mees. Tüdrukul oli vaba valik. (V. ka E. Kultura IV, lhk. 18.)

Prooviabiellud ja prooviööd kuuluksid ka ülemalkirjeldatud nähtuste, s. o. hetärismi jäänuste liiki. Enne kui kiriklik (Pauluse) suguelu-moraal meie rahva hingesse jõudis tungida, elati veel ristiusu ajal sagedasti laulatamata koos, nagu vanal „paganaajal“ (Vaata Russovi kroonika, Pabsti t., lhk. 71²⁾), kirikukatsumise - protokollid, Haapsalus septembrik. 1521 peetud maapäeva otsused ja piiskop Kieveli ettepanekud — Amelung, Kulturstudien,

1) Miks siis aasta otsa oodati, mida ühe kuu järele teati (nimelt, kas naine raskejalgne on)?

2) Selle järele ütleb talumees oma laulatamata abielu kohta, et see „vana Liivimaa komme on, et nende isad ka nõnda on elanud“.

lhk. 252—3, 296 ja 226, peapiiskopi Henningi kirikuseadus 1428. a. — Urkundenbuch 7, lhk. 470—494, V. R(eimani) Haridusloolised pildid — „Post.“ 1897 nr. 223 j. m.). Käis vaimulik ülemus peale, siis lasti lõpuks ka laulatada. Saaremaast teab rahvasuu kõnelda, et seal varem al ajal, paar inimesepõlve või rohkem tagasi, mees ja naine mõnikord mitu aastat „vabalt“ koos elanud ja alles siis endid laulatada lasknud, kui nad teineteisega kõigiti rahul olnud. Üheks peatingimuseks olnud, et naine peab sigiv olema. — „Lapsed on jumala and,“ ütleb mitmes teisendis tuntud Eesti vanasõna. — Madalal kultuurijärjel seisvad rahvad usuvad sagedasti, et käima peale saamine järgneb vaimudest, kes looduses (puudes, rohtudes, loomades jne.) asuvad, ja mitte sugulisest kokkuelamisest. See usk ulatab aga ka kultuurirahvaste elusse. — „Jumal annab lapsed, mitte inimene ise,“ ütles 75-aastane eit M. Rauale (E. Kultura IV, lhk. 70). — Tuntud on juutide vaade lasterikkuse kui jumala õnnistuse peale. See mõte algab 1. Moos. r. 1. pt. 28. s. tuntud käsuga: „Tehke sugu ja teid saagu palju“ jne. ja läheb punase joonena juutide seadusest ja ajaloost läbi. „Palju kui liiva mere ääres“ pidi Aabrami järeltulijaid saama (vrld. 1. Moos. 8, 17; 9, 1, 7; 22, 17; 26, 4, 24; 28, 14 ja t. k.).

Endise aja eestlasel oli peale naise sigivuse proovimise muidugi ka muid põhjusi „prooviabielu“ elada. Varemini tähendasime juba, et naise töökuse peale rõhku pandi. Joh. Rudbecki kirikukatsumise-protokoll 1627. a. kuulutab:

„Rohke kõlbmata elu valitseb alama rahva keskel; mitmed võtavad enesele naisi, millal ja keda nad aga tahavad. Nad peavad pulmi ja elavad nendega, niikaua kui tahavad, ilma seadusliku laulatusega. Paljudel on ka mitu naist ühe korraga vahetuseks. Kui üks enam tema meelepärast ei ole ehk vanaks jääb ja mitte enam tööd ei jõua teha, võetakse uus majatalitust toimetama“ (tsit. M. Raud, E. Kultura IV, lhk. 94. Võrdle ka Russov, Pabsti tõlge, lhk. 71).

Siit selgub, et muu seas ka raske elu esiisaid sundis naisi vahetama. — Tähendame peale selle veel, et mitte laulatus see õigusline akt ei olnud, millega tolle aja eestlase silmas abielu algas, vaid pulm (kõigi oma kommetega). Seda võib ka V. R(eimani) kirjutusest 1897. a. „Post.“ nr. 223: „Haridusloolised pildid“ järeldada.

Kui naise sigivust ka mitte ainukeseks vooruseks ei peetud, siis pandi ta peale ometigi küllalt rõhku.

Luce kirjutab saarlastest, et nad pulma ajal noorikule sõelaga tagumise otsa peale löövad ja soovivad, et ta nii palju lapsi saaks, kui sõelas aukusid on. Juues ei tohi õlut maha läigitada, et noorik sigimataks ei jääks (Wahrh. u. Muthm., lhk. 77 jj.; ka Wiedemann, A. d. inn. u. äuss. Leben... lhk. 316, 317). Samuti kuulub ka humalatega ja viljateradega üleriputamine sigivust edendavate pulmakommete liiki.

Laplaste pulmas lööb peigmehe ema pruudile leivaga kolm korda tagumise otsa peale. Soomes puudutatakse noorpaari päid kolm korda leibadega (Schröder, Hochzeitsbräuche, Anhang IX ja VI Friisi ja Heikeli j.).

Sellesama-mõttelised on vist ka mitmesugused muud alumise otsa ja muude kehaosade peale löömised, mis noorik peab vastu võtma. Hannoveris annavad noored tüdrukud maikuu esimesel pühapäeval noortele naistele vitsadega kergeid hoopisid; mõnel pool antakse kesknädalal enne suurt neljapäeva isegi loomadele ja puudele vitsu (Buschan, Sitten... I, VI; võrdle ka löömist membro virili julutamisel ja kosilaste ärahoidmisel Saares ja Muhus, Holzmayer, I Osil. 2, 1; Kreutzwald-Böcler, lhk. 26, 27 ja votjakkide kepiga või piitsaga löömine; Pallas, Reise I, 93; Schröder, Hochzeitsbr. XV, märk.).

Tuletame siin veel meele, mis Hupel ja Petri sigimata naistest kirjutasid (v. eespool lhk. 18) ja seda, et Kelch ütleb Eesti naised väga sigivad olnud (Historia lhk. 20 ja 21).

Nüüd läheme prooviabieli juure tagasi.

1916. a. kõneles mulle saarlane (Püha kihelk.) prooviabeludest hilisemal ajal. Seal kestnud prooviaeg kihlamisest (kevad) pulmadeni (sügisel). Olnud mees ja naine teineteisega prooviajal rahul, siis lasknud nad endid laulatada. Käima peale saamine olnud tähtis asi, sest „mis naine see muidu on“.

Ka Luce jutustuse järele kestnud prooviaeg kihlamisest kevadel kunni pulmadeni hilja sügisel. Vaheajal käinud peigmees pruudil külaliseks. Lõikuse ajal toonud ta pruudi mõneks päevaks oma „majasse ja voodisse“ (Wahrheit u. Muthm.).

Holz-mayer kõneleb Osilianas, et „lähkrijoomade“ puhul peigmees öösi pruudi juures magab ja sellest ajast peale iga laupäev pruudi juure magama tuleb, isegi siis, kui ta 20 versta kaugel elab. See proovimine kestab novembrikuuni. Lõikuse ajal toob peigmees pruudi „össe-

mist õsuma“, mis 3—4 päeva kestab. (Vaata ka E. Kultura IV, lhk. 46.)

Prooviabeludest Läänemaal kõneleb M. J. Eisen Eesti Kirjanduses (1910, lhk. 59—60, A. Reimanni teate järele):

„Läänlaste arvamise järele pidanud tõmmatud tüdruk mehe juures prooviaasta ära pidama. Jõudnud tüdruk selle prooviaasta jooksul mehele meeldida, võtnud mees ta enesele jäädavalt naiseks. Ei meeldinud ta mehele, saatnud mees ta minema, ega maksnud talle selle aja eest mingisugust palka.“ Teade on huvitav, kuid autor mõõdab teda sealsamas ebakohase mõõdupuuga: Vana kombeõigus ei kasvanud mitte kirikliku kõlbluse kannul.

Siis n. n. prooviööd. Luce ja tema järel Wiedemann ning Eisen (Tõmbam., E. Kirj. 1910) kirjutavad, et röövitud pruut üheks ööks peigmehega kokku jäeti. — See oli sel puhul, kui tagaajajate vägi nõrgem oli kui röövijate oma. — Oli pruut hommikul peigmehega rahul, siis jäi ta selle juure. Vastasel korral läks ta oma sugulastega isamajasse tagaši (Wahrh. u. Muthm., Aus dem ... Leben d. Esten). Edasi kõneleb Luce, et kosimise puhul peigmees ööseks pruudi juure magama jääb. Sedasama tõendab Holzmayr (Osiliana 2, 1) ja Petri (Ehstl. u. Ehsten II, lhk. 281—2), kes ütleb, et priske ja terve talutüdruk ennast hea meelega järele proovida laseb. Öösi saavat peigmees pruudilt „ja“-sõna. Samasugusest proovimisest kuuleme Põltsamaa poolt (Schröder, Hochzeitsbr. d. E., IV lisa; Inland 1844, nr. 1 ja 2). Seal läinud pruut ja peigmees peale selle, kui kosjakaup koos, magamisetuppa, kus peigmees oma tulevase kehalisi häid külgi tundma õppinud. — Hiljemini jäi n. n. „vormilik“ öösine koosmagamine ära. Kosja minnakse ööajal ehk õhtul (Petri, E. u. E. II, lhk. 43 ja 280; O. K(allas), E. Ü. S. Alb. II, lhk. 76 jj., Lutsi Maar.; Raud, E. Kult. IV, lhk. 28 j. m.). — Kosjaminek sündis kunni viimase ajani õhtul. Isegi pulma ajal tuli Muhu peigmees peiuvennaga öösi pruudi majasse (Holzmayer, Osil.). Valge aeg kulus tööks ära. — Hupel teab 18. aastasaja lõpul tõendada, et pea iga talupojast peigmees enne pulmi oma pruudiga kokku elanud (Topogr. Nachr. I, lhk. 517, 518), mõnikord mitu aastat (seals. lhk. 515), igatahes pikemat aega (Topogr. Nachr. II, lhk. 137; vaata ka Petri II, lhk. 43, 44). Ka ostjakkide juures algavad mõnikord kosilase abielumehe-õigused kohe, kui naisekaup koos on, enne kalõmi maksmist (Кайтский, Возникн. брака... lhk. 74). On öö koos mööda saadetud, siis küsib pruudi ema hom-

mikul, kas peigmees tütreaga rahul on (Reitzenstein, Urgesch. d. Ehe, lhk. 81, vürst Kostrovi j.).

Sakslaste juures olid niisama prooviööd viisiks, kus tüdrukud oma kosilastele „abelumehe õigused oma kallal“ kätte andsid (Fischer, Die Probenächte der deutschen Bauer-mädchen, Berlin 1780).

Prooviööde juurest jõuame ehalkäimise (lakas käimine, tüdrukute ehk nooremate juures käimine, tädi-ehk naiserannas käimine jne.) juure, mis iseäranis viimasel ajal, kus muud niisugused nähtused peaaegu kadunud või varjule pugenud, Eestis silma paistab. Raud teab sellest nähtusest Soomes kõnelda (E. Kult. IV, lhk. 19), O. K(allas) — setude juures (E. Ü. S. Alb. II, lhk. 187—8). Viimaste juures on ka E. Eisenschmidt seda tähele pannud (suu-sõnal. teade; vaata ka Setukeste laulud II, lhk. 464). A. Winter (varjunimi) leiab seda ka naabrite lätlaste juures (Verhandl. d. gel. Estn. Ges., Bd. 16, lhk. 234). Asi on niisamuti Saksamaal kombeks (Reitzenstein, Wilutzky j. m.) Seal on ta nimetus Kiltgang (Kilpgang, vana-ülem-saksa chwilt, vana-põhjasaksa gveld, õhtu, sellep. kilten — õhtukülaskäikusid tegema), kiltgehen, gassen-gehen, brenteln, fugen, fensterln (Fenster — aken, poisid käivad akna kaudu tüdrukute juures) jne. jne. Inglis-maal, nimelt Wales'is nimetatakse ehalkäimist to bundle ehk sitting up, Skandinaavias nattfrieri (Nachtfreierei, öökosjad, ga ut pa = selle peale välja minema). „Öökosjas“ käiakse teatud nädalapäevil või pühade puhul ja pühapäevadel, nagu meilgi. Kihluse eel peab ehal käima. Kui vallalised inimesed vaderid on, siis nõuab komme, et mees oma kaasvaderi pool ehal käib (võrdle meie pulmapoiste ja -tüdrukute koosmagamise „kohustus“). Muidugi peetakse vaderite valimisel selle kombe nõuet silmas. (V. Meyer, Konv.-Lexik., VI Aufl.; Reitzenstein V, 57 jj.) — Ehalkäimine on iseenesest sedavõrt tuntud, et tema juures pikemalt peatada ei maksa. Siin tuleb jälle see nähtus ilmsiks, et tüdrukute emad selle peale uhked on, kui tütre rohkesti poissa käib. Ka linna „mutrid“ on õnnelikud, kui preilil-tütre rohkesti „kavaleerisid“ on. — Ehalkäimine on rahva-meelest õigustatud nähtus.

Tähendaksin siin veel poiste ja tüdrukute koosmaga-mise peale pulmade ajal. Järvamaal on see veel praegu hari-lik ja teatud õigustega ning kohustustega seotud komme. Pulmapoisil on õigus oma pruutneitsi juures magada ja kohustus just oma pruuttüdruku seltsis ööd mööda

saata, kui ta ei taha pahanduseks põhjust anda. Paljud vanemad ei taha selle kombe pärast omi tütreid pulma lasta.

Niisugusest sunduslikust koosmagamisest kuuleme ka Kolga ranna küladest Kuusalu kihelkonnas. Sellest kirjutab G. Vilberg (Eesti Kirjand. 1913, lhk. 57):

„Peiupoiss pidi aga alati pruuttüdruku üles otsima ja tema juures magama. Kui peiupoiss pruuttüdrukut, kes vahest enese ära peitis, üles ei leidnud ehk nad hästi kokku ei sobinud, panid vanemad mehed järgmisel hommikul nad puuhobuse selga sõitma.

Puuhobuse seljas sõitmine seisis selles: toodi kotta linalõuguti; selle selga pandi kordamööda peiupoiss ja pruuttüdruk ja siis hüpitati neid, lõuguti kaant üles tõstes.“

Aasta kolmekümne eest oli Järvamaal kui ka Põhja-Tartumaal pulmanaljade hulgas ka mingisugune tembutus linalõugutiga, mida ma enam hästi ei mäleta. — Kas niisugune ratsutamine soovitavas mõttes mõjus, ei tea tõendada. (Võrdle Holzmayeri — Osiliana — kirjeldus sellest, kuidas Muhu vanad piigad teatud kehaosaid viheldes karistasid ja lauldes ähvardasid.)

Defloreerimine. Meie nägime eespool, sugulisest karskusest enne ja pärast abielusse astumist kõneldes, et eestlaste ja mõne teise Soome sugu rahva juures neitsikkusest omal ajal suurt lugu ei peetud ja asi otse ümberpööratud oli: mida rohkem tüdrukut oli „armastatud“ ja „mängitatud“, seda rohkem peeti temast lugu. On häält kuuldavale tulnud, et niisuguses „kõlbluse langemises“ meie kultuuritoojad süüdi on. Selle arvamise peame kui ebatõe tagasi tõrjuma. Missugustel motiividel endine kõlblus tekkis, tohiks eelmistest ridadest enam ehk vähem juba selge olla. Elu on siin ise oma rada käinud ja hilisem kirikumoraal ei ole vanale kombeõigusele hällilaulu laulnud. Ka ei ole seesugune kõlblus mitte ainult Soome sugu rahvaste oma, vaid teda leitakse igalt poolt. Ehalkäimine ja prooviööd on terves Põhja-Euroopas tuntud. Meie naabruses, Rootsis, on tüdruk, kellel poissa ei käi, niisama põlatud kui meilgi. Islandi saarelt, kus vanad põhjamaade kombed kaua ja rikkumata on püsinud, kuuleme 18. aasta-saja algul ühelt reisijalt, et tüdrukud, kes seal väga ilusad on, aga kehvalt riides käivad, vallalisi sakslasi üles otsivad ja endid neile leivatüki ehk muu vähese väärtusega asja eest pakuvad. Isad ise pakuvad oma tütreid võõrastele. Ja kui tütreid raskejalgseks jäävad, siis on see neile suureks auks. Nad on siis rohkem lugupeetud ja rohkem

igatsetud kui teised. Nende ümber otse tungitakse siis (Reitzenstein, Liebe u. Ehe im europ. Altertum, lhk. 58—60).

Ja kui kaugemale minevikku läheme, siis leiame sealt sedasama ka teistel maadel. Toome siin ühe tüübilise koha Portugali meresõitja Pedro Alvarez Cabrali (sünd. u. 1460; surn. u. 1526) reisikirjeldusest vana kultuurimaa India kohta. Seal jutustatakse Kalikuti (Kalikat, Kalikotta, Kolikodu, kaubalinn Inglise Ida-Indias; sealt on kalikoriie, kalingor pärit) naisterahvastest:

„Noored tüdrukud käivad seal alasti, rikkalikult ehtes, ilusasti värvitud juustega; nad on väga ilmlikud ja paluvad mehi endilt neitsilikkust võtta, sest et nad neitsilikus olekus mehele ei saa“ (Collecção II, 127. Ramusio I, 125; v. Reitzenstein, Urgesch. d. Ehe, 37. lhk.).

Ajaloo isa Herodotos (sünd. 484. a. e. Kr.) teatab Traakia neidudest, et need sellega kokku hoiavad, kellega aga tahavad, mehenaiste järele valvatakse aga kõvasti (V, 6). Aafrikas elavatest gindaanidest ütleb ta (IV, 176), et nende naisterahvad jala kedreluu ümber palju nahkseid sidemeid kannavad. Iga kord, kui keegi mees mõne neist naistest välja valib, seab see omale ühe uue paela juure; kellel kõige rohkem sidemeid, seda peetakse kõige paremaks naiseks, sest et teda mehed kõige rohkem on armastanud.

Oli asi kord nii, et puutumatus halb tundemärk oli, siis tuli neitsilikkuse tundemärgi kaotamine, defloreerimine päevakorrale. On palju kohti ja rahvaid teada, kus see talitus viisiks oli. Paljudele n. n. „looduserahvas-tele“ on neitsilikkuse mõiste hoopis võõras ja nende keeles puudub sellele vastav sõna, nii et misjonäärid tihti päris kimbus on, kui neil sugulise lodevuse vastu tuleb võidelda. Kui defloreerimine loomulikul teel korda ei läinud (võrdle Eesti neidude valed iseenda peale, et tanu pähe saada, ja katsed endile ööselt silisi meeste hulgast saada jne. — eespool), siis võeti see „kunstlikult“ ette. Seda õiendasid emad, vanad naised ja mehed, nõiad ja preestrid ning „ülemad“ (siin võiks üks „esimeseöö-õiguse“ põhjustest olla). Asi sai lõpuks mõnel pool usulise talituse paistuse (võrdle Greeka Priapose ja Rooma Mutunus-Tutunuse kultus). Opereerimisel tarvitati kõiksugu abinõusid, kivi-killust alates ja fallosekujulise riistapuuga lõpetades.

Kas meie esiisad, õigemini esiemad, kunstlikku defloreerimist tundsid ja tarvitasid, on teadmata ja antud oludel küsitav. Küll on aga meil omasugune fallos tuntud. Wiede-

mann jutustab (Aus. d. inn. u. äuss. Leben... lhk. 321 ja 322), et Muhu saarel peiupoiss (pruudivend, neu- ehk neitsivend) kaasitajatele naistele porgandist ja kahest selle külge riputatud õunast valmistatud munni pakub, mille need lauluga tagasi lükkavad (laul on sealsamas ära trükitud). V. Grünthal on ka Saaremaal pulmas niisugust asja näinud (suusõnal. teade). Seal pandud riistale veel tükk lambanahka villadega külge. Tartu pool on see asi ka tuttav. Siin kannab ta nime „pulumunn“. — Aasta kümne eest leiti Voka rannas mere kaldalt kaunis kulunud paekivist asjake, mis fallost (penis) meele tuletab; praegu E. R. Muuseumis. — Võimalik, et siin defloreerimiseriistaga tegemist on, võimalik aga ka, et looduse sigitusejõu sümboliga. Wiedemanni kirjeldatud komme oleks viimasel puhul — kui nii võrrelda lubatakse — endise aja kohalikele bakhanaaliaste mälestus, peiupoiss — fallofoor ja laul — katkend fallikon'ist (v. ka Priapose kultus laplaste juures. K. Krohn, Lappische Beiträge zur germ. Mythol., Finn.-Ugr. Forsch., Bd. VI, H. 2—3, lhk. 168—172). Meele tuleb siin veel õlle mahakallamine pulmas, Dionysose ja Bacchuse pidustused ning Metsik (Metsjeesuke, Isameie puus, õlemees, jõulumees, kingissepp jne.).

Midagi kindlat ei või siin praegu ütelda. Penis ehk fallos mängib kui sigidusesümbol paljude rahvaste usu- j. m. kommêtes tähtsat osa. Ka Eestis (v. julgustamine eespool ja nõidumine membro virili — Holzmayer, Osil. 2, 1 ning Kreutzwald-Böcler, lhk. 26 ja 27).

Muidugi on ka veel teisi defloreerimise põhjusi kui see, millest eespool kõnelesime. Ka ei ole see komme, ehk küll laialine, igal pool maksev. On rahvaid, kes neitsilikkust austavad. Mõnegi looduserahva juures on kalduvust tüdrukute sugulise vabaduse kitsendamise poole määrgata, näit. Uus-Britannias (Ploss-Bartels Weisseri j.). Aafrika buschmannide keskel valitseb Pescheli teatel (Völkerkunde, lhk. 146) vali suguline karskus ja need pea kõige primitiivsemad inimesed käivad oma mõrsjatega väga õrnalt ümber ning astuvad abielusse ainult vastastikuse poolehoidmise põhjal.

Kuidas see siis tuli, et tüdrukutelt neitsilikkust hakati nõudma, küsib mõni. Harilik vastus, mis siin antakse, on see, et „usk nõuab“ jne. Sealjuures juhatakse meid piiblisse (5. Moos. 22, 14—17, 3. Moos. 21, 7, 9; 4. Moos. 31, 17, 18; Kohtum. 21, 11, 12 j. m.). Oletame, et ristiusk selle nõudmise meile tõi. Sellega ei ole aga küsimus vastatud, vaid vastus veel kaugemale lükatud. Kust võttis

siis usk selle nõudmise? Ja kõik usud ei nõua seda, ja teda tuntakse ka paganate juures.

Lõpulik vastus on siin andmata. Asi on tume ja jääb selleks vist kaua veel. Püütakse seda nähtust muu seas ka varase (laste) kihlamisega seletada. Kihlamine teeb tüdruku ühe mehe omaks, nii et teistel tema peale enam õigust ei ole. Mõnikord hakkavad kihlusest peale abielumehe õigused maksma, nagu seda saarlastest, muhulastest, setudest ja Suurelt maalt kuulsime (Luce, Holzmayer, Hurt j. t.) ja ka ostjakkidest teame (Reitzenstein, Kautsky), teinekord hiljemini. Pruut on aga ikkagi peigmehe päralt ja pruudi sugulased (suguharu, perekond v. m.) peavad peigmehe õiguste rikkumiste eest vastutust kandma. Kaubast taganemise või kauba rikkumise puhul peavad pruudi omaksed kas trahvi maksma, karistust kandma või vähemalt peigmehe kulud tasuma ja kingitused tagasi andma (ka setude juures — Kallas — ja laplaste pool — Kautsky; venelaste juures v. Fletcher, Of the Russe Common Wealth, c. 24. Võrdle ka Ev.-L. usu Kiriku Seaduse vastavaid §§).¹⁾ Teeb kihlatud tüdruk omastele siin kahju, siis langeb ta vaenu ja põlgtuse alla. Ehk sai neitsilikkuse nõudmine siit oma aluse ja muutus aja jooksul üleüldiseks. — On ka veel arvamine, et ta ühes naise ostmisega ilmub. Aga siingi ei näi ta alati heakskiitmist leidvat. Tihti ostab mees parema meelega lapsega tüdruku, nagu eespool nägime. — Naisele tähendas siis meheleminek tema vabaduse kitsendamist; sellepärast ei igatsetud ka sugugi mehele saada. Neitsilikkuse nõudmise puhul aga tähendab „tanu alla“ saamine teatud kitsendusest vabanemist. —

Meil puuduvad igasugused tõendused, et eestlased varematel aegadel neitsilikkust oleksid iseäranis hinnanud. Eespool saime just vastupidise pildi. Rahvalauludest leiame küll jälgi (Neus, E. V. 2, 3 D, 78 A, B; Hurt, V. K. I, 24, 59 j. m.), mis nagu saadud pildile vastu räägiksid, niisama ka vanasõnade hulgast (näit. „See tüdruk on nõnda puhas, et sünniks kohe kuninga pojale“ j. t., Wiedemann, A. d. inn. u. äuss. Leben d. E.), kuid nende põhjal ei tahaks midagi oletada, sest et isegi nende kõrge vanaduse poolt vähematki ei ole ette tuua ja suusõnalised traditsioonid alati aja ja olude järele muutuvad.

1) Huvitav nähtus oli see, et veel paarikümne aasta eest Järva- maal kihluste, nendest taganemise, abielurikkumise, tütarlapse „petmise“ jne. puhul kõik saadaval olevad sugulased asja harutamise ja korraldamisest agaralt osa võtsid. Pulmade puhul on see vist igal pool praegu veel iseenesest mõistetav, et sugulased pidust osa võtavad.

Tähendaksin siin veel ühe nähtuse peale, mis tüdrukute „hetärismist“ kõneleb ja neid naistest eraldab. See on nähtus, et tüdrukud haritud rahvaste juures varemajal ja looduserahvaste juures praegu harilikult alasti käivad, naised aga riides peavad olema. Selle kitsenduse tõi viimastele kaela abielu, mis naise mehe omanduseks tegi. Nähtus on laialt tuntud. Siia kuulub ka see kitsendus, et Greekamaal tüdrukud alasti poissa Olümpia mängudel võisid näha, naistele see aga surmanuhtlusega oli keelatud. — Praegu oleme nii kaugele jõudnud, et tüdrukutele kehakatmise asjus harilikult valjumad nõudmised ette pannakse kui naistele.

M ä n g u t o a d. Kommunaal-abielu oletajad asetavad harilikult ka n. n. „mängutubades“ valitsevad „vabad eluviisid“ hetärismi jäänuste hulka.

M ä n g u t o a d (Spielstuben ja Spinnstuben; Kesk-Saksamaal tähendab „Spilstube“ Plauderstube ehk Unterhaltungsstube — jutustamise tuba; spöllen = schwatzen, lobisema; Hessenis on geschpinngin = schwatzen, lobisema; venelaste večerinki, lõunaslaavlaste prélo jne.) ja talgud (Bittarbeiten, slaavl. mõba, tláka; talákatj = lobisema) olid kohad, kus noorsugu kokku sai. Esmalt tehti koos tööd ja pärast lõbutseti, mängiti üheskoos jne. Nestori ajaraamat 11. aastasajast kõneleb slaavlaste rõõmsatest mängudest külades, kus noorsugu koos käis ja kus naised „tõmmati“ (võrdle siin setude rahvapidu — kirmase — kirjeldus 1885. a. „Oleviku“ lisas nr. 3, lhk. 43, Helmi sulest, ja Dr. M. Weske reisikirjeldus 1875. a. suvest lhk. 4 ja 5, eraraamat ja Verhandl. d. gel. Estn. Ges. VIII, 4). Kui me meele tuletame, mis Nestor (kiriklikust seisukohast vaadates) neist „saadanikkudest mängudest“ ja elajalikkudest eluviisidest kõneleb, ja sinna juure loeme, mis Krauss lõunaslaavlastest kirjutab (Sitte und Brauch der Südslawen; v. rahvalaulud s. s., võrdle ka Jefimenko, Jakuschkini j. t. teated Venemaa kohta uuemal ajal), niisama tähele paneme, mis sakslased oma „Spinnstube'dest“ ja nende „vabast elust“ teatavad (näit. v. Reitzenstein, Ehe u. Liebe im europ. Altertum j. m.), siis näeme, et meil siin vist jällegi tegemist on vana aja pärandusega, mis aja jooksul oma välimust muutnud. Seesugustel lõbusatel koosviibimistel valitses varemajal täieline suguline vabadus, mis hiljemal ajal mitmesuguste mõjude läbi kitsendatud on. Ja siin ilmub jälle vana tuttav nähtus: Säherdune läbikäimine ei leia hukkamõistmist; ümberpöörduvalt: tüdruk, keda poiss seal ei valinud, saab emalt kibedaid etteheiteid ja kaotab üleüldise lugupidamise.

Uurijad tahavad tõendada, et siin tarvitusel olevad korned valju seaduse alla käisid; näit. tohtisid kooskämistest osa võtta ainult teatud vanaduses olevad poisid ja tüdrukud jne. Kiriklikud määrused jäid siin muidugi ainult vagadeks soovideks. Elu läks aga oma rada, vanast sitkelt kinni pidades.

Kuidas oli Eestis lugu „mängutubadega“?

Neist kuuleme esimest korda 17. aastasaja lõpul Mihkli kiriku õpetaja Hinrik Gösekeni kirjeldusest, mis see 8. jaanuaril 1694 praost Knüpperile saatnud (v. E. Kirjand. 1916, lhk. 439 jj.). M. J. Eisen toob sellest kirjeldusest eestikeelses tõlkes järgmise osa:

„Mängutubasid peavad nad iga aasta märdipäevast peale jõuluni, ja valivad ühe talu, mis suur on; sinna tulevad nad õhtul kokku, niipea kui videvik alanud, poisid kõige paremates riides ja tüdrukud kõige paremates riides, ehted ja paatrid kaelas, just nagu lähaksid nad pulma. Et neil õlut on, peavad nad ka lakkumist, ja siis hakkavad poisid tüdrukutega vanemate inimeste ja laste nähes tantsuma ja kargama, jooksevad siia-sinna nurka, katsuvad üks-teist (betasten sich) ja peavad kõiksugu sugulist ulakust (venerische Leichtfertigkeiten). Niisugune lugu kestab kunni peale keskööd hulga aega (eine gute Zeit). Siis lähuvad nad koju ja heidavad magama. Ei ole imeks panna, et niisugused inimesed pühapäeval ei tule kirikusse..... Need mängutoad on liiderlikkuse (Unzucht) põhjus; see-sugust liiderlikkust peaksid aga saksad karistama!“

Rootsi valitsus keelanud „mengotubbat“ ära; v. Denkschrift d. russ. geogr. Gesellsch. I, 463. Selle asemele astunud kõrts (v. H. Neus, Ehstn. Volkslieder III, lhk. 362).

Eiseni teate järele tunneb ka Audru kirikukatsumise-protokoll 3. veebr. 1680 mängutuba (seals.; vaata ka Amelung, Balt. Kulturstudien, lhk. 264; Kreutzwald u. Neus, Myth. u. mag. Lieder, lhk. 50; Der Ehsten abergl. Gebräuche, Weisen u. Gewohnh., mit... Anmerkungen... von Kreutzwald, lhk. 76, kus Kreutzwald teatab, et mängutoas tüdrukud hilja ööni ilma tuleta mängisid ja laulsid. Muu seas pidi see aitama aegsasti mehele saada).

Mängutubade aeg kestis märdipäevast jõuluni (Göseken, Neus, Amelung). Selsamal ajal peeti harilikult ka pulmi ja muid pidustusi, sest kibedad tööd olid siis tehtud, vili aidas. — Noorsugu võis raskest tööst hinge tõmmata ja lõbutseada; sellest võtsid ka vanemad inimesed osa.

Neus (Ehstn. Volkslieder III, 362) teatab, et noorsugu kevadel kunni nelipühini kurni mänginud ja lauda hüpanud.

Kurnimängu olen ise veel paarikümne aasta eest näinud, „laua hüppamisest“ teavad minu perekonna mälestused kolm inimesega tagasi kõnelda. „Küigel käimine“, millest ka Neus kõneleb, on paiguti veel praegu tarvitusel (v. kiigelaulud, mis kenam osa vanadest rahvalauludest on). Hari-likult laseb politsei uuemal ajal kiiged maha võtta, sest et nende juures sagedasti verised kakelused poiste vahel ette tulevad. „Mängotube“ praegu ei tunta. Nende aset täidavad „jubid“, „pitspallid“, „simmannid“, „klunkerid“, „klunkeripallid“, „tantsuõhtud“, „mõrud“ ja mis nende nimed kõik on. Sisuliselt on nad needsamad, mis „mängutoad“, kuigi neil teatud „vabadus“ kitsendatud on ja seal enam tööd ei tehta.

Setudest teatas E. Eisenschmidt oma tähelepanemise järele (suusõnal) järgmist:

Kui tüdruk u. 15—16 a. vanaks saab, lastakse ta „poisklema“, s. o. poiste ja tüdrukute seltsi ühistele töö-õhtutele, kus peale töö lõppu „õige vabalt elatakse“.

Järvamaal oli umbes paarikümne aasta eest viisiks, et ainult leeritatud tüdruk tohtis „nooremate“ piduõhtutest osa võtta ja lakas poisi juures magada. Leeris (peakoolis) käijast tütarlapsest öeldi: „Nüüd antakse sellele lukk (var. vōti) kätte.“

Looduserahvastest Aafrikas ja mujal teame, et seal niisugune „vabadus“ teatud vanadusega ühendatud on (näit. Macleani, Tannsy ja t. teated, Reitzenstein I, 31).

Jus primae noctis. Siis tuleb veel peatada pruudiöö- ehk esimeseöö-õiguse juures. — Varemini tunti seda nähtust kui feodaalide j. t. õigust ja hinnati sellepärast valesti. Mõisniku esimeseöö-õigus on ainult üks järk selle nähtuse arenemisele. Praegusel ajal on võimalik tema tervet arenemisekäiku vaadelda. Selleks on mitmesugustest maajagudest rohkesti materjali käepärast.

Meil on asja oletada, et ius primae noctis meie rahvale juba vanast hallist ajast saadik omal viisil tuttav oli. Millal meie feodaalid seda õigust tarvitama hakkasid, ei ole teada. Igatahes vist mitte oma võimu esimestel aastasadel, vaid kaunis hilja. Esiialgu elasid esiisad oma kombeõiguse järele (v. ordumeistrite kirjad 27. aug. 1255 ja 6. juul. 1272) ja olid isiklikult vabad. Orjastamine läks samm-sammult. Vahest ei eksi meie oletades, et mõisnik seda õigust alles siis hakkas tarvitama, kui eestlane ihu ja hingega tema oma oli. Sest imelikul viisil ei leidu saadaval olevas v a n e m a s rahvaluules selle vägivalla vastu protesti. Uuemates ja trükkimata rahva-

lauludes on lugu teisiti.¹⁾ Ja vägivallana pidi selle „õiguse“ tarvitamine feodaali poolt alati tunduma, selle peale vaatamata, et meie rahvas varemalt praeguse aja mõistes suguliselt „karsk“ ei olnud ja ius primae noctis talle omal viisil tundud oli, sest mõisnik oli ju võõras, kelle vastu vaen rahva hinges valitses. Meil käib vanematest rahvalauludest emasüdame protest vana kivistunud kombeõiguse, lastetapmise, vastu punase niidina läbi. Ja see verine õigus oli rahva oma loodud. — Protest võõra vägivalla vastu esimeseöö-õiguse asjus avaldub alles hilisemal ajal.

Esimeseöö-õiguse algus viiakse tema seletajate poolt kaugele minevikku tagasi, kus endise „vaba abielu“ asemele ühe mehe ja ühe naise abielu astus. Üksikute eraldamine suurest hulgast sündis muidugi pikkamisi, sest et ühiselus, nagu ka terves looduses, järsud murrangud võimatud on. Lahtilöömine kommunismist sellel alal oli oma esimestes sammudes juba revolutsiooniline ja leidis kui uus asi suure hulga poolt, kes oma enamuses alalhoidlik, vastuseismist ja hukkamõistmist, nagu see harilik nähtus on. (Tuletame omale näit. seda tormi ja kõlblist pahameelt meele, mis esimene kodanline abielu Tartus 1905. a. meie seltskonnas sünnitas.) Ja et vanasti inimeste seadmiste ja jumaliku seaduse vahel vahet ei tehtud või teha ei suudetud, oli vastuseismine uuele korrale seda kangem. Iga vana korra vastu käiva sammu ja teo peale vaadati kui patu peale. Et muutus liig järsk ei tunduks, katsuti uut vanaga kuidagi ühendusse seada. Siit vast tekkisid kõik need üleminekuaja segavormid, millest varemini kõne oli. Niisugust uue ja vana korra paaritamist, kus tüdruk (vana korra järele) „vaba“ on, naine aga (uue korra järele) ainult ühe mehe päralt, — mida meie ka oma esiisade juures arvasime leidnud olevat, — on paljudes paikades kindlaks tehtud. Samal teel võis ka ius primae noctis tekkida. Naisterahva ülemineku puhul ühe mehe omanduseks maksti vanale korrale veel tribuuti, s. o. naine anti ajutiselt veel teistele tarvitada. Esiialgu võis see „ius“ kõigi suguharu meeste, hiljemini kitsama ringkonna, mehe sugulaste, pulmaliste jne. päralt olla, nagu varemini toodud

1) Rahvalaulude põhjal mingit otsust teha on kaunis riskant asi. Laulud käisid suust suhu ja muutusid selle tagajärjel ajakohaseks, isegi siis, kui laulu kandjaks tüveks mõni vana aja „halb“ komme jne. oli. Paljud laulud jäid oma sisu pärast hoopis unustusesse ja üles kirjutamata. Paberisse panek ise sündis hilja. Nende põhjal otsustamises peab üpris ettevaatlik olema. Kui ma siin ja seal siiski nende poole pööran, siis ainult asjus, mille kohta andmeid ka muudest allikatest on.

teadetest (lhk. 65 jj.) näha. — Oli see komme täidetud, siis oli noorik vanast korrast lahti ostetud ja võis uude ellu astuda. Saarlaste pruudi „julgestamine“ (julutamine), voodi proovimine (Ülemaal, Saares j. m.), peiupoisiga või külalisega voodis käimine jne. võiksid selle vana üleminekuaja kombe järelkaja olla.

See õigus, mis ehk kord suguharu esitajate käes oli, läks hiljemini selle ilma vägevate kätte. Isegi vaimulikud maaomanikud tarvitasid seda õigust, kui mitte in natura, siis selle vara kogumiseks, mida kõi sööb ja rooste rikub. Schwaabi Adelbergi kloostris 1496. a. Lagerbuchi järele pidid Bortlingis asuvad orjad esimeseöö-õigusest (õigemini kohustusest) lahtilunastamiseks maksu maksma, mille suurust õige veidral viisil mõõdeti. Samuti ka mujal (Max Bauer, *Das Geschlechtsleben in der deutschen Vergangenheit*, 5. Aufl., lhk. 17 j.j.). — Imestada pole siin midagi. Meie teame, et vanasti preestrid, kui usu esitajad, seda õigust kaitsevad ja tema tarvitamiseks templite ukсед avavad (v. Athenäus, Herodotos, Justinus, Strabo, Piibel jne.). Ja tüdruk, keda seal prostitueeriti, oli jumalatele pühendatud. — Lõuna-Ameerika suguharude juures, Nika-raaguas ja eskimode juures tarvitab nõid (seega preester) veel tänapäev seda õigust (Waitz, Post, Martius, Bancroft j. t.). — Pidude puhul pööratakse vanade kommete juure tagasi, aga ka raskete katsumiste puhul tuli seda ette, et tütarlaste süütus jumalatele lepitamiseks ohverdati (Itaalias, Greekas, beduiinide juures; v. Justinus, Athenäus, Burckhardt).

Esimeseöö-õigusega läks kultuurimaadel lugu niisama kui verise kättemaksimisega. Esiotsa olid mõlemad suguharu käes, hiljemini lähemate sugulaste ja lõpuks vanema ehk vägevama käes. Karistamise- ehk nuhtlemiseõiguse võttis viimaks riik oma kätte, kuna esimeseöö-õigus, mis praeguse abieluga ja kõlblusega kuidagi enam kokku ei passinud, täiesti kadus. Enne täielikku kadumist läks ta, kui ta jäledus mõlematele pooltele selgeks sai, raha ehk maksu peale üle: noorik võis ennast sellest, mis varemini in natura nõuti, lahti osta. Eespool kõnelesime kingitustest, mis noorik voodikatsujatele mehe sugulastele peab andma (v. lhk. 70). Need annid pole ju ka muud midagi kui tähendatud lahtiostmise maks. — Euroopast on meile hulk kirjalikka tõendusi ja seadusi selle õiguse tarvitamise kohta alles jäänud (loe näit. C. Schmidt, *Ius primae noctis* ja *Zeitschr. f. Ethnol.*, Bd. 16; Osenbrügger, *Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss.* — mitmes kohas;

Post, Anfänge d. Rechts u. Staatslebens; Wilutzky, Vorgeschichte des Rechts j. m.).

Mõnel pool on see õigus kaasavara kogumise teenistusesse pandud ja pruut korjab selle väljapakkumisega enne pulmi „andisid“ (v. Ausland 1879, lhk. 935; Hildebrandt, Zeitschr. f. Ethn. 1878, lhk. 402).

Balti mõisnikkudest teame, et nad seda õigust paiguti 19. aastasaja keskpaigani tarvitasid ja sagedasti vägivalla abil ta läbi viisid. Ka on palju veriseid lugusid, kus eestlane vägivallale vägivallaga vastas, kirja pandud. —

Olgu siin aga ka tähendatud, et hääli kuuldub, kes seletavad, et esimeseõõ-õigust ülepea ei ole olnudki, et selle oletamine „teaduslik ebausku“ on ja et siin mitte õigusega, vaid kohustusega, koormamisega tegemist on, tööga, mille eest tasu makstakse (Schmidt, Kosmos X, 471; Bachofen, Antiquarische Briefe, lhk. 237, 243). Seesugune vaatekoha muutmine ei muuda asja faktilisest küljest.

Eesti pulmakommetes on midagi alal hoitud, mis oletada laseb, et meil (nagu mujalgi) vanal hallil ajal esimeseõõ-õigus (jääme selle nimetuse juure) jumaluse päralt oli, ehk olgu siis, et see „miski“ hiljemini võõrsilt laenati. — Inimesesoo kultuuriloos on järk, kus kahejalgsed nähtavasti veel ei tea, et lapse sündimine lihaliku kokkuelamise otsekohene tagajärg on. Viimast peetakse lõbusaks koosolemiseks, kuigi side nende kahe asja vahel tähele panemata ei või jääda. Lapsed, vähemalt nende hinged, arvatakse vaimult (esivanematelt, jumalatelt või nende esitajatelt) saadud olevat. — See arvamine on isegi hilisema aja sisse ulatanud, nagu varemini tähendasime. Kangelased ja muud kuulsad kujud muinasjutu-vallast on harilikult jumalikust soost, vaimust saadud jne. Kalevalas saab Väinämöise ema, ilmaneitsi, näit. tuulest käima peale. „Lapsed on jumala and,“ ütleb vanasõna praegugi veel. — Et last sooviti, siis jäeti esimene õõ jumalusele. Selleks pandi jumaluse sümbol noorpaari vahele (roomlaste subigus, germaanlaste mõök, kui kõrgema jumaluse Ziu-Tyri sümbol, Donari haamer, India kepp, jumala kuju jne. — Võrdle siia juure ka defloreerimine).

Eesti pulmakommete kirjeldajad ei tea mõõga paigutamisesest noorte vahele küll midagi ütelda. — Vahest oli tema paik varem ajal siiski seal. — Mõök löödi noorpaari voodi üle lae sisse, nende vahekohta (v. Luce, Wahrh. u. Muthm., lhk. 86; Wiedemann, Aus d. inner. u. äuss. Leben... lhk. 318, ja Schröder, Hochzeitsbräuche,

pt. 27). See komme oli meie rahva juures haruldaselt selgel kujul alal hoitud, isegi tema seletus rahva mälestuses kaunis puhas. Pulmavoodisse minejal pruudil võetakse kate (linik) mõõgaga ära ja mõök pistetakse noorte vahekohta lakke, kaitseks kurjade vaimude vastu. Kõrgema jumaluse sümbol pidi pahu vaimusid noorikust eemal hoidma, et need tema sisse ei pääseks ja sünnitamist ei segaks jne. Ühtlasi anti ka sugutamine jumaluse hoole. Rahvalaulud tunnevad ka noa panemist noorte voodisse. Nõo kihelkonnas pandi kirves pruutvoodi alla (Schröder, Anh. III).

Nagu teada, seletas kirik seda esimese öö karskusekommet oma seisukohalt ja võttis ta kaitse alla (Kartahaago k.-kondiil 398. a. keelas kokkuelamise esimesel ööl ära) ning tuletas talle Tobiase raamatu pt. 8, s. 4. jj. põhjal isegi nimetuse „Tobiase-ööd“ (v. ka 6. pt., s. 15 ja 22, mis eestik. piiblis puudub). — Olgu tähendatud, et vanemates Greeka tekstides see koht puudub ja hiljemini on juure lisatud (O. F. Fritzsche, Exeg. Hdb. z. d. Apokr. d. Alt. Test., 2. Lief. 1853, lhk. 90, 91.). —

Endisele seisukohale asudes võib ütelda, et siin monogaamia tribuudiga hetärismile tegemist on: mehel ei ole teatud ajal naise peale õigusi; veel rohkem: naine läheb koguni mõneks ajaks isamajasse, oma sugulaste juure tagasi, kus ta jälle „vaba“ on (looduserahvaste juures). — Ka tuletab see viimane nähtus emaõiguse (matriarchaati) ajajärku meele. —

Isamajasse ajutist tagasiminekut nimetatakse meil „hõimule tulemiseks“ ja „kodutütreks tulemiseks“. — Paiguti näib see kodutütre põlv meil õige pikaks venitatud olevat. Raua teate järele (E. Klt. IV) koguni mitme aasta pikkuseks. — Saartel teda nähtavasti sel viimasel kujul, s. o. noorikuaastatena ei tuntud (vaata nooriku mõiste eespool). Ka selles asjas valitseb meil nähtavasti partikularism.

Meie kaugetest sugulastest tunnevad kodutütreks tulemist minu teades võtjaked (Bechterev, Buch, Schröder) ja mordvalased, kelle juures noorik ligi aastaks omaste poole jääb (Maikov, Schröder).

Naise laenamist külalistele ja sugutamiseks võõrale mehele (niyoga) meie esiisade ajal ei ole meil andmeid. Oleme neid nähtusi küll oma eluajal praeguse põlve seas mõnikord võinud konstateerida, kuid väheste üksikute sündmuste põhjal ei või nähtust kuigi laialiseks, veel vähem üleüldiseks pidada, teda ka mitte minevikust tuletada. —

Tähendame siin, et Herberstein 16. aastasajal la plaste pool külalise kostitamist naisega leidis ja hiljemini seda ka v o t j a k k i d e juurest leiti (Kautzky, Wilutzky, Peschel, Kohler). Teistelt sugurahvastelt puuduvad mul teated selle ja teise kombe või ebakombe kohta. — Üleüldiselt on aga mõlemad nähtused rahvaste elus laiemalt tuntud. Strabo (II, c. 515) jutustab, et isegi vali kõlblusevaht Cato oma naise sõbrale laenanud, et järeletulijaid saada.

Võiks üksikuid asju Osilianast, Schröderi raamatust ja mujalt (näit. muinasjutt nr. 74 E. Kirjam. S. Aastar. 1890. jne.) oma rahva kohta silmas pidada ja asjast sellega, mis öeldud, üle minna. Kardan pealegi, et see peatükk juba niigi on liig pikaks veninud.

Enne kui ma osa käsikirja kõrvale panen, lubatagu mul sellest osast veel ühte minu oma konstateeritud asja siin ära märkida, mis oma alguse vanast kombeõigusest võiks saanud olla. See on laialine arvamine meie rahva seas, et abielurikkujat (võõrast) meest teo pealt tabades karistamata võib surmata. Olen seda arvamist isegi intelligentide suust kuulnud. — Vana kombeõiguse järele oli see lubatud; hiljemini mindi varalise karistuse peale üle (teated teiste rahvaste kohta ja oma tähelepanekud meie rahva juures). Arvamisele, et abielurikkuja võõra mehe surmamise peale kohut ei ole, võis meil aga ka veel asja anda Vene vannutatud meeste kohtu praktika, mis harilikult niisuguse surmaja vabaksmõistis. Selle vabaksmõistmise aluseks oli muidugi vannutatud meeste meeles edasielav vana õigusetunne, sest maksivad seadused selleks alust ei annud. (Võrdle Petri I, lhk. 163 j. j. Sasso Tõnise lugu 17. aastasaja algul).

H ä b e n e m i n e. Antud oludel seisid meie esiisad nähtavasti sellel seisukohal, et „naturalia non sunt turpia“. Iseenesest ei ole häbenemine primaärne nähtus, vaid mitmesuguste (eetiliste, usuliste jne.) õpetuste saadus. — Meie isade seisukoha üle selles asjas loe näit. Petri, Ehstl. u. Ehsten II, lhk. 32 ja 38; Hupel, Topogr. Nachr. I, lhk. 514; II, lhk. 136 ja 166; võrdle ka Raud, E. Kult. IV, lhk. 8.

Muidugi on suguline kokkuelamine, olgugi o m a rahva liikmega, ja muud „loomulikkude asjade õiendamised“ teiste silma all tõenduseks häbelikkuse puudumisest meie tänaselt seisukohalt vaadates, kuid veel mitte degeneratsiooni tundemärk. Esiisadel puudus meie häbelikkus; nad asusid

sel vaatepunktil, et loomulikkude asjade õiendamine niisama tarvilik ja loomulik on kui söömine ja joomine. — Muidugi ei võinud nad ette näha, et lugu selle poolest tulevikus sedavõrd muutub, et nende epigoonid paljaid marmorikujusid hakkavad häbenema. Ma mõtlen siin Tartu seltskonna peale, kes kümme aastaid tagasi Vanaisa orjade Koidu ja Hämariku kujudele, mis Vanemuise seltsimaja jalutusruumi üles seati, tahtis lasta riided selga panna. —

Teeme ka siin lühidalt ja peatame veidi Koidu ja Hämariku loo juures.

Tuleb tunnistada, et Leop. v. Schröderi oletus Eesti noorerahva sugulise vabaduse kohta enne pulmi (Hochzeitsbr., pt. XXX), mida ka Kreutzwald (Böcleri r. selet. lhk. 25—26) tõendab, õige on. Peab aga meeles pidama, et niisugune asi omal ajal õigustatud nähtus ja kõigile rahvastele kultuurielu teatud astmel omane on. Nüüd tuleb aga küsimus: kuidas võis antud oludel niisugune karske müütos tekkida, nagu Koidu ja Hämariku lugu on? Fählmanni redaktsioonis (Verhandl. d. Gel. Estn. Ges., Bd. I, H. 3) ütlevad mõlemad pooled selgel sõnal abielust lahti, et nende armastus ikka noor ja uus oleks. Teisendis (E. Kirjam. S. Aastaraamatu lisas 1889, II v. lhk. 25—26) ei tule paarimise küsimus ülepea kõne alla. Teisend jätab nad ka vallalisesse põlve. — J. Jõgever peab tõsi-asjaks, et jutt rahva seas tuttav oli (suusõnaline t.). See on täiesti võimalik. Raske majandusline elu lõi läinud aastasaja algul pinna, millel teatud motiiv võis tekkida. Loe selle kohta näit. Jüri Samarini kirjatööde X a. äratrükitud kirja, mis 1804. a. Liivimaa talurahva kaitseseduse maksmapanemise Riia komisjoni esimees Arssenjev Vene sisem. asj. ministrile krahv Kotschubeile saatis. Olud olid siin kui seal ühesugused. — Noored inimesed püüavad abielust kõrvale hoida, et mitte oma õnnetuid ja piinatuid lapsi näha jne. — Koidu ja Hämariku lugu ei puuduta otsekohe suguelu küsimust ja selle tagajärjel oleme meie teatud eelarvamise vangis olles sellest rohkem välja lugenud, kui seal tõepoolest on. — Olgu sellest. Allpool puudutame veel kord seda müütost.

Huvitav on, et hilisema aja elu tihti peab vana korra juure tagasi pöörama. Kui spartalased Messeenet piirasid, olevat vaenukäigu algul mehed, kes sõjariistu jõudsid kanda, vandunud, et nad enne tagasi ei tule, kui Messeene langenud. Aga kui sõda 10 aastat oli kestnud ja meestel

järeltuleva soo pärast kartus tõusis, siis saadeti tugevamad noormehed, kes vannet ei olnud annud, Spartasse, et nad vahet tegemata neidudega vabalt läbi käiksid. Selle tagajärjel sündinud lapsi hüütud neitsi-lasteks (Justinus 3, 4; Strabo 6, 279). — Kolmekümne-aastase sõja puhul sai palju mehi surma. Et inimeste arvu tõsta, tehti 14. veebr. 1650 Franki kreisipäeval Nürnbergis muu seas otsuseks igale mehele lubada kaks naist võtta (Scherer, Deutsche Kultur- und Sittengeschichte, 11. Aufl., lhk. 322 j. j.). Nagu ajalehed (näit. „Päevaleht“ nr. 120. a. 1916) teatavad, olevat verest nõretaval Saksamaal praeguse ilmasõja puhul samasugused plaanid päevakorral. — Kõigis sõdivates riikides mõeldakse tõsiselt inimeste arvu suurendamise peale ja lastakse soldatid aeg-ajalt koju. — Elu püüab omale löödud haavu parandada. — Ärge mõistke kohut esivanemate peale, et teie endi peale arusaamise puuduse pärast kohut ei mõistetaks. Sügavamale ja kaugemale nägijad vaimud ei lähe niisugustes asjades kitsarinnasuseni. — Max Bauer jutustab usuisast Luterist (Das Geschlechtsleben in der deutschen Vergangenheit, 5. Aufl., lhk. 64 j. j.), et see omas kirjutuses „Vom ehelichen Leben“ jõuetule mehele kohuseks teeb naisele lubada teise mehega kokku elada, et varandus perekonda jääks ja naine mehe juurest ära ei jookseks. Meie ei ole seda kohta Luteri hilisemates kirjatööde väljaannetes tähendatud peatükis mitte leidnud. — Euroopa vanemad seadused (Die Landfeste von Hattingen, das Bochumer Landrecht ja teised) sisaldavad sellesamamõttelisi määrusi ning teevad jõuetule mehele kohuseks naist „abi otsimises“ (rahvarikkal kohal, laadal, kirikuteel jne.) pealegi veel aidata. Seadused on ristiusu ajast pärit, ja lõpevad harilikult lausega, et kui keegi naist ei taha aidata, siis aidaku teda „kurat“ või „tuhat kuradit“ (Schultz, Deutsches Leben, lhk. 159; Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer I, lhk. 123 j. j.).

Niisugused nähtused on ajast ja oludest tingitud ja neid tuleb õiges perspektiivis vaadelda ning ilma eelarvamiseta käsitada. Puhtale on kõik puhas. Ärge loopige esiisade kalmukünkaid kividega, vaid õppige nende all puhkajate elutingimusi lähemalt tundma ja mõistke siis õiglast kohut.

Oleks mõnegi asja peale veel tähelepanemist olnud juhtida, kuid lõpetame parem selle peatüki. Ta on tänaselt seisukohalt vaadates kurb peatükk. Mõnigi kord tõrkus sulg kirjutamast, osalt lugejate pärast, kes vahest eelarvamistest ei suuda kõrgemale tõusta. Ja nende pärast tuli

tihti asja juurest kõrvale astuda. Kuid minevikust ja olevikust õieti arusaamiseks peame seda peatükki tarvilikuks. Meil on aastakümnete kaupa temas puudutatud nähtuste juures õlanukki kehitatud, ilma et oleks suudetud või tahetud neist asjadest õieti aru saada. Kord peab ometi tõtt ütleva, olgugi see kibe. Amicus Plato, amicus Socrates, sed magis amica veritas.

Kui toores ja pöörane siin kirjeldatud elukord meile ka ei peaks paistma, ei tohi meie silmapilgukski unustada, et need, kes temas elasid, paremat ei tunnud ja seda, mis neil oli, kõige paremaks pidasid ning temast kivise kindlusega kinni hoidsid. Ja mis poolest oleme meie paremad kui nemad? Eks pea ka meie oma elukorda eeskujulikuks ja kõige kaunimaks? Ja kas võime meie teada, mida tulevad põlved kauniks ja kõrgeks kiidavad ning meie juures laidavad. Kus ja mis on absoluutne kõlblus, kus selle mõõdupuu? Mis on selle järele õige, mis kõver? Nagu meie kergesti omast elukorrast välja ja arvamistest ning vaadetest lahti ei saa, nii oli see ka vanadega. Neile oli omaaegne kord hea, jumalatest nõnda seatud; meile on ta halb. — Ja see, millest meie nii visalt kinni peame, ilma et ta väärtuse üle palju pead murraksime, visatakse kord ka kolikambri kui kõlbmata praht ja seatakse uued väärtused üles. Kõik elab, liigub, muutub ja tormab edasi tundmata eesmärgi poole. Vanad põlved langevad hauda, uued tõusevad, elavad, võitlevad ja lähevad ka kõige ilma teed Manala majadesse ja Toonela tubadesse. Kuid jäljeta nad ei kao. Pikk sugulise ühenduse saaduste ahel, mille lüliks ka meie oleme, läheb edasi. Näib, nagu heliseks kõikide varjuriiki minejate kõrvus kustumata kauge mineviku hää, see sügavamõtteline India Veda salm: „Oma järeltulijates sünnid sa uuesti, see on, oh surelik, sinu surematus“...

edasi. Zeus oli Hera vend ja Apikas (Hes., Theog. 453).
Aiolose õ poega ja õ tütart olid Eksteasega abielu. Jak-
chos (Bakchos) oli Persephone peigmees ja vend (Stoll,
Handb. d. Religion und Mythol. . . . A. Aull., lhk. 46, 108,
109, 163).

Germaaniastel oli kaks jumalate perekonda (Wanen
und Aseu), kellest esimesed vendade ja õdede abielu
tunnuvad, viimased aga põlgavad (Bernhoff, Zeitschr. f.
vergl. Rechtswissensch., Bd. 9, lhk. 444). — Pärastised
põlved mõistisid abielu lähedates sugulustes abides hukka.
Seda näeme Theb. l. 2. Sugulaste abielu.

Vendade ja õdede abielu. Hetärismi teooria
oletab, et naine kõigi oma suguharu või -võsa meeste pä-
raolt oli. — „Abielust“ kõneldes mõistame selle all siin,
nagu ennegi, teatavat suguelu korraldust, vormi. — Oli
meeste ja naiste vahekord niisugune ja viidi ta elus järje-
kindlalt läbi, siis pidi asi ka nii kaugele minema, et isegi
vanemate ja laste (kui vanadusepõlvi tähele ei pandud)
ning venna ja õe vahel abielu võimalik oli. Ka teiselt
seisukohalt ei või vendade ja õdede abielu võimalust ei-
tada. Selle järelikajana ilmuks hiljemal ajal, kus vanemate
ja laste ning vendade ja õdede abielu juba kadunud, see
nähtus, et lähedalt sugulased tohivad paari heita. Et see
paljas oletamine ja arvamine ei ole, näitab rahvaste elu
lähem vaatlemine. Meie leiame niisugust endogaamilist
abielu Aaria ja Semi sugu rahvaste juures (v. Schrader,
Sprachvergl. u. Urgesch., täh. lhk. 566 j. j.).

Nagu teada, olid vanad perslased endogaamiline rah-
vas. Nende püha raamat Avesta soovitas just vendade ja
õdede abielu, kui jumala meelepäralist asja. Parslaste
hilisem raamat Bahman-Jascht (Bahman, Vahman, Vohu-
mand = hea vaim) kõneleb sedasama keelt (kõrgema juma-
luse Ahura-Mazda suu läbi) ja Schajast-la-schajast kuulu-
tab, et sugulaste abielu isegi surmasüüd lepitab ja kõige
parem sõjariist kurja vaimu Ahrimani vastu on. Persia
kuninglikus perekonnas tuli isade ja tütarde ning vendade
ja õdede abielu tihti ette. Herodotos eksib, kui ta arvab
(3,31), et Kambyses vendade ja õdede abielule aluse pani,
kui ta oma õe Atossa naiseks võttis (perslaste kohta v.
Geiger, Ostiran. Kultur im Altertum, lhk. 245—246, ja Justi,
Handbuch der Zendsprache, lhk. 86. Wilutzky, Vorge-
schichte des Rechts I, lhk. 55—56).

Vendade ja õdede abielu jälgi leiame ka greeklaste
juures. Mis maa pealt kadunud, kestab jumalate juures.

edasi. Zeus oli Hera vend ja abikaas (Hes., Theog. 453). Aiolose 6 poega ja 6 tütar olid üksteisega abielus. Jakchos (Bakchos) oli Persephone peigmees ja vend (Stoll, Handb. d. Religion und Mythol. . . . 4. Aufl., lhk. 46, 108, 109, 163).

Germaanlastel oli kaks jumalate perekonda (Wanen und Asen), kellest esimesed vendade ja õdede abielu tunnevad, viimased aga põlgavad (Bernhöft, Zeitschr. f. vergl. Rechtswissensch., Bd. 9, lhk. 444). — Pärastised põlvned mõistsid abielu lähedates sugulusekraadides hukka. Seda näeme Thebä kuninga Oidipuse ja tema ema Jokaste (Epikaste) abielu kurbloost (Stoll, lhk. 179, 232 j. m.). Edda laulus (Oegisdrecca) heidab Loki Freyjale ette, et see oma venda on kaisutanud, ja veidi edasi Niördhile, et ta oma õega poja on soetanud (Engels, der Ursprung der Familie, 10. Aufl., lhk. 19 ja 20 Anm.; v. Weinhold, Die deutschen Frauen im Mittelalter, 3. Aufl., Bd. I, lhk. 325). Mäletan oletusi olevat kuulnud, et Kalevipoeg Saare piiga vend on. Siit langeks viimase uputamise peale veidi teist-sugune valgus. — Vana Egiptuse hauasammastel seisab tihti naise kohta, et ta mehe „armastaja õde ja maja perenaine“ olnud (Wönig, Am Nil, H. 1. lhk. 41). Ja tõesti tulid õdede ja vendade abielud Egiptuses tihti ette (Wönig, ss. lhk. 45; Pausanias 1, 7; v. Plutarchos, De educatione puerorum, c. 14). — Ka vanas Araabias tuli vendade ja õdede abielu ette. Strabo kirjutab sellest (16, c. 783): Kõigil suguharu liikmetel on ühine varandus, vanem on peremees. Kõigil on üks ja seesama naine . . . sellep. on kõik kõikide vennad ja vendade ning õdede vahel on suguline läbikäimine. Abielu rikkumist karistatakse surmaga. — Mohammed keelas lähedate veresugulaste, vanemate ja laste ning vendade ja õdede abielu ära, „kui see mitte juba varem ei olnud sündinud“ (4 sure, naistest). Juutidel ei olnud vendade-õdede abielu varem ajal vist mitte tundmata (v. näit. 1. Moos. 12, 13, 19; 20, 2, 13, iseäranis s. 12; 26, 7). Moosese seadus keelas muu seas ka selle ära (3. Moos. 18, 9 ja 11; 20, 17). Keeluseaduseks pidi põhjus olema. Endogaamia jäi aga siiski soovitatud asjaks (näit. 4. Moos. 36. pt., 5. Moos. 7. pt. 3 j. t. k.).

Endogaamia järgi leidub ka praegu veel mitmete, näit. Himalaja, Malai, Taga-India, Lõuna-Ameerika j. t. rahvaste juures. (Allikad v. Wilutzky I, pt. 2.) Õige vähe leiame neid enama jao kultuurirahvaste juures, kus õdede ja vendade ning teiste lähedate sugulaste abielu keelatud asjaks peetakse. Seda nähtust püütakse sellega seletada,

et siin abielu arenemise käigus vahelüliks rühmade abielu (totemism), nagu seda Ameerika punanahkade ja Austraalia neegrite juures leiti. Suguharu ehk -võsa hetärismi asemele asus rühmade vastastikune hetärism, mis eksogaamia kaasa tõi. Sellega oleks ka lähedate sugulaste abielule surmakell löödud ja praeguse aja vaade selle asja peale selgitatud.

Läks see arenemine tõesti sel teel, seestpoolt välja-poole, siis ehk seisavad praeguse aja suured ühiselu üksused meie ees totemismi tagajärjena. Siis hakkas eksogaamia alal ühinemine väikeste ühiselu üksuste vahel ja läks suuremate peale üle. (V. Maine, Ancient Law (Vana aja seadus), lhk. 200: „Esimene grupp on perekond... Perekondade ühinemine loob suguvõsa (gens). Suguvõsade ühinemine — suguharu (rahva). Suguharude ühinemine annab riigi.“

Sugurahva eluavaldusi tähele pannes komistame mõnigi kord nähtuste otsa, mis totemismi avaldusi meele tuletavad. Kuid iga asja võib mitmest küljest vaadelda ja nii või teisiti mõista. Praegu ei ole võimalik sellest pikemalt kõnelda. Oleks soovitatav rohkem materjaali saada loomade, puude jne. austamise kohta, õuemärkide (Saares loomapead õuemärkideks?) üle, külade ja kihelkondade vahekorrast vanasti naisevõtmisel ja meheleminekul jne. Parematel oludel saab vastavaid teateid ka teiste Soome sugu rahvaste kohta.

Julgeme loota, et meie seda süüks ei panda, kui meie Greeka mütoloogiast vendade ja õdede abielu järeldades sinna kõrvale meie müütost Koidust ja Hämarikest ei seadnud ega selle põhjal järeldusi ei teinud. Nimetab ju „Vana“ (Alter) Fählmanni redaktsioonis HämariKKu „tütrekeseks“ (Töchterchen) ja Koitu „pojukeseks“ (Söhnchen). Siit võiks ju järeldada, et Vanataat oma lapsi tahtis paari panna, vend ja õde aga uue aja seisukohalt ettepaneku tagasi lükkasid jne.

*

Aastal 1910 avaldas Julius Reintam arvamist, et varem ajal Eestis venna ja õe vahekorid vist palju intiimsem olnud kui praegu. Arvamine oli, kui ma õieti mäletan, rahvalaulude lugemisel tekkinud.

Niisugusel arvamisel on oma alus, kui meie sõna „vend“ lihase venna ja „õde“ lihase õe tähenduses võtame. Lugege näit. järgmist laulu:

Venelaine vei minu veljä,

Karjalaine vei minu kaasa,

Jätt imme itkemaie,

Õe nuore nuttemaie.

Päivä itkin pärgijäni,

Kuu kauva kübärijäni, —

Eä keige veljädäni,

Aja keige ainedäni,

Kaua aiga kaasadäni.

Päivä itkin, sain pärjä,

Kuu kauva, sain kübärä, —

Ea keige, en saand veljä,

Aja keige, en saand aine,

Kauva aiga, en saand kaasa.

(Dr. M. Weske, Bericht ü. d. Ergebnisse einer Reise... 1875, lhk. 67.)

Või jälle:

Hellakene, vellekene,

Tule mu manuje magama;

Ma panen alla angervaksad jne. (Käsikirjas.)

Ehk kuulake „pruudi venna“ (=pruudi sõidutaja peiu-
poisi) hüüdu pulmas: „tulge õe pulma“ jne. (V. pulma
kirjeldus minu poolt „Lindas“ nr. 9/10 a. 1905; laul „Ole-
viku“ lisas nr. 3 (lhk. 44) 1885. a., kus Setu neiu oma
armastatud tsurat „velleks“ nimetab, ja m. m. laulud jne.)
Kas ei tule teie ka mõnesugusele arvamisele?

Kui te nüüd veel meele tuletate vendade ja õdede
abielu hetärismi alusel perekonnas või suguvõsas, nagu
Strabo seä Araabiast teatab, kus kõik naised kõikide
meeste (ka õed vendade) päralt on, siis on loomulik, et
kõik ühevanused inimesed õed ja vennad on. Nendest
vanem põlv kannab jälle ühesugust nimetust vanemad,
„isad“ ja „emad“, ning noorem põlv lapsed, s. o. „pojad“
ja „tütred“ jne. Siin ei seisa isik isikule vastu, vaid üks
põlv (generatsioon) teisele.

Kas ei tule teil kiusatus siit rudimentaarse suguluse
süsteemi (n. n. klassifikaatori süsteemi) jälgi ja järelkaja
otsida?

Ilma et pikemalt selle juures peatada, tähendame,
et eespool toodud nimetused nähtavasti mitte suguluse
sidemeid (põlvenemist) ei tähenda ega toonita, vaid vana-
duseklassisid (põlvi, generatsioonid). Siin on kõik enam
ehk vähem ühealised ühte vanaduseklassi ühise nime-
tuse alla paigutatud, ilma et sündimise peale oleks rõhku
pandud. See on enam kui tõenäoline.

Huvitav oleks vanematelt inimestelt saada mälestusi
Eesti perekonna-elust umbes 100—150 a. eest, kus seal
veel endise aja kommunismi jälgi varanduse alal jne.

rohkesti leidus. Mälestused võiksid ju veel selle ajani ulatada. — Tihti on küll raske sinna ligi pääseda, iseäranis küsimustes, mis sugulaste vahekorda, suguelu avaldusi ning usulisi vaateid puudutavad. — Kuidas oli nooriku vahekord ja kohustused samas peres elava mehe venna ja selle laste ning naise vastu? Kui üks vend lasteta oli, kuidas oli tema vahekord teise venna lastega? Kas oli vennapojal iseäralikka kohustusi lasteta surnud lelle, onu vastu peale selle surma (matuse- ja ohvrikombed, hingedepäev jne.)? Kas tuli sagedasti ette, et kooselavatel vendadel igapäev samal ajal oma naine oli?

Väheste andmete pärast tuleb nii mõnest asjast seekord mööda minna. Loodame tulevikus nende juure tagasi tulla võivat. Niipalju tahaks aga ära ütelda, et meie sugulaste nimetused mitte ainult (vere-) sugulust ei tähenda, vaid ka midagi muud, ja et ainult nende põhjal meil õigust ei ole (lihaste) õdede-vendade intiimset vahekorda oletada. Esimeses joones vaatame, mis meie praeguses keeles „isa“, „ema“, „vend“ ja „õde“ tähendavad.

Isa, esä (Wiedem., Guts., Gös., Hup., Rosenpl.; võrdle Taevaisa, pereisa (=peremees, valitseja; käskija), vaimulik isa, ristiisa, kasuisa, võõrasisa, vanaisa, lihane isa (=родитель), kosjaisa jne.; ka Erfinder, Urheber jne.; isane loom, isane olevus, näit. isapart, isaesel jne., ei tähenda mitte üksi seda, mis Erzeuger, родитель, tähendab, vaid ka võimumeest, rääkijast vanemat meest, austamiseväärilist meesterahvast jne.

Emä, emä, imä (võrdle lapse ema, lihane ema, vanaema, võõrasema, kasuema, pereema, linnuema, mesilaseema, äädikaema, tuuleema, varsaema, emaesel, emalammast jne. jne.) ei tähenda mitte üksi lihast ema, vaid ka vanemat ja austatud naisterahvast, emast (sünnitajat) olevust ja tarvitatakse, nagu „isa’gi“, viisakuse ja lugupidamise avaldamiseks vastastikusel kõnes jne. (NB! „Memm“ =ema (Rosenpl., Wiedem.), aga ka vennanaine; Wiedem.).

Vend, vennas ehk veli. Tahame selle sõnaga oma isa ja ema (teist) poega tähendada, siis lisame selguse pärast sõna „lihane“ juure. (Võrdle: ametivend, koolivend, leerivend, poolvend, mõõgavend (=raudkäsi pulmas, raudrüütel, prudivend), suguvend, vedel vend, hale vend, vihaveli, setuveli, metsavend (=kaabakas, röövel jne.), metsaveli (=hunt) jne.; esivennad (edivennad) Vorfahren, vennaksed (=Brüder unter einander), vendade naised (=kälised), vennaste lapsed (=Brüder od. Geschwisterkinder, leibl. Vetter jne.). Nii ei tähenda see sõna iseenesest veel sugugi

lihast venda, vaid ka üheelialist, sõpruse j. m. sidemetega seotud isikut, kaaslast, seltsilist jne. Aga ka ainult ühe põlve inimeste ühiseks nimetuseks teda seletada oleks ettevaatamata. Niisama on lugu „õega“.

Õde (hõde; kasuõde, kooliõde, leeriõde, ristiõde, poolõde, halastaja õde, palveõde jne.), sōzar (sōzaritse, gen. sōzariste = õed, ka kaks valesti kõrvu jooksvat lõnga kangas, Wiedem.; v. sōsarasaared Pühajärves) ei tähenda mitte ainult lihast õde, vaid muu seas ka järgmist: „Sōzar“ tähendab Wiedemanni j. (I tr. lhk. 1191) õetütart (Göseken, Hupel ja Rosenpl. seda tähend. ei tunne), „Õde“ tähendab põhjap. Tartumaal (Maarja-Magdal., Tormas, Laiusel, Palamusel; Kodaveres ja Kursis?) isa õde (sõtset), nagu J. W. Weski teatas. Ja Wiedemanni leiame ka (lhk. 1190) „sõtse“ = Schwester, vana sõtse = Grosstante. Seals. (lhk. 1191) „sōze“ — Vaterschwester, sõzekene — Schwesterchen. Göseken tunneb „sōdsi“ kui „Issa õde“ (amita); Hupeli „sõtse“ on isa õde. Dr. Hurtile on „tsōdze — Vaterschwester“ (Wiedem., lhk. 1335) kahtlane või puudulik.

Tähendame siin mööda minnes, et meil endistest sugulaste nimetustest paljud ununenud ja ununemas on. See tähendab keele vaesemaks jäämist. Kas ei võiks neist mõned tolmu alt välja tuua ja tarvitusele võtta, näit. järgmised

Küdi — mehevend (naisevend; деверь, Schwager), n ä ä l — naisevend; n a d u — naiseõde, meheõde (золовка); lang, langud — mehe ja naise isad on vastastikku langud; kälid, kälimehed ja kälikesed on vist veel tuntud.

Ootame lugejatelt sugulaste nimetuste asjus täiendusi, iseäranis üleüldse tuntud tähendusest kõrvale kaldumiste kohta, nagu näit. „õe“ tähenduses nägime. Keeleteadlasi palume sugulaste nomenklatuuri peale rohkem tähelepanemist juhtida. Siin ei ole mitte palja juhuslise nähtusega tegemist, vaid need nimetused kõnelevad samasugust keelt, kui porefaktid ja taimeosade kujutused kivisõe kihis.

Meil on ajalooline dokument, mille põhjal võiks vendade ja õdede abielu oletada. See käib küll otsejoores liivlaste kohta, kuid just sellepärast võiksid tema andmed ka m a a r a h v a (eestlaste) esiisade kohta käia. See dokument on paavsti Innocentius III kiri piiskop Albertile 19. aprillist 1201. a. (v. Bunge, Urkundenbuch I, lhk. 15; XIII ja U.-Reg. III, lhk. 2). Seal kirjutab nimetatud „Ju-

mala sulaste sulane“ muu seas: . . . „ja et paganad . . . teises ja kolmandas sugulusekraadis nende arusaamise järele tohivad abielusse astuda: siis olgu kristliku usu kasuks, mille vastuvõtmisest äratõukamist kartvad naised oma mehi kergesti võivad tagasi hoida (võrdle Läti Hendr. Ajar. I, 10, Meinh. t. — A. K.), lubatud, et usklikud, kes enne ristimist endid niisuguses suguluses sidunud, rahu-likult ja vabalt võivad seotuks jääda, sest et ristimise sakramendi läbi mitte abielusid ei lahutata, vaid pattusid lepitatakse“ . . .

Kanoonilise õiguse põhjusemõtte järele oli abielu kuni 1215. aastani sugulaste vahel täiesti, peale seda suguluse ja hõimluse otsekoheses joones ilmlõpmata, kõrvalises joones kuni neljanda kraadini (kanoonilise arvamise järele) keelatud (Lateraani kirikuk. otsus 1215. a.; Provincialstatut, T. 32; Bunge, Gesch. d. Priv. Rechts, lhk. 10, märkus). Kuid juba siin lubab nimetatud paavst uuestiristituile, kui nad juba usus kindlad on, neljandas ja kaugemas sugulusekraadis abielusse astuda (sees. kiri). Paganausu abielud teises ja kolmandas suguluseastmes jäeti ristimise puhul erandina maksma, nagu kirjast loeme.

Rooma kodanlise õiguse põhjal arvates on lihane vend ja õde teises suguluseastmes. Ei ole põhjust arvata, et siin kodanlise õiguse järele teisest sugulusekraadist jutt on, sest et seesama paavsti kiri kõneleb eespool tsiteeritud lauset kanoonilisest õigusest. Ja viimane läheb kõrvalistes joontes kodanlise seaduse suguluse arvamisest lahku. Kirikliku arvamise järele on vend ja õde esimeses suguluseastmes ja alles nende lapsed on teises astmes.

Nii ei või siit vendade-õdede abielu mitte välja lugeda. — Venna ja õe vahekorra juure tuleme allpool emaõiguse ajajärgust kõneldes veel kord tagasi.

Paavst Innocentius III, kes Franki ja Leoni kuningale seaduseta abielu lahutamise ja lähedas suguluses abiellu astumise pärast karmi ähvardusekirja saatis, on liivlaste vastu väga kannatlik. Selles asjas käis tema jälgedes ka paavst Gregor IX (1227—1237), kes samuti lubas uuestiristituile enne ristimist võetud naisi edasi pidada, kuid peale nende, keda jumalik (Moosese) seadus keelab pidamast. — Kahjuks on siitpoolt teadaandmised paavstidele, mis neile kirjadele põhjust andsid, meile seni tundmata. — Abielu kohta peale ristimist nõudis Gregor IX kanooniliste eeskirjade täitmist (kiri 24. veebr. 1236; U.-B. I, lhk. 185 j. j., CXLV; käib ka Eestimaa kohta. Vaata ka Bunge, Gesch. d. Priv.-R. § 35 ja Provincialstatut, T. 35). Peale

usupuhamist maksid endised kitsendused. Maapäev 1532 otsustas järgmise kirikukoguni seniseid ristiisu määrusi pidada. Maapäev 17. jaan. 1554 keelas kindlasti abielud suguluse ja hõimluse 4. astmeni ära (kirikl. arvam. j.). — Rootsiaegne Kristina „Straff-Ordnung“ 18. maist 1653 § II karistab õdede ja vendade laste kokkuelamist 80 hõbetaalriga (kumbagi) ehk meest 6 kord läbi lipu laskmisega ja naist vitsanuhtlusega kohtu- ehk raekoja ukse ees (Buddenbrock, Sammlung Livl. Ges. II, lhk. 243). — Luteri usu kirikuseaduse kitsendused sugulaste abielu kohta vaata § 206—208 ja võrdle uue Saksa kodanlise seaduse raamatu § 1310.

Leviraat. Eespool nimetatud p. Innocentiuse kiri puudutab teist huvitavat nähtust liivlaste juures, nimelt küdi abielu venna lesega, mida leviraadiks (levir=küdi, mehevend) nimetatakse. Meile on see abielu vorm piibli kaudu tuttav. Juutide juures maksis määrus, et vend pidi lasteta surnud venna lese juure heitma ja lese omale naiseks võtma (5. Moos. 25, 5). India Manu seadus kirjutab sedasama ette, ainult selle vahega, et vend venna leske ei tarvitsenud naiseks võtta; „seemne äratamisest vennale“ ulatas. Leviraati leiti ka Aafrikas ja Ameerikas, Kaukaasia rahvaste, kirgiiside, ostjakkide, votjakkide ja tsheremisside juures 18. aastasajal (Müller, Sorokin, lhk. 41). Nende Soome sugu rahvaste juures maksnud kombeõigus, mille järele noorem vend olnud kohustatud vanema venna lese võtma. Vanemal vennal aga ei ole seesugust kohustust noorema venna lese vastu olnud.

Sisuliselt pole leviraat muud kui poliandria (mitme mehe ja ühe naise abielu) omasugune avaldus. — Innocentius III kirjutab eespool tähendatud kirjas: „Et aga uutel katoliku usku pööratud liivlastel abielusse astumisel teine viis on kui meil, kui nad läheda suguluse korral kiriklikku vahetegemist tähele ei pane ja oma vendade järelejäänud naistega abielusse astuvad, et nad sellepärast heast asjast ei saaks tagasi hoitud, kuna nimelt mõned nendest ei taha usku siis vastu võtta, kui neil ei lasta vendade leski naiseks pidada, ja teiselt poolt teie neid ei taha ristimisele võtta, kui nad neist ei lahku. Sellepärast ja et see rahvas noor ja jõuetu on, lubame meie: kui nemad ilma järeltulijateta surnud vendade leskedega on abielusse astunud, et, nagu Moosese seadus ütleb, kadunutele seemet äratada, siis jäägu nad nendega abielusse; aga teie peate ära hoidma, et nad peale ristiisku astumist niisuguseid naisi ei võta“ ...

Eestlastest see kiri ei kõnele. Kuid on põhjust arvata, et ka neil „küdi-abielu“ võõras ei olnud. Uuemast ajast on niisuguseid juhtumisi rohkesti teada, kus vend venna lese ühes selle taluga ja muu varandusega võttis. Naine ja lapsed olid vana aja inimese varandus lojuste ja koja kõrval. Pärjana ilmub surnud peremehe vend. — Hiljuti veel kuulsin Viljandimaa vanainimese jutustust, mille järele seal varemajal vend harilikult venna lese ja talu saanud. Elati koos. Suri peremehest vend, siis jätkas ellujäänud vend majapidamist, et varandus võõraste kätte ei läheks. Muu varandusega ühes sai ka lesk pere-naine uue peremehe omaks. Ja nii oli lugu küll ka muu-des kodumaa kolkades.

Tarvis oleks selle kohta rohkem teateid saada, kuidas lugu teistes maanurkades just oli ja kui laia ulatusega järelejäänud vendade kohustused olid, missuguseid erandid siin tehti ja kuidas sugulased ellujäänud venda niisuguse kohustuse täitmisele sundisid, kui see vastu puikles jne.

Loodame, et Vatikaani kirjakogust edaspidi palju huvitavat esiisade elu-olu kohta päevalgele tuuakse.

3. Emaõiguse põli. Isaõigus.

„Emaõigus“ on Bachofeni poolt tarvitusele võetud sõna niisuguse korra äratähendamiseks, kus sugulust ainult ema poolt küljest loetakse, kus lapsed ema suguluskonda kuuluvad jne. Isaõiguse ajajärgul loeb laps oma sugulust isa järele ja kuulub selle perekonda. Need mõlemad põlved ehk ajajärgud on meid tänase seisukorrani toonud, mida vahest „vanemate õiguse põlveks“ võiks nimetada. Praegused kultuurirahvad loevad sugulust nii isa kui ka ema poolt ja ühe vanema võimu asemele on vanemate (sünnitajate) võim astunud. Mõlemad pooled, isa ja ema, on kutsutud uue ilmakodaniku eest niikaua hoolitsema, kuni see ise oma käe peal elama hakkab.

Meie oleme oma selle, tänase, elu- ja olukorraga nõnda harjunud ja kokku kasvanud, et meil raske on teist mõtelda. — See on juba kord inimese ajuga nõnda, et tal raske on harjunud mõttekäigust loobuda ja asja teisest otsast vaadata. — Kuid meie praegune kord ei ole ikka ja alati ning kõigis paigus maksev. — Meie n. n. väljaspool abielu sündinud lapsed („kasulapsed“, „sohilapsed“) kuuluvad ema pere- ja suguluskonda ning nende eest hoolitsevad emad, kui isad teadmata või nad „käod“ on, kes oma munetud munast ei hooli. — Kujutame omale niisuguse olukorra ühiskonna elus, kus laste isad teadmata või nad elukutse ehk ameti poolest takistatud on oma kodukollet asutama ja pidama jne. Seal jäävad lapsed ema hoole, kes nad ilmale tõi, ja loevad oma sugulust ema poolt küljest. Seal oleksid emaõiguse tekkimise tingimised enam ehk vähem täidetud. Seal jätaks mees isa ja ema maha ja hoiaks oma naise poole ning oleks tema perekonna liige, mitte aäa ei tuleks naine (mini) mehe poole üle.

Kuidas ja missuguste olude mõjul n. n. emaõigus tekkis, ei ole kindel. Selle üle on palju kirjutatud ja

vaieldud. Üleüldse peetakse tõeasjaks, et ta isaõiguse ajajärgu eel käis, seega siis vanem on kui viimane ja raskem seletada. Nähtus ise on väga laialine. Hallist minevikust kuni meie päevini, palavast maavööst kuni jäämereni ja tõusva päikse maadelt kuni õhtumaadeni on teda ühel või teisel arenemiseastmel leitud. Iseasi on küsimus, kas kõik rahvad selle ajajärgu on läbi elanud ja kas ta kusagil ja kunagi nii puhtal näol on olnud, kui teoorias. Ning hoopis iseasi on küsimus, missugune oli naise seisukoht emaõiguse ajajärgul, kas oli naine siis ka niisugune võimukandja kui mees isaõiguse ajajärgul, kas tal ülepea mingisugust meelevalda perekonnas ehk kodukoldel oli. — On rahvaid ja paiku, kus emaõigus ja naistevalitsus käsikäes käivad, on aga kahtlemata ka kohti, kus naist ainult sugutuse ja sigituse abinõuks tarvitatakse ja teda sellest seisukohast perekonna algallikaks peetakse, kus teda sugulased ümbritsevad, tema kodukollet aga ema vend (onu), kui vanem meesterahvas perekonnas, või naise oma vend valitseb. — Kus rasketes oludes olemasolemise eest tuleb võidelda, seal langeb võim loomulikult tugevama kätte, ja see on mees, nii vaimliselt kui ka kehaliselt. Ta ei tarvitse ikka ja alati naise abielumees olla.

Hetärismi ajajärgul, kus ühe mehe ja ühe naise kokkuhoidmine ja eraldumine kommunismist selle aja mõistete järele „abielurikkumine“ oli, loeti last suguharu ehk -võsa omaks. Seal oli isa teadmata, ema aga teada. Hiljemini, kui naise seisukoht paranes ja ta enam kõikide suguharu meeste tõugata ja tarvitada ei olnud, loeti s u g u l u s t ikka veel ema järele, kes ju lapsele kõige lähem on. Nii olid siis ka ema sugulased temale lähemal. Isa oli lapsele „võõras“, nagu hetärismi ajajärgulgi.

Olgu meele tuletatud, et siin kõne all olevad ajajärgud pikaldase arenemisekäigu osad on ja sellep. teineteisest järsult eraldatud ei ole. Ühe ajajärgu nähtused ulatavad teise ajajärgu sisse.

On vähe andmeid meie esivanemate emaõiguse kohta. Ja ei taha ka pead selle eest pandiks panna, et need andmed just siia peatükki kuuluvad. Siiski ei tahaks jätta tähelepanemist nende peale juhtimast. Kõige pealt üks tingitud oletus.

Vanas Ateenas maksis määrus, mille järele isa poolt küljest poolõde võis naiseks võtta, ema poolt küljest aga mitte (Mc. Lenan, Studies . . . lhk 275; v. Wilutzky I, 87). Seda võib nii seletada, et hiljemini, kus sündsaks ei

peetud sugulastega abielusse astuda, sugulust ema poolt loeti, mitte isa poolt. — Vahest oli meil ka midagi selle taolist. Tulevik peaks seda igatahes selgitama. Sugulaste abielust kõneldes tõrjusime tagasi arvamise, nagu võiks rahvalaulude põhjal lihase venna ja õe intiimset vahekorda jne. oletada. Vahest võiksimme siin asja teisest küljest vaadelda. Meie nägime, et mitmesugustes kommetes väga sitkelt vanast kinni peetakse. — „Vanemad tegid nii, see on nii kombeks, teised teevad nii, kõik teevad nõnda“ jne. — need on argumendid, mida meie iga päev võime kuulda ja millega isegi kõiksugu rumalusi õigustatakse. See on kord inimeste hingeelus nii ja sellega ning valitsevate kõlblusemõistetega jne. tuleks alati rehkendada nii seaduse andmisel kui ka õiguse mõistmisel. (Loe näit. Hupelist, Topogr. Nachr. I, lhk. 515, kuidas meie maakohtud tema ajal tagajärjeta „Hurerey“ ja „Ehebruch'i“ vastu võitlesid.) See hingeline külg oli vana kombeõiguse selgroog ja kandja ning endise maksva korra alus, tugevam alus kui paljud moodsad seadused. — Nii tarvita-takse ka tihti vanu lausumisi ja teisi vormelid, ilma et nende endisest tähendusest või nende mõttest üleüldse aru saadakse, mehaaniliselt põlvest põlve edasi just selle-pärast, et nad vanad ja selle tagajärjel mingisuguse püha-dusehelgiga ümbritsetud on. (Võrrelge näit. vanadest Egiptuse haudadest leitud palveid ja egiptlaste matmise-kombeid praeguse, iseäranis Hommikumaa ristiusu kiriku omadega, siis näete, kuidas vana uuel ajal edasi kestab.) — Kui veel mõnekümne aasta eest „pruudi vend“ pulma-pidulise „õe“ pulma kutsus (v. lhk. 62), siis ei mõtelnud ta ju sugugi oma lihast õde, vaid midagi muud, kui ta seal ülepea midagi mõtles ja mitte vanast ajast pärit olevat kõnekäändu mehaaniliselt ei korranud. Tartumaa põhjapoolses osas tähendab „õde“ isa õde (amita), sõtset (Wiedemanni sõnaraamatus on „sõze“ — isa õde (lhk. 1191), Gösekeni ja Hupeli järele samuti, Dr. Hurt kahtles siin millegi üle. V. eespool lhk. 64). Kuna „õde“ üle-üldse sugulast ja lihast õde ei tähenda, vaid ennem nais-sugu kaaslast, lähedal seisvat isikut jne., siis ei tarvitse selle sõna tähendus varemini ka ainult isa lihase õega (sõtsega) piiratud olla ja ta võiks ka isa poolt naissugu-laste (tänapäevase arvamise järele) üleüldiseks nimetuseks olnud olla. Ma ütlen „võiks“. — „Tulge õe pulma“ oleks siis praeguses keeles: „Tulge isa suguluskonda kuuluva nais-terahva pulma.“ — Siit võiks edasi järeldada, et meil varemini isa poolt naissugulastega (praeguse aja mõistes)

tohtis abielusse astuda ja vahest mitte ema poolt nais-sugulastega, s. o. et sugulust siis ema poolt loeti ja mitte isa poolt jne. — Olgu sellega meie keeleuurijate tähelepanu asja peale juhitud. Vahest peitub siin ometigi midagi meile tähtsat minevikust. — Pulma kutsuja oli „pruudi vend“. Muidugi võis ja tohtis see „pruudi vend“ (sõidutaja, peiupoiss jne.) ka pruudi lihane vend olla. Ja emaõiguse ajajärgul juhib tüdruku saatust tema oma vend, kui selle asemel mitte ema vend (onu) ei esine.

Ma ei tea, kui laialt see viisiks oli ja on, et pereisa surma järele ema vend, onu, lese õe majapidamist juhib ja alaealiste laste saatuse määramisest osa võtab, ühe sõnaga: leseks jäänud õele jõuga ja nõuga kõigiti abiks on. Järvamaal oli see minu lapsepõlves harilik nähtus, vist küll ka praegu veel.

Tähendasin siin, et sugulaste nimetuste uurimine kõigi vastuvaidlemiste kiuste ometigi mõnda selgitaks ehk teises valguses näha laseks. Sugulaste nimetustes jne. ei või kõike paljalt juhusliseks pidada. — Kui näit. kosjateele sõitja noormees ütleb:

„Sõidame õe õue alla,
Võtame õe hõlma alla:
Õde tunneb tuima neiu,
Õde laanib laisa neiu“ jne.,

siis võib siin „õe“ all küll ka isa õde (amita) mõeldud olla, kes vanem ja elutargem naisterahvas on ja kosjateel olevale nooremehele ennem nõuandjaks kõlbab kui selle oma noorem lihane õde jne.

Kui kord aeg oli, kus vend õe kaitsja ja tema saatuse juhtija oli, siis oleks sellega meile ka seletatud see õe liigutav õrnus ja armastus venna vastu, mis rahvalauludest vastu paistab. Iga kord ei ole „venna“ all ju võõras poiss mõeldud.

Tähendame veel selle peale, et naise müümise aktist rahvalaulude järele ka vend osa võtab, isegi osa tüdruku hinnast omale saab.

Teatud tingimistel kõneleksid need asjaolud emaõiguse poolt.

Muistsed jutud, kus kangelased (lollid, Hansud jne.) kuningate väimeesteks ja sellega ühes ka kuningateks ja valdade valitsejateks (NB! siin pärib tütar) saavad, on vahest võõrsilt pärit. Teiselt poolt on aga „k o d u v ä i k s“ m i n e k meie rahval laialt tuntud ja tarvitusel. Sel puhul hoiab mees küll naise poole, kuid mängib praegusel ajal selle majas peremeest. — Ja enamalt jaolt oleneb see

„koduväist“ enesest, kas naise perekonna liikmed ja sugulased teda „omaks“ (naiseisa — „pojaks“) tunnistavad, nagu näit. mustlaste juures, või vaatavad tema kui v õ õ r a ja hädapärast oma keskel sallitud isiku peale. — Varem ajal tuli koduväil, nagu näit. Jakobil Laabani juures, naine tasa teenida (naise ostmine) ning naise perekonnas oma tublidusega esiteks näidata, kas ta ka kohane ja kõlbulik perekonna liige on. Oli tulevane koduväi „vedel-vend“, võis ta lõpuks ka „korvi“ saada või pidi kauemini naise eest orjama (võrdle: peigmees Soome keeles on „sulhainen“, meie sulane).

Emaõigusline nähtus on vist ka see, et paiguti pruudi proovimine (prooviõõ) selle perekonnas ette võeti ja alles siis pruut peigmehe koju viidi.

Siia kuuluks ka veel „kodutütreks tulemine“ ehk „hõimule tulemine“. Nagu sellekohasest kirjandusest teada, läks Eesti noorik peale pulmi mõneks ajaks oma vanemate poole elama. Ja mõnel pool sai noorpaar omale voodi alles peale esimese lapse sündimist (näit. Tartumaal; Kreutzwald, Inland 1837, lhk. 193 jj.). Nõnda meil. — Hiina ja Jaapani vanade pärisrahvaste juures, näit., on noorik kuni esimese lapse sündimiseni vanemate pool kodutütreks ja noored saavad alles siis omale iseseisva kodukolde (Kohler, Zeitschrift f. vergl. Rechtswissensch., Bd. 6, 405; Bd. 8, 88; Siebold, Zeitschr. f. Ethn. 1878, 31; Wilutzky, Vorgeschichte I, 105).

Naiste kosimiseõigus käiks ka selle peatüki alla. Kelch teatab oma ajaraamatus, et lesed kosjas käinud. — Tüdrukud käisid kirikumäel poissa tupele kutsumas. (NB! Kirikud ehitati harilikult pagana-aja pühadele kohtadele.) Kuulsin lapsepõlves viimasest kombest („mehe otsimine“) Türi kihelkonnas. Komme on üleüldist laitmist leidnud ja umbes 19. aastasaja algul ära kadunud. Viimased tupelekutsujad olnud „uhked“ ja „hullud“ (ulakad) tüdrukud (selleaegse rahva arvamise järele, mille mõjul ka komme kadus), sellega siis iseseisvad „emaõiguslased“. Paarkümmend aastat tagasi kõneldi mulle suvisel vana vara korjamisel selle kombe kohta Ambla ümbrusest. Tüdruk läinud, tühi noatupp vöö, kirikumäele peigmeest otsima. Jutustaja teatas mulle muu seas ka kutsamise vormeli, mis umbes nõnda käinud:

„Tulge tupele, noored mehed,
Siin on tupp, tuss man“ (? A. K.).

Ka Amblas vaadatud läinud aastasaja algul selle kombe ja tema täitja peale võõriti, kuni komme kadunud.

1910. a. leidsin „Eesti Kirjanduses“ (lhk. 21) M. J. Eiseni „Tõmbamise“ kirjelduses samasuguse teate Amblast, samasuguse lausumisega¹). Selle teate järele olnud tüdrukutel luba kolm korda aastas, iga kord kolm pühapäeva järgemööda, poissa tupele kutsuda, kuni nad omale meelepärased peiud leidnud. Vastumeelse poisi noa (väitsa) visanud tüdruk omaniku ette maha.

Eisen teatab, et rahvajuttude järele see komme mõneski paigas olevat ette tulnud. Ta on ka Soomes tarvitusel olnud (J. Krohn, Maiden ja Merien Takaa 1864; Schröder, Hochzeitsbr., Anh. VI) ja liivlastele tuttav (Körberi käsik. E. Öp. S-i kk. № 77; Schröder, Hochzeitsbr., c. II). Tema ülemineku vorm näib olevat vöö sidumine tüdruku voodi külge, millest juba Kelch kirjutab.

Sellega võiksime siin vahest lõpetada. Tulevik toob ehk mõndagi veel valge ette.

Isaõiguse vastand on isaõigus, mis patriarhaalse olukorra alusel asub. Isa on ainus perekonna pea, ainult mehe poolt küljest ja tema läbi loetakse sugulust ja ainult meessugulased pärivad. Tänapäevani on isaõigus ennast puhtal näol alal hoidnud Türgi- ja Hommikumaal, kus islami õpetus maksab. Tahetakse teda tundma õppida, siis tuleb sinna pöörata. Siin on pereisa piiramata võimuga isand (härra, Eheherr, bacl; v. Koraan, 24. sure; Grigulli saksak. t. lhk. 270). Naine ei tule ülepea kusagil nähtavale. Ja kui tal tarvis on väljas liikuda, siis peab ta linikuga kaetud olema. Juba Mohammed ei osanud omale neitsit Mariat teisiti kui linikusse peidetult ette kujutada (Koraan, 19. sure, Grigulli t., lk. 232; võrdle ka lhk. 270 j. t.). Mohammedi ilmas loetakse kõlbmataks naise ja laste vastu teiste ees õrnust avaldada ja neist ülepea kõnelda. Perekonna käekäigu järele küsida on viisakuseta. Kõneldajale võib sealsete mõistete järele karistamata näkku sülitada (Darinsky, Zeitschr. f. vergl. Rechtsw., Bd. 14, lhk. 189). Muuselmani õiguse tundja Dulau ütleb (Droit musulman, lhk. 45), et ainult isa on suguluse allikas, kuna ema selle abinõuks (riistaks) on.

Vanas ajaloos on Room tüübiliseks isaõiguse asukohaks. Gaius ütleb (I, 55): „Ei ole vist teisi inimesi, kellel niisugune meelevald, kui meil, oma poegade üle on,“ ja Rooma aadel nimetas ennast uhkusega isapoegadeks (pat-

1) Tupele, tupele, noored mehed,
Siin on tupp tusman,
Kel on väätsi, väängu sisse.

ricii), sest et nad isaõiguse järele elasid, kuna plebeide juures emaõigus maksis. Ka siin oli isa ja abielumehe, kui perekonna pea, meelevald äärmise järjekindluseni välja arenenud ja ulatas õiguseni keha ja elu üle (ius vitae ac necis). Vana-Roomas arvati sugulust ainult meeste suguluse joonel ja naist loeti (n. n. manus-abielus) tütre asemele tulijaks (filiae loco) mehe seisukohalt, kuna mehe isa teda lapselapseks (neptis loco) pidas. Nooriku ületulek mehe majasse aetas tema sellesama meelevalla alla, mis laste kohta maksev oli. Roomlane oli uhke niisuguse meelevalla üle ja pidas seda valju kodust korda oma rahva tugevuse aluseks. — Siin jättis naine oma isa ja ema maha ja hoidis oma mehe poole. Ja see oli tema vabaduse lõpp. Mehe kodus valitses selle täielik despotism terve perekonna (familia) üle. Suri mees, siis astus tema asemele poeg, harilikult vanem poeg.

See rahvas, kes oma olemist väikselt algas, valitses lõpuks terve siis tuntud maailma üle. — „Ja sõna läks välja keisrist Augustusest, et kõik maailm pidi üles kirjutatud saama.“ — Ning peale Rooma riigi lagunemist ja kadumist valitses selle rahva õigus veel kaua haritud maailma ja valitseb veel tänapäev. Iseenese jõu sisse uskujal roomlasel oli põhjust oma õiguse pärast uhke olla.

Mehe poole üleminekuga paranes ka naise seisukord isaõiguse ajal: naisel oli ainult oma mehe vastu kohustus. — Siin võis neitsilikkuse nõudmine aluse ja alguse saada. — Igatahes oli naine teda (praeguselt seisukohalt vaadates) alandavast seisukorrast, mis tal hetärismi ajal omaks oli, pääsnud. — Tuletagem meelega, missuguse austamise osalised Rooma matroonad olid. —

Meie ajaloo koidikul leiame oma esivanemaid isaõiguse ajajärgus. — Pereisa despotismi kõrval on Liivi naistel siiski perekonna sisemistes asjades sõna kaasa ütelda, nagu Läti Hendriku jutustuse ja paavsti kirjade põhjal võib oletada. — Teisiti see ka olla ei võinud. Kus isaõigust leitakse, seal on rahvas juba karjakasvatamisele ja põlluharimisele andunud. Inimesel peab asupaik ja alaline, jäädav kodukolle olema, kus ta oma õigust võib välja arendada. Isaõigus on enamasti ikka paigapidaja ja põlluharija rahva õigus, mitte aga ümberluusijate jahipidajate ja karjakasvatajate oma; vähemalt viimasel ajal. — Põhja-Ameerika indiaanlased on rändajad jahipidajad ja sellegärast vist on ka nende juures emaõigus nii kaua püsinud. Ja Euroopas leiame mustlaste, selle imeliku hulkuja rahvatõu juures viimaseid selgeid emaõiguse riismeid. — Eestlased, maa-

rahvas, olid sakslaste siiatulekul juba põlluharijad, ja me näeme, et Eesti pereisa niisamasugune täieõigusline perekonna pea oli, kui Rooma pater familias. Ka temal, s. o. Eesti pereisal oli õigus oma perekonna liikmete ihu ja elu üle (Rooma ius vitae ac necis). Tema võttis naise (või mitu naist), müüs selle, tõukas endast ära või surmas (näit. kui see abielu rikkus) ning otsustas laste elu ja surma üle. — Neist asjadest omal kohal.

4. Naise tõmbamine ja ostmine.

Naise tõmbamine ehk röövimine ja selle ostmine on isesugused abielusse astumise (naise võtmise) viisid. Mõlemad on kõiksuguste vanemate abielu vormidega mõeldavad ja võimalikud: hetärismi-ajajärgus võib röövitud või ostetud naine terve suguharu omaks saada, ema- ja isaõiguse ajajärgus niisama perekonna kui ka üksiku omaks. Tuletame siin meele, mis me varemini esimese õõ õigusest, julutamisest ja voodi proovimisest kõneldes (1. peat.) selle kohta ütlesime. — Näib, et siin eksogaamia põhimõtte ühes või teises ulatuses on läbi löönud. Sest niikaua, kui endogaamia alusel abielu sugulaste ja omaste vahel sunduslik oli ning oma tütarlapsed üles kasvatati, ei olnud otsekohest põhjust vägivallaga võõrsilt naist võtta ega teda sealt osta.

Tõmbamisel võeti naine vägivallaga, rööviti. Nagu juba varemini tähendasime, oli naine vanema aja mõistete järele osa mehe või meeste varandusest, nende omandus. Ja röövimine oli üks vanematest omandamiseviisidest. Röövitud, s. o. vägivallaga võetud asi — elav või elutu — sai õigusliselt rööviija omaks. — Nii oli see sõjasaagiga endisel ajal ja on praegugi veel. — Vägivald, ülijõud, oli õiguse looja ja kaitsja ning on seda teatud määrani veel tänapäev.

Teadagi tegi naiste röövimine rahvaste, suguharude või -võsade ja sugukondade rahuliku vahekorra kindlustaks. Vaenukäikude ajal, kus see vahekord kunagi kindel ei olnud, oli võimalik sel teel meestele naisi muretseda. Sõjakad rahvad, kelle kilda ka meie esiisad, eraldi saarlased, kuulusid, tõid omale vaenukäikude puhul tugeva käsivarre abil mõõgaga õigust mõistes alati naisi ja tütarlapsi naabritelt sõjasaagina koju. Teadagi, et naabrid kättemaksmise korral omalt poolt sedasama kordasid. Ja meie ajaloo koidikul leiame kodumaal naiste ja tüdrukute röövimise sõjakäikudel täies hoos olevat. Lugege ise neid

kurbi lehekülgi Läti Hendriku ajaraamatust (näit. XV, 1; XXI, 7; XXII, 4; XXIII, 5, 6, 9, 10; XXX, 1 j. m. t.). Sealt leiame oma esiisade eksogaamilist naiste tõmbamist (Rootsist, Daanist, Lätist ja Venemaalt), aga ka endogaamilist (saarlased tõmbasid Ülemaalt ja mannermaa mehed — naabruses olevatest oma maakondadest), ja esiemade röövimist võõraste rahvaste poolt jne. — Sõjaliste kirgede vaikimine ja rahulikkude eluviiside maavõtmine ühes korraldatud õigusliste oludega löi tingimised naise ostmiseks, millest allpool kõneleme. Tuli aga siiski siin ja seal veel endogaamilist naiste tõmbamist ette (v. hilisema aja kirikukatsumise-protokollid, näit. 1642. a. omad ja W. R(eimanni) kirjeldus „Haridusloolised pildid“ „Post.“ 1897 nr. 223 jne.), siis astus kõvenev riigivõim, samuti kui verise kättemaksmise puhul, vägivalda tarvitamisele eraisikute poolt vahele. Naiste röövimise eest määrati rasked karistused, isegi surmanuhtlus (v. Eisen, E. Kirj. 1910, lhk. 61; Kelch, Historia; Hiärn, Ehst-, Lyf- u. Lettl. Gesch.; Volmari maapäeva otsus 17. jaan. 1554; Gesch. des Est-, Liv- u. Curl. Privatrechts, lhk. 11 ja 12; „Post.“ 1897 nr. 223 jne.). Kui Saare- ja Läänemaa piiskopp Johannes IV Kievel 1521 Haapsalus peetud maapäevale ette pani tüdrukute vägivaldset äraviimist kristliku õpetuse läbi katsuda ära hoida ja maapäev selle peale otsustas tüdrukute röövimise surmanuhtlusega ära keelata (Amelung, Kulturstudien, lhk. 252—3; v. Urkundenbuch 7) ja Rootsi valitsus sada aastat hiljemini Gustav Adolfi tütre Kristiine ajal (13. aug. 1634) Liivimaa jaoks ülemkonsistoriumi asutas, kes muu seas ka paganaaegse naiste röövimisega pidi võitlema (v. Busch, Materialien zur Geschichte u. Statistik, lhk. 470—1), siis oli see juba endogaamiline, naiste röövimine, oma rahva seast „tõmbamine“, endise eksogaamilise röövimise kahvatanud pilt. — Selle järele, kui piiskopp Albert meie kodumaa vagusaks oli teinud, alla heitnud, lõppesid meie sõjad naaberrahvaste vastu ja kadus ka naiste röövimine võõraste rahvaste käest. Amelung näitab, et 15. aastasaja alguses muu seas ka naiste röövimine juba täiesti kadunud olnud (Kulturstudien, lhk. 220). Siin räägib ta iseendale vastu. Võib küll oletada, et naiste tõmbamine meile teiste rahvaste seast kadunud oli, kodus kestis aga endogaamiline tõmbamine edasi. — Nii läks lugu naiste röövimisega meie kodumaal.

Niisugustel oludel pidi iga suguharu, -võsa või mõni muu ühiskondlik üksus oma naise ja tütreid hoidma ja jõudumööda kaitsma. Paljude looduserahvaste juures

hukati oma tütarlapsed ära, et neid vaja ei oleks kaitsta ja kasvatada. Naisi tõmmati võõrsilt. Vahest oli see ka meie esiisadel üheks tütarlaste surmamise põhjuseks. — Nagu varemini tähendatud, olid ka mehenaised sõjasaagiks, mitte ainult vallalised naisterahvad, kui nende ja teiste vahel sõja puhul ülepea vahet tehti. — Meie kodumaal oli tõmbamine muu seas (vähemalt hilisemal ajal) ka peigmehe vaesusega tingitud (v. „Post.“ 1897 nr. 223, W. R(eiman) kirikukatsumise-protokollide põhjal). Ka sellel viimasel ajal, kus verine kättemaksmine kadunud või kõrvaldatud, leiame, et rahva õigusetunde järele naise röövimine omandamiseakt on: ei jõutud või saadud röövitud tüdrukut tõmbaja käest teel ära lüüa, s. o. jõudis tõmbaja saagi oma koju (või kirikusse) viia, siis lepiti paratamata pahaga ja tõmmatud tüdruk loeti tõmbaja omaks (v. Luce, Wahrh. u. Muthm., lhk. 72 j. j.; Luce järele Wiedemann — Aus dem ... Leben ..., lhk. 311 — ja Eisen — E. K. 1910, lhk. 59). Paremal korral pandi langude vahel lepitusepidu (langu joot) toime ja maksti vahest ehk ka röövitu sugukonnale teatud tasu (üleminek naise ostmisele).

Vana aja vaen röövija ja röövitu omaste (sajarahva ja vakarahva) vahel peegeldub veel üsna selgesti hilisemates pulmakommetes. Muhus peeti pulmi peigmehe pool; naise vanemad sellest osa ei võtnud. Langu joot (lepitusepidu) peeti laupäeval peale pulmi (Holzmayer, Osiliana, 2, I); Hiärni teatel (Monum. Livoniae Ant. I, lhk. 42) peeti see mõni päev peale pulmi. Tahtis peigmees lõpuks vakarahvast lahti saada, siis suitsetas ta need „nagu sääsed“ välja (seals.). Venelaste kohta v. Fletcher, Of the Russe Common Wealth 24; setudest E. Ü. S. Alb. II, lhk. 187. Hiljemini peeti pulmapidu mõlemal pool, mõlemate poolte omaste osavõtmisel. (Vaata ka Wiedemanni sõnaraam. lhk. 175 j. t. aut., ning teiste Soome sugu rahvaste kohta E. K. 1910, lhk. 62 jj.).

Tõmbamiseaja järelkaja on ka nooriku pea piiramine ehk pügamine. Naine märgiti ära, nagu mõni omandatud loom. See komme on õige vana. Nii leiame juba 5. Moos. 21, 10—13 selle kohta: „Kui sa välja lähed sõtta oma vaenlaste vastu ja Jehoova, su Jumal, neid su kätte annab ... ja näed vangide hulgas ühe ilusa näoga naise ja sa armastad teda väga ... omale naiseks ... võtta, siis pead sa teda oma kotta viima: ja ta peab oma pea paljaks ajama ja laskma oma küüned pikaks kasvada.“ (See on nii Eesti ja Vene k. piiblis. Saksa ja — kui

ma õieti mäletan — ka Kreeka k. piiblis oli: „siis vii ta oma majasse ja lase ta juuksed ära lõigata ja küüsi lõigata.“) — Meie esiisade juures konstateeris seda kommet esimesena Olearius, siis Hiärn j. t. — Huvitav oleks teada, kust ajast Karksi ja Halliste ning Kodavere naisterahvaste (naiste või neidude?) piiratud juuksed pärit on. Jäeti seal varemini kõik tütarlapsed ellu ja piirati neil tõmbamise eest hoidmiseks (hilisemal ajal, kui ainult neidusid tõmmati) juuksed ära või on see kitsama piirkonna endogaamia või jälle kahe kihelkonna vaheline eksogaamia jäänus? Või andsid lõunapoolsed naabrid oma tõmbamisega selleks põhjust? Või kannavad (kandsid?) ainult naised lühikesi juukseid?

Naise tõmbamine on meie planeedil väga laialdane nähtus. Muu seas ka kõigi Soome sugu rahvaste juures tarvitusel olnud, nagu professor J. Krohn tõendab (Eisen, Tõmbamine, E. K. 1910) ja Vene ning Saksa uurijad seda kinnitavad (Kusnetsov, Buch j. t.). Keda asi huvitab, lugegu pikemalt selle üle eespool-tähendatud Eiseni tööd, samuti ka Piiblit, kus seda naisevõtmise viisi Penjamini lastele soovitatakse: Kohtumõistja: 21, 20—23; võrdle siia juure ka s. 12 ja 14 ss. ja 4. Moos. 31, 18, 35; Läti Hendr. ajaraam. mitm. kohad, Kalevipoeg III, Kalevala XI, meie rahvalaulusid, Luce, Wiedemann jne. Teiste rahvaste vastav kirjandus, kus ka Soome sugu rahvastest juttu tehakse, on üpris suur.

Nagu rahvas oma suures kogus vanast sitkelt kinni peab, nõnda ka siin. Tõmbamist mängiti ka siis veel, kui tarvidus tema järele ammu kadunud oli ja mõrsja vabatahtlikult võtjale tuli. Wiedemann (Aus dem... Leben..., lhk. 311) teatab Luce (Wahrh. u. Muthm., lhk. 72 jj.) järele, et Muhus (länud aastasaja esim. poolel) iga aasta „tõmbamiseaega“ joomiste ehk jootudega on pühitsetud. — Tõmbamist toimetatud neljapäeva ja laupäeva õhtul. Veel aasta 20 eest jäeti Järvamaal neljapäeva õhtul harilik töö seisma, põrand pühiti puhtaks jne. — Miks? — „Kosilased tulevad“, olgugi et talus kositavat polnud (v. neljapäeva pühitsemine). Pulmakommetes jne. elas mälestus tõmbamisest veel kaua edasi, elab paiguti praegugi veel. Tuletame kõiki neid „naljasid“ meele, mis kosilasega tehti, ja mõtleme nende üle järele. Talle pakuti teist naisterahvast, mõnikord puruvana eidekest jne. Mõrsja poolt laulunaised võtavad kosilase ja selle kaaslased sõimuga vastu. Pea katmine (kõitmine) ja silmade sidumine (Olearius, Kelch j. t.) ning pruudiloor (linik) on

samuti vana aja jäänused (võrdle ka näit. seesama muistes Roomas ja vanas Hellases). — Meile kõigile on vist n. n. „pruudi varastamine“ pulma ajal teada või tuntud. Alles paarikümne aasta eest tuli mul omal ühes Järvamaa pulmas pruuti varastada (kirikust laulatuselt tulles). Teada on ka pulmapoiste (sajapoiste) mõõgad, püssilaskmine ja kisamine kirikuteel (Muhus v. Holzmayer, Osiliana 2, I; Lutsi maarahva juures — O. K(allase) „Hähä“, E. Ü. S. Alb. II, lhk. 78) ja tee kinnipanemine pulmalistele, asjad, mis Saaremaal sealse elaniku (M. Kuusk'i) jutu järele veel pool inimeseiga tagasi õige metsikute piltidena esinenud. — Need nähtused keetsid edasi, olgugi et Karl XI antud kirikuseadus 1686. a. nad ära keelas (v. Buddenbrock, Sammlung . . ., 2, 2, pt. 1796). — Samasugused nähtused korduvad ja kordusid ka teiste rahvaste juures (Wilutzky, Reitzenstein j. t.). — Vaata ka laulud, kus tütarlapsi hoiatatakse jne.

See kõik laseb oletada, et varemal ajal meil, nagu mujalgi, naise võtmisel (tõmbamisel, laiema ulatusega sõjakäikudest rääkimata) tõsiseid lahinguid löödi. Rahva mälestuses elavad jutud pulmasajade veristest kokkupõrkamistest veel praegu edasi. Nagu kõik, mis suusõnal edasi antakse, aja jooksul muutub, on ka need jutud muutunud ja segasteks saanud, hilisema aja elementa endisse vastu võttes ja vanu maha jättes. Kahtlemata on need lood hämarad mälestused endistest sajarahva ja vakarahva (pulmasajade) vahel, s. o. naise röövijate ja nende tagajajate (naise omaste) vahel löödud lahingutest, kus ka surnuid maha jäi. Lahingu ägeduses võis mitte ainult röövija (peigmees), vaid ka röövitu (mõrsja, pruut) surma saada. — Mis Eiseni teatesse puutub, et peigmehe surma puhul niisuguse kokkupõrkamise juures peiupoiss pidi järelejäanud pruudi omale võtma jne., siis on see täiesti arusaadav, kui ka „pidi“ natuke teisiti tuleb mõista: oli meestel kord saak käes ja jõuti seda omale pidada, siis ei antud seda enam vabatahtlikult tagasi. Eluga riskeerides või vere hinnaga saadud naist ei lastud niisama tagasi lipata, vaid keegi röövijatest (peiupoistest) pidas selle peigmehe surma puhul omale. Et saak jagatav ei olnud, jäi ta lõpuks ikka ühele, kui selle kaaslased teatud viisil rahuldatud olid, s. o. kui „pulm“ peetud oli (võrdle julutamine, voodi proovimine jne. ja vastavad samasugused kombed mets- ehk looduserahvaste juures). Nagu Läti Hendrik jutustab (XXVII, 1), pidanud Sakala ja Ugaunia mehed 1223. a. sõjakäigul liivlaste ja lätlaste maale nii-

sugust „pulma“ röövitud naistega ja tüdrukutega jutustaja kirikus Ümera jõe ääres (v. ka XIV, 10, 2. järk).

Hilisem aeg on asja pehmandanud. Luce (tema järele Wiedemann ja Eisen) teatab, et röövitud tüdruk õõseks tõmbaja juure jäi, kui röövijate salk tagaajajate omast tugevam oli. Hommikul võis ta tagasi minna, kui soovis. Kui vana see määrus meil oli, ei tea ütelda. Ta näitab aga vana raudse aja kombeõiguse kõdunemist ja olude inimlikumaks minemist. — Slaavi tõu juures leiame aastat 600 tagasi sellele vastava määru kirjandusest: Kasimir III (1333—70) aegne Poola riigiseadus (Bandtkie, Jus Polonicum, 1831, lhk. 106) ütleb selle kohta, et vägivaldne tüdruku röövi ja ihu ja hingega tüdruku ja selle sugulaste armu alla on antud; tahab aga röövitu röövi juure jääda, siis pole tal õigust selle väljaandmist nõuda (võrdle Turner, Slavisches Familienrecht, lhk. 18). Mazovi statuudid 1386. a. (Bandtkie, ss. lhk. 420) püüavad vere eest kättemaksmisele piiri panna ja keelavad röövi ja sugukonnal ära peigmehe surma puhul kätte maksa (Wilutzky, I, 145—146).

Niisugusel ajajärgul ja oludel, kus mehe tugev käsi vars üle kõige käis ja õigust dikteeris, pidid emaõiguse põlve nähtused tagumisele plaanile asuma ja isaõigus maad võtma. Naine, kui tükk varandust, mis võõrsilt võeti ja mehe koju viidi, ei olnud esialgu muud kui teenija, ori, nagu seda ka tema nimetus paljudes, ka Soome sugu keeltes tõendab. Temalt nõuti „truudust“ mehe vastu ja karistati teda surmaga, kui ta ilma mehe loata ennast teisega kokku andis, sigivust ning töökust. Ei jõudnud ta seda enam teha, s. o. jäi ta haigeks või vanaks, siis tõugati ta ära ja tema asemele võeti teine (v. Kelch, Rus-ov, Reiman, kirikukatsum.-protokollid jne.).

Naise ostmine ei parandanud naisterahva seisukorda. Mees ostis naise selle omaste perest samuti, nagu ta lehma laudast ostis. — Kas ei ole lehma, mullika jne. ostmise ja otsimise kõned, mis meil kõigil ju veel tuttavad, hilisema aja kosjakäikudel (v. ka Schröder, Hoc-zeits-bräuche) ning esimeses peatükis tähendatud nali ostetud lehmast ja vasikast, mis O. Kallas Kaarma pulmas kuulis, küllalt selgeks näituseks, kuidas naise ostmise akti peale vaadati. — Sellel toorel seisukohal, mis meile nüüd nii sügavalt haavav on, seisavad praegu veel paljud rahvad. Praegused kultuurirahvad asusid omal ajal muidugi samal alusel. — Naise sotsiaalne seisukoht oli õigusliselt, nagu juba öeldud, see, et ta oma mehe omandus oli, selle sõna

pidi kuulama jne. Võrreldes seda tolle seisukohaga, mis kirik praegu veel naistele kätte juhatab. — Muidugi võis nii röövitud kui ka ostetud naine, kui tal intelligenti jatkus, arusaaja mehe kodus ennast maksma panna ja seisukohast, mis kombeõigus talle kätte juhatab, kõrgemale tõusta. Kuid seda tuli teatud põhjustel vististi harva ette. Aspaasiad ja Seeba kuninga emandad on valged varblased ja jäävad selleks edaspidigi. — Aga kuni siin põhjalik muutus sündis, kuni röövimine ainult silmakirjaliseks mänguks ja ostuhinna määramine ainult kosjanaljaks sai ning naise hind pulmahommiku kingiks noorikule muutus, seni läks palju aega mööda. Inimesesoole sissejuurdunud vaated ja arvamised ei kao ühe ega kahe põlvega.

Naise ostmine võis, nagu eespool ütlesime, alles siis üleüldiseks kombeks saada, kui sõjakired olid vaigistatud ja elu rahulist teed mööda varanduse kasvatamisele sammu. Järjekult peab ta üleüldiselt noorem olema kui tõmbamise komme. Kui juba tõmbamise ajal võidi röövitud naise sugukonna kättemaksmise eest ennast teatud väärtuste annetamisega päästa, siis sai niisugune maks rahulikul ajal kindlaks kombeks. Nagu endise röövimise asemele üleüldiselt kaubavahetus rahulikul teel (ostmine ja müümine) tuli, nii astus ka endise naise tõmbamise asemele selle ostmine. — Muidugi olenes siin palju rahva iseloomust, eluviisist, haridusest ja asupaigast ära, sest mõlemad nähtused — naise tõmbamine ja ostmine — on samuti kui kõik muud õiguslised nähtused sügavamate sisemiste mõjundite väliseks peegelduseks. Ühes kohas on teatud nähtus tihti palju teravam ja kauema kestvusega kui teises paigas. Võrrelge näituseks siin käsitletud asju Eesti mannermaal ja arhipelaagis.

Naise ostmine oli ja on paljude rahvaste juures tarvitusel. Meie ei hakka neid kõiki siin üles lugema. Keda asi huvitab, leiab seda vastavast kirjandusest, mis mitte väike ei ole. Peatame ainult mõnede juures.

Kel Corpus Juris Civilis käepärast, võib sealt (Novella 21, const. 21) lugeda, missuguste valjude sõnadega Justinianus selle „barbaarse ja elajaliku“ kombe armeenlastele ära keelas.

Piiblist võib selle üle juutide juures lugeda 2. Moos. 22, 16—17: 5. Moos. 22, 28—29. Siis on seal veel meile lapsepõlvest saadik tuntud Jakobi ja Raheli lugu, kus naise ostuhind tasa teeniti. — Võrdle siia juure Soome „sulhainen“ (sulane = peigmees) ja J. Hurti oletus (Pildid

isamaa sündinud asjust, lhk. 16), samuti ka Kalevala kangelaste tööd ja teod pruudi saamiseks, mis ka muud ei ole kui ostuhind, mida tasa teeniti. — Veel teise templi ajal (kuni 70. a. e. Kr.) tantsisid juudi tüdrukud lõikuse ajal viinamägedel, et sealviibijate hulgast mehi saada. Talmudi teate järele (Kulischer, Zeitschr. f. Ethnol, Bd. 8, lhk. 151) on nad endid seal avalikult välja pakkunud — asi, mis Eesti tüdrukute „tupelekutsumist“ meele tuletab (Wilutzky I, 165—6).

Vanas Baabülonis oli viisiks, et igas külas üks kord aastas riigivalitsuse poolt ja selle kontrolli all täisealiseks saanud tüdrukute oksjon toime pandi (Strabo, XVI, 1, c. 745 § 20). Ilusate eest võeti enampakkumise teel raha, mis inetutele ja vigastele vähempakkumise teel kaasa anti, nagu Herodotos (I, 196) jutustab. — Eesti neiud võisid endid ise kolm kord aastas kirikumäel poistele pakkuda ja iga kord kolm pühapäeva järgemööda (v. pt. 3, lhk. 193). — Suur vahe ajas ja ruumis ühelt poolt babüloonlaste ja juutide ning teiselt poolt eestlaste vahel, kuid siiski küllalt sarnasust kommetes.

Ka mujal on kombeid ja mängusid leitud, mis naistelaata meele tuletavad. Niisugune laot viib meid jällegi endise naiste tõmbamise juure välja. See, endogaamiline tõmbamine, endise eksogaamilise kahvatanud kuju, on üleüldise vana aja agaamia ajutine vorm tema teel kadumise poole. — Kui Pruski teatab, et Austria valitsus alles 1720 Ungari sloveenidele tüdrukute tõmbamise, mis nad harilikult Bchari ja Krasnobadi laadal toime panid, pidi ära keelama, siis oli niisugune endogaamiline tõmbamine laadal ainult mäng, endise aja mälestus. Düringsfeldi teatel kestvat see mäng õige kahvatanud kujul seal praegu veel edasi ja avaldavat ennast kevadepidudel kaasakese valimisel (Reitzenstein, Urgeschichte der Ehe, lhk. 51). — Naiste ostmise juures tuleb tihti kombeid avalikuks, millest juba eespool oleme kõnelnud. —

Võiks veel votjakkide naiseostmise juures peatada. Siin seisab see akt kahest poolest koos. Esimene pool: hinna kohta lepitakse kokku ja naine läheb mehe poole (võrdle proovi-abieliu) ja elab sellega. Siis viib isa ta oma poole tagasi (v. hõimuletulek ja emaõiguse aja-järk). — Teine pool: mees tasub ostuhinna ja viib naise pidulikult ja lõpulikult oma kotta. Sellega on ka kaup lõpulikult kindel. — Esimeses pooles avaldub emaõigus ja alles ostuhinna tasumine painutab naise isaõiguse alla

(Kohler, Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss., Bd. 5, lhk. 338—9; Wilutzky 1, 170).

Soome sugu rahvastest on naise ostmine mordvalaste ja tšeremisside juures praegu veel viisiks, nagu M. Raud A. Hämäläise järele teatab (E. Kult. IV, lhk. 51).

Ostuhinna tasumine on lepingu täitmisel alati tähtis punkt. Aja jooksul muutub ostuhind kingituseks naise omastele (v. annid jne.) või kaasavaraks naisele endale (n. n. Morgengabe, Wittum, Mitgift jne.). — Ostuhind naise eest makstakse ajakohastes väärtustes, nagu need kellegi rahva pool kaubavahetuse juures tarvitusel on. — Eesti naiste hinna kohta ei ole kindlaid andmeid. Sellekohastes rahvalauludes, mis meieni ulatanud, kõneldakse hobustest, härgadest, sõlgedest, kuldtaalritest, rukki- ja nisusalvedest jne., kusjuures hind sagedasti kuulmata kõrgeks on kruvitud, hüperboliseeritud. Niisugustes lauludes on sagedasti kõne sõjahobustest ja sõjariistadest, mis naise omastele, ka kosilasele, antakse. Selle põhjal võiks teatud eeldustega mõnesuguseid järeldusi teha aja kohta jne. Huvitav on, et meie rahvalauludes neiu müüjana vanemate kõrval ka vend tegutseb (v. 2. ja 3. peatükk), kellel isegi tütarlapse elu kohta ütlemist näikse olevat (v. tagapool).

Loodame tulevikus nende asjade juures parematel oludel pikemalt peatada võivat. Nad on seda väärt. Ühed ja needsamad õigusekombed rahvaste juures, kes aastatuhandete läbi üksteisest lahutatud, kes tuhanded kilomeetrid üksteisest kaugel maade ja merede taga elavad ning üksteisest kunagi midagi ei ole kuulnud. Igal pool isesugused elutingimised, kuid seesama arenemisekäik. Kus selle põhjus, kes juhib meid siin? Ja mis ning kus selle igavese arenemise, muutumise ja heitlemise eesmärk ja otstarve? Kas peame ainult sellega leppima, et meil asjast aimu ja ülevaadet on?

5. Polügaamia ja monogaamia.

Polüandria (abielu mitme mehega) ja polügüünia (abielu mitme naisega) — mõlemad on esialgse hetärismi hilisemad avaldused; oma alguses on nad mõlemad koos: mehe seisukohalt on hetärism polügüünia, naise seisukohalt — polüandria.

Inimesesoo edenemise käik monogaamiani (ühe mehe ja ühe naise abieluni) oli pikk ja käis loogeldes, mitmesuguseid kõverusi ja pööranguid tehes. Kui suguharu või võsa kommunism vähemate ühiselu-üksuste kommunismiks muutus, oli edu poole suur samm astunud, mis teisi võimaldas. Esialgu kestis aga uues vähemas ühiselu-üksuses, näit. perekonnas, mis praegusest muidugi suurem ja laiem ulatusega oli, vana kommunaal-abielu väikeste muutustega edasi, ühel pool polüandria, teisel pool polügüünia poole kaldudes. Esimene neist on enam emaõiguse kaasnähtus, teine isaõiguse kaasaskäija, nagu seda islami maadel praegu veel näeme. — Oli naine kord mehe omandus, nagu mõni muu asi või lojus (võrdle 10. käsk: „Sina ei pea himustama oma ligemise naist, sulast, ümmardajat, veiseid ega muud, mis tema päralt on.“ 2. Moos. 20, 14; 5. Moos. 5, 18), miks ei võinud siis jõukas mees (nagu näit. Eesti „nahkpüks“) omale seda toredust lubada, et tal rohke muu vara kõrval ka mitu naist oli, kuna vaene mees (Eesti „villane püks“) ühega pidi läbi ajama.

Ja nii ta ka oli. Meie leiame rikastel meestel, iseäranis peameestel palju naisi, tihti karja kaupa, kuna vaesed mõnikord omale ühtegi ei suuda soetada. Võtke näit. n. n. pealikud, vürstid, kuningad jne. nagu Saalomon, Vladimir Püha, Karl Suur j. t. — Kuna aga suur hulk vaesuse pärast ühe ainsa naisega elas, siis tekkis sellest olukorrast aegamööda suurtes hulkades ka arvamine, mis lõpuks kombeks sai, et see nii peab olema ja teisiti ei tohi olla; ja see uus komme ja kord on meie praeguse perekonnaõiguse alus.

Viiks liiga pikale siin kõiki rahvaid üles lugema hakata, kelle juures paljude naiste ja meeste pidamine viisiks oli ja on. Pealegi ei ole nende ridade otstarve üleüldist ja lõpulikku kokkuvõtet pakkuda, vaid edaspidisele tööle sellel alal meie kodus algust panna ja tõuget anda.

Vahest meie ei eksi, kui ühes F. G. v. Bungega oletame, et eestlased sakste siiatuleku ajal monogaamiat (ühe naise pidamist) juba tundsid (Einleitung in die... Rechtsgeschichte, lhk. 69). Otsekohaseid tõendusi selleks pole meie leidnud. Mitmesugused andmed kõnelevad paljude naiste pidamise poolt. Kuid miski ei kõnele ka selle oletuse vastu, et meie esiisad sel ajal monogaamiat juba tundsid. Vaeseid ja jõuetuid mehi leidis ju ometigi ka. — Igatahes tuleb aga Hiärni tõendust, et eestlased polügaamiat ei ole tunnud (Mon. Liv. Ant. I, lhk. 42), ekslikuks pidada. — Naiste röövimine, mis jõuetule mehele naise saamise ja pidamise sagedasti võimatuks teeb, on rändavatele ning karjakasvatajatele, kes alatasa liiguvad ja selle tagajärjel teiste rahvastega kokku põrkavad, kohasem naisevõtmise viis kui põlluharijatele. Viimased asuvad alalistes elukohtades ja rahu naabritega on neile soovitavam kui tüli. Kokkupõrkamisi teistega tuleb ju ka neil ette, kuid see on paratamata paha ja mitte soovitav. Sellepärast on kindla asupaiga pidajad põlluharijad rahvad a bielu (selle sõna otsekoheses mõttes) tekkimiseks rohkem kaasa aidanud kui teised. Nemad hakkasid omale rahulikult ostu teel naisi muretsema, niisama kui kauplajad rahvad. Eestlasi arvatakse seitse- kuni kaheksasada aastat enne sakslaste sissetungimist praegusele elukohale olevat asunud. See aeg oli pikk küllalt, et neid tugevasti põllutöö külge siduda, kust neid Läti Hendrik ka leiab. — Tema ajaraamatu (pt. XV, p. 7) järele olid Eestimaal ja eraldi selle keskkohas Järvamaal ilusad suured ja rahvarikkad külad, millest Kareda küla iseäranis nimetatakse, ja (pt. XXVI, p. 4) südamaa, Järva ja Viru elanikud lapselikumad ja inimlikumad kui teised eestlased, kellest ta mitmel puhul teatab, et need sõjakad, vahvad, kangekaelsed ja halastamatad olnud. — Oli see kord nii, siis muretseti seal naisi peasjalikult ostu teel. Rahutumad piiri- ja rannaäärsed elanikud, eraldi saarlased, röövisid endile ikka veel sõjakäikudel võõrsilt naisi (v. allpool ja pt. 4); muidugi ka sisemaa elanikud, kui nad sõjakäigust osa võtsid. Seda tuli siin aga juba harvemini ette. Tarvitati vahest häda- ja tarbekorral veel endogaamilist naise röövimist

(v. pt. 4). Ja monogaamia on nii tõmbamise kui ka naise ostmise puhul mõeldav ja võimalik.

Olid olud kord nii, siis hakkas see aeg mööda jõudma, kus ainult toores jõud maksis. Vägivaldse võtmise asemele astus leping, mida üleüldine arvamine õigeks pidas, kinnitas ja mille järele ka nõrgem omale naise võis saada ja selle pidamisele tugevama vastu ühiskonnalt kaitset leida. Üleüldine, kõikide tahtmine asus üksiku inimese tahtmise asemele, painutas üksiku omavoli uue õigusekorra alla. See oli pind, mille peal „abielu“ tema praeguses mõttes välja kasvas. — Sellest kõneleme edaspidi teises osas riiklise arenemise all pikemalt. — Kuid uue õigusekorraga ei kadunud agaamia veel mitte ära. Abielu ja agaamiline sugude vahekord püsivad veel tänase päevani teineteise kõrval.

Olgu tähendatud, et meil tuleb abielu kui sugulist vahekorda mehe ja naise vahel, missuguses mõttes seda sõna seni oleme tarvitanud ja ka edaspidi siin tarvitame, ikkagi abielust kui majanduslisest sisseseadest lahus pidada.

Nii siis oleks neil ja teistel, siin nimetamata põhjustel täiesti võimalik, et eestlased 700 aasta eest monogaamiat juba tundsid. Ja mis nende mitme naise pidamisesse puutub, siis arvame meie, et see nähtus — aristokraatia ja teiste logelejate puudumisel — täielik abielu oli, nii sugulises kui ka majanduslikes mõttes.

Järva-Jaani õpetaja Kristjan Kelch kirjutab oma Liivimaa ajaloos (trükitud 1695) lhk. 32: „Mis vanade Liivimaa (Baltimaade ühine nimetus; A. K.) elanikkude harilikku elu puutub, siis teatatakse neist: et nad esiteks korralikus abieluseisuses elanud, aga rohkem kui ühe naise võtnud, et ka enne sakslaste siiatulekut ühestki abielurikkumisest ei ole kuulda olnud, sest et nad seda on põlanud, ja et nad neid, keda selle pealt tabatud, elusalt on ära põletanud ja nende tuha avalikule maanteele riputanud, mis pärast ka tänapäevani abielurikkumist eestlaste poolt tulitööks nimetatakse... (võrdle siia juurde Hiärni teatus selle kohta Mon. Liv. Ant. I, lhk. 42, ja Kelchi oma teatus, et Eesti mehed naiste vastu väga valjud on, Hist. lhk. 20; A. K.)... et nad pruutisid kavalusega või avalikult vägivallaga on toonud, mis hiljem sakslaste poolt kõva karistusega on ära kaotatud.“ — Seda kirjutab mannermaa südames elav koguduse hingekarjane rohkem kui 200 aasta eest oma hoolealuste esivanematest. Ja W. L. v. Luce kirjutab 100 eest saarlastest (Wahrh. u. Muthm.), et need palju naisi pidanud. — Vististi tarvitasid mõle-

mad kirjamehed oma väidete aluseks muu seas ka rahva mälestusi muistsest ajast. — Läti Hendrik kirjutab selle kohta varemajal ajal (XXX, 1): „Ja akitselt nägi tema (Modeena piiskopp Willem; A. K.) saarlasi Rootsimaalt väga palju saagiga ja paljude vangidega tagasi tulevat. Need tegid alati palju ahastust, kurja ja häbemata vaeva vangistatud naistele ja neitsitele, pruukisid neid kurjasti ja võtsid teised endile naisteks juure, igaüks kolm ehk kaks ehk mitu, ja tegid nõnda, mis keeldud oli, sest et Kristus mitte Belialiga ühte ei sünni ega ka kõlblik ei ole paganal risti usku naisterahvaga ennast ühendada; ka müüsid nemad neid niihästi kuurlastele kui ka teistele paganatele“ (Jungi t.). Siis on Hendrikul (I, 10, lõpp) veel teade, et liivlased mitu naist pidanud; võrdle ka pt. XXVI, 8.

Niipalju varemast ajast. Kuid ka palju hiljemini leiame eestlaste juures veel mitme naise pidamist, nagu kirikukatsumise-protokollid tõendavad, näit. 1627. a. piiskopp Joh. Rudbecki protokoll (v. tsit. E. Kult. IV, lhk. 94; v. ka M. Lipp'i kodumaa kiriku ja harid. lugu) ja 1642. a. protokollid (v. W. R(eiman), „Post.“ nr. 223 a. 1897, „Haridusloolised pildid“; võrdle ka Russovi kroonika, Pabsti t., lhk. 70 ja 71; Amelung, Kulturstudien, lhk. 252 ja 253 j. m.). Need allikad kõnelevad selle poolt, et töökal rahval majapidamiseks mitu naist oli.

Olgu siin mööda minnes tähendatud, et meie esiisade kultuurielu senistel uurijatel varemaja „abieli rikkumise“ mõiste näikse tundmata olevat ja nad vist sellep. endise aja hetärismi jäänuste otsa komistades neid uuema aja mõõdupuuga mõõdavad ning ekslikka otsuseid meie esiisade ja hilisemate põlvede kohta teevad. — Igal ajal on oma mõisted ja isesugune kõlblus. — Harilikult kurdetakse kirikliku kõlbluse ja sugulise karskuse langemise üle. Niisugused kaebtused lasevad oletada, et vana aega õieti ei tunta või tunda ei taheta. — Üleüldiselt on aega uute mõistete läbilöömise ühenduses ka kirikliku kõlbluse edenemist märgata.

Võiks siin veel ära tähendada, et praegu meil käepärasest olevate allikate järele Soome sugu rahvastest tšeremisside ja votjakkide juures paljude naiste pidamist on leitud (18. aastasajal, Miller). Siis on polüandria jälgi peale nimetatute veel Permi rahvaste, sõrjaanide ja mordvalaste juures leitud, muu seas ka miniga kokkuelamise näol (venelaste snočačestvo; Sorokin ja m. t.). See viimane nähtus on laialine ja vana, nagu kõik n. n. hetärismi

avaldused. Imedemaalt Indiast, kus ülepea palju mujalt kadunud kombeid jne. elus ja kirjas on alal hoitud, leiame selle kohta vana kirjaliku tõenduse, mis asja ka selgitab. India seaduseraamatus Apastamba (Bühleri inglisk. t.) loeme muu seas (II, 10, 27 nr. 2—4): . . . „pruut antakse tema mehe perekonnale ja mitte mehele üksi“. — Järjekult „pere-naiseks“. — Sellele arvatavasti väga vanale määrusele on hiljemini juure lisatud: „Aga nüüd on see inimeste nõtruse pärast keelatud.“ —

Ei oleks halb, kui need, kes rahva kõlbluse lange-mise üle suguelu alal hädaldavad, vaevaks võtaksid endid siin puudutatud asjadega vastava kirjanduse kaudu tutvustada ja inimesesoo arenemisekäiku sellel alal tähele panna. Siis näeksid nad, et hädaldamised asjata on. Meie ede-neme, kuigi pikkamisi, ja kahtlemata paremuse poole. Üksikuid tagasiminekuid ja kõrvalekaldumisi tuleb ju ette, nagu näit. praeguse sõja ajal. Kuid see on kõigil aladel nõnda. Ja niisugused tagasiminekuid on ikkagi ainult ajutised nähtused pikal edenemiseteel tundmata sihi poole ning erakorralistest aegadest ja oludest tingitud, nagu juba varemini (lhk. 178—9) tähendasime. —

Eestlaste juures leitud polüandrilistest nähtustest tuletaksime siin meelega eespool juba puudutatud voodikatsumist ehk -proovimist, julutamist (julgustamist) ja leviraati (viimase kohta jäi küsimus enam-vähem lahtiseks), mis nüüd ilma pikema seletuseta tohiks arusaadavad olla, kui nende üle veidi järele mõelda.

Kahjuks pole meil võimalik kindlaks teha, kas muistse eestlase naised kõik üheõiguslised olid või olid mõnel neist suuremad õigused kui teistel.

Nagu eespool-öeldust järgneb, on meie abielu praegune kuju, monogaamia, s. o. ühe mehe ja ühe naise abielu, pika arenemisekäigu tagajärg, nõnda-ütelda üks jaamavahe teekäigul kauge eesmärgi poole. Ta ei ole mitte algusest saadik kui niisugune olnud, vaid mitmesuguste väliste ja sisemiste tegurite mõjul kujunenud. — Hebraea rahva muinasjutt kõneleb küll, et Aadamal (inimesel) üks naine olnud. Kuid vanem India muinaslugu ütleb, et Manul (inimesel), kes seal Noa osa etendab, kümme naist olnud. — Missugusele kujule monogaamia kord ruumi annab, ei tea me ütelda.

Oma tekkimisel tuli tal kõige vanaga, mis sel alal ees oli, võidelda, sest ta oli vana korra rikkumine, üle-kohus, patt. Vahest selle tagajärjel leiame võõraste kui ka oma rahva juures, et muiste öö ajal kosja minnakse jne.,

nagu kardetaks või häbenetaks seda päeval teha. Siit on lepitamiseohvrid jumalatele pärit, vahest ka annetused sugulastele, pulmalistele, julutamine, õllekallamine jne. Võimalik, et langude lahusolek pulma ajal ka siitpoolt tõuget sai, samuti ka n. n. Tobiase ööd, hõimule (kodu-tütreks) tulek jne.

Vana on sitke elama ja visa kaduma. Tema jäänused elutsevad edasi ka siis, kui asi ise ammu kadunud ja ununenud. Meie võime veel tänapäev vana hetärismi jäänuseid endi keskel kui reaktsiooni monogaamia võidukäigu vastu tähele panna: ähvardava sõrmena meie kultuuri vastu seisab prostitutsioon (peaasjalikult linnades) meie ees ja laulatamata emade vahekord oma mehe ja lapse vastu juhatab meie tähelepanemist minevikku. Tõsi, maksev seadus ei kaitse seda ega teist nähtust ja laps, mis varem inema sugukonnale soovitud järeltulijaks oli, on nüüd kutsumata külaliseks ja koormaks saanud. — Üleüldine agaamia elutseb mitmesugusel näol salaja edasi, kui tuli tuha all, ja lõdvendab monogaamilisi sidemeid. Paljude naiste pidamine tungib siin ja seal kiiluna monogaamia ajajärgu sisse; isegi seal koputab see kutsumata külaline mõnikord ukse peale, kus ta jäljed ammu juba kadunud (v. eespool lhk. 179). — Niisugused nähtused võivad lõpuks monogaamia sisuliselt täiesti ära süüa, nagu see näit. India Malabaris nairide juures on. Seal on naine ühe mehega küll nimepidi abielus, kuid vahetab oma armuosalisi meesterahvaid niisama kui meie naised kindaid (Wilutzky I, 7, lhk. 205—6). — Meie kodumaale on sõja ajal võõraste poolt rohkesti monogaamiat hävitavat elementi juurde toodud.

Mitmesugused ülemineku- ja segavormid lasevad aimata, kui pikk tee inimesesool tuli ära käia, enne kui ta selle kindla seisukorrani jõudis, mis meie praegune ühe mehe ja ühe naise abielu on. Suurema tähtsuse inimesesoole ja eraldi naisele omandas monogaamia alles siis, kui ta naise õiguseta seisukohast mehe abikaasaks, eluseltsiliseks tegi. Niikaua kui mehe tuju naise võttis ja selle ära tõukas või maha jättis (v. eespool lhk. 130; Henning Scharfenbergi Provinzialstatut, Tit. 32, § 4 a. 1428; Volmari maapäeva otsus 17. jaan. 1554; Amelung, Kulturstudien, lhk. 226, 249, 251, 252, 253, 280, 296; Haapsalu maapäeva otsused ja rüütelkonna otsused 1526. a.; Bunge, Geschichte d. . . . Privatrechts, lhk. 12, ja Beiträge . . . lhk. 82; „Post.“ nr. 223 a. 1897; kirikukatsum.-protokollid 1627 ja 1642; Russov, Pabsti t., lhk. 71 j. t. a.), oli naine kind-

luset ja kõikuvast seisukorras ja jäi mehe orjaks. Ka hetäristlikud vabadusenähtused, mis teda meeste mängu- kanniks tegid, ei parandanud asja. Naise tõsine vabadus näib alles seal algavat, kus ta kombeõiguse või kirjapan- dud seaduse läbi perekonnas ja majapidamises kindlus- tatud seisukoha oma mehe ja laste vastu omandab. Kui saarlased ja teised aastate pikkust „vaba abielu“ elasid, siis oli naine küll vaba, võis mehe juurest ära minna, teda võis aga ka mees uksest välja visata. Sündis nii- suguses vabas või prooviabielus laps ja jäeti see elama, siis ühineti harilikult ka kestvasse abielusse, mis meest kohustas naise eest pikema aja jooksul hoolt kandma ja sellele ülespidamist andma.

Niisugused ja teised ülemineku-ajajärgu avaldused näitavad, et monogaamia algusel mehe ja naise ühendus veel nõrk oli. Abielu-sideme kinnitamise mõttes sün- disid mitmesugused sümboolilised pulmakoimed, nagu käte kokkupanek, ühine söök, kottipistmine jne. jne. Kui hilisemal ajal monogaamiline side mehe ja naise vahel tugevaks sai, siis langes tema ümbert väline sümboolika ära ja abielu kinnitamine sündis ja sünnib lihtsalt mõle- mate poolte sellekohase sooviavalduse põhjal, millel oma õiguslised tagajärjed on.

Mida kindlamaks abielu-sidemed monogaamia pinnal kujunesid, seda raskemaks läks abikaasade lahkuminek. Monogaamia esimestel astmetel oli see, mida praegu abielu lahutamiseks nimetatakse, lihtsalt naise tagasimineku mehe kodust ja selle meelevalla alt oma isamajasse omaste meelevalla alla. Naise röövimine ja ostmine tegid naise mehe omanduseks, asetasi ta asja seisukohale ja riisusid talt õigused. Abielu lahutamise õigus läks siis mehe kätte, kes oma tuju järele naist võis ära tõugata, maha jätta, omastele tagasi saata jne., — nähtus, mida meie kodumaal veel 17. aastasajal leiti (v. viimased eelmised allikad lehek. 90). — Sellega kokkukõlas on Kelchi teade (Historia, lhk. 20), et Eesti mehed oma naiste vastu väga valjud olnud jne. Meil oli see isaõiguse avaldus aja jooksul tugevaks saanud, nii et võõrastel võimumeestel valjude abinõudega selle vastu tuli võidelda. Ristiisu toojad andsid sellele omal ajal hoogu, kui nad teatud kordadel paganausus võetud naised lasksid meestel ära tõugata (v. L. Hendr. ajar. I, 10 ja XXVI, 8, ja eespool lhk. 65—66). — Vanas Roomas oli samuti tugev isaõigus see, mis mehele piirita võimu naise üle kätte andis. Rossbach ütleb trehvavalt vana Rooma perekonna kohta

(Untersuchungen . . . lhk. 22): „Üleüldine põhimõte naiste, laste ja orjade kohta on: ükski teise meelevalla alla kuuluv isik (persona alieni iuris) ei või omavoliliselt selle meelevalla alt vabaneda. Selle meelevalla võib ainult peremees ise lõpetada.“ — Nii oli see ka Indias, vanade germaanlaste juures ja on islami maadel praegugi veel. Sardanaapali raamatukogu jäänused näitavad, et vana Sumeri rahva juures mees naist sigimatuse pärast ja muudel põhjustel võis ära tõugata; naine tohtis mehe juurest aga ainult siis ära minna, kui see midagi surmasüüd oli teinud. Birmas võib mees naist ära ajada, kui see sigimata on või poega ei ole sünnitanud. Ka mitmel pool mujal on lood niisama (v. Wilutzky I, lhk. 211—215). Looduserahvaste juures on lahkuminek harilikult kergem ja mõlema poole võimuses; seda tuleb aga siis harvemini ette, kui abielus laps on sündinud (seals.) — Need on nähtused ja asjad, mis meie maksva kirikuseaduse para-graafisid elavalt meele tuletavad.

Nõnda on monogaamia hetärismi polügaamiast tekkinud tänase seisukohani jõudnud, omal teel abikaasaid pea nõrgemalt, pea kõvemalt kokku kõites, lahkuminekut kord kergendades, kord raskendades. Siin on naise seisukord mitmesugune olnud. Kuid enamasti ikka on mees seisukorra peremehena esinenud. Naist võetakse, ostetakse, müüakse, kingitakse, laenatakse ja pärandatakse, nagu muud varandust, mis mehe „päralt on“. Nii oli see põhjamaadel Euroopas, Saksamaal, Hommikumaal, Araabias, Kaldeas ja mitmel pool mujal (v. Wilutzky I, pt. 7). India Manu seadus (8. raam., V, 149) loeb, nagu juutide omagi (v. 10. käsk eespool), naise mehe varanduse sekka ja oletab selle müümist (9. raam., V, 46). Mees on, nagu ta nimetus paljudes keeltes (sanskrit, vana kreeka j. t.) juba aimata laseb, isand, käskija; naine sellevastu ori, teenija, käsualune. — Mõtleme mööda minnes selle üle järele, mis meile abielusse astumise puhul laulatusel meele tuletatakse: „Naised, kuulge oma meeste sõna kui Issanda sõna. Sest mees on naise pea, nõnda kui Kristuski on koguduse pea . . . Aga nõnda kui kogudus Kristuse meelevalla all on, nõnda ka naised oma meeste meelevalla all kõigi asjade sees“ (Eev. 5, 22—24).

Siin kõneleb mineviku hääl apostli suu läbi, kellel oma hingelise struktuuri tagajärjel ja Kreeka mõtteteaduse mõjul, mida ta kahtlemata tundis, isesugune seisukoht naisterahva ja abielu vastu oli, mis ka kirikus mõõduandvaks sai. Sellest vahest edaspidi mujal, sest asi on huvitav.

Tsiteeritud kohaga Pauluse kirjast ja eespool öelduga võiks veel meie eraseaduse III j. § 8. p. 1, mis naiselt mehe sõna kuulmist ja selle tahtmise alla painutamist nõuab, j. t. võrrelda, samuti ka Ev. Luteri usu kirikusead. § 263. mõtet, mis mehele õiguse annab naist karistada, samuti ka seaduse määrusi, mis naise varanduse, selle valitsemise jne. kohta käivad.

Kuidas naisega kui õiguseta olevusega ümber käidi, on eelmiste ridade läbi enam ehk vähem selge. On veel terve rida seadusi ja muid kirjalikka andmeid, mis kurba keelt kõnelevad ja võrdlemisi kõrgest kultuuriajast pärit on, näit. Manu ja Moosese seadused, venelaste Domostroi (pt. 38) taolised asjad jne. Isegi see ei paranda naise seisukorda, et ajuti Semiramised ja Katarinad troonil istuvad.

Vanemal ajal ei tohtinud naisel oma eravarandust olla, sellep. ei pärinud ta ka mehe varandusest midagi (v. näit. 4. Moos. 27, 8—11). Naine ise läheb sagedasti kui päritav asi ühes mehe muu varandusega selle pärijate omaks (v. näit. Kohler, Zeitschrift f. vergl. Rechtswiss., Bd. 7, lhk. 328, 355, 373, 379).

Miks see nii on, seda meie teame.

Võiks veel näitusi tuua, kuid saagu sellest. Ainult niipalju tähendame, et naise alanemine asja seisukohale teda mehe surma puhul ka surma viis — nähtus, mida on tahetud mõnikord eeskujuliku truudusega jne. seletada. Läti Hendrik näit. jutustab (IX, 5), et tema ajal ühes Leedu külas viiskümmend naist oma meeste surma pärast enese poomise läbi ära tapnud, lootuses elu peale teises ilmas. Nende saatust on seesama, mis surnu lojuste, hobuste, koerte, sõjariistade ja teiste asjade oma. Kadunudle taheti teise ilma tema armsamad ja tarvilikumad asjad ühes anda ning tapeti ja põletati need tema surma puhul ära. — Indias tuli veel aasta viiekümne eest leskede põletamisi ette. Inglise võimud tegid sellele valjude abinõudega lõpu (v. veel näit. Tacitus, Germania, c. 27; Caesar, Bell. Gall. 6, 19, Atharvaveda j. t.).

Ometigi leiame mõnikord naise seisukorra parema ja kõrgema olevat kui maksvate õigusenormide järele oodata võiks. Vanad India lugulaulud ei kõnele naistest head, kuid ülistavad üksikuid naiskujusid. Homeros kõneleb lugupidamisega naisest, kes ühes meeles mehega majapidamisest osa võtab, olgugi et naisterahvas sel ajal veel kaubaasi oli. Leist (Alt-Arisches ius gentium, lhk. 65, 68,

114 jj.) tõendab, et Aaria rahvastel naine vanasti ühes mehega kodusel altaril preestri kohuseid täitnud. Vanas Kreekas ja Roomas pidi ülempreestri naine avalikkudel ohverdamistel mehe kaasas olema (Wilutzky I, pt. 7). — Ja siis on meil ju veel kooliajast Horatiuse salm meeles: „capitolium scandet cum tacita virgine pontifex.“ Ka leiame Läti Hendriku ajal liivlaste naistel kodustes asjades sõnaõiguse olevat (v. eespool lhk. 186 ja 195 ja naiste kosimise õigus lhk. 192 jj.) jne.

II. Vanemad ja lapsed

1. Laste ja vanemate vahekord.

Tähendame alguses kohe, et ka siin mõndagi tuleb korrata, millest juba varemini jutt oli. Inimesesoo koidikul, kus praegused vahekorrad alles saamisel ja sündimisel, on kõik tihedalt üksteisega koos ja läbi põimitud, nii et üksiku nähtuse eraldamine võimata on. Peab ühe käsitlemisel ka teisi puudutama. — See maksab ju ka praeguse aja kohta, mis omakord eneses tuleviku idusid peidab. — Siin, nagu varemingi, seisab raskus selles, et meil ammu möödäläinud ajaga tegemist on, kus tuleb oletusi teha, mis võivad õiged, aga ka ekslikud olla.

Ülepea aga tuleb meil ikka meeles pidada, et vana aeg oma vaadetega ja arvamistega meile hoopis võõras ilm on. Nagu igal maal oma viis ja igal talul oma taar, nii on ka igal ajajärgul oma mõisted ja mõtted ning nendest järgnevad teod. See on elementaarne ajalooline tõde, mida igamees peab teadma. — Eraomanduse tunde ja mõiste kasvamisega algas naise monopoliseerimine. Mehele, kel varandust kogutud, oli abilist ja järeltulijat vaja. Et seda saada, pidi ta võima naist, ema, omaks nimetada. Muidugi tohtis ta esialgu ainult niisugust naist omaks saada, kes sugukonna ega teise mehe päralt ei olnud. Oli ema kord tema oma, siis olid ka lapsed tema jagu. Vägevad ja rikkad võtsid omale ühe naise või rohkem, ilma et nad nõrgematega selle juures oleksid rehkendanud. Ei suutnud mees ise omale järeltulijat soetada, siis laenas ta naise selleks otstarbeks teisele (näit. v. Cato — eespool — ja Sokrates, kes oma Xantippe Alkibiadesele laenanud), kas või tasu eest (näit. Vana India õiguse j.; Kohler, Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss., Bd. 3, lhk. 398; Reitzenstein, Urgesch. d. Ehe, lhk. 39. Piibli jutustus sigimata Saarast, Egiptuse vaaraost ja Keerami kuningast Abimeelekest võiks vahest ka sinnapoole sihtida; v. 1. Moos. pt. 12 ja 20). Lapsed olid niikaua mehe omad, kui naine tema

võimuses oli. Selle läbi hakkas naise iseseisvus kaduma, emaõiguse asemele asus isaõigus ja kognaatilise suguluse arvamise asemele tungis agnaatiline. Seni oli naine hetäriltslikult vaba ja tema lapsed hõimkonna päralt olnud, nüüd said need mehe omaks, langesid tema meelevalle alla.

On ka vaheastmeid isa- ja emaõiguse vahel leitud, kus mõlemad vahekorrad üksteise kõrval edasi kestavad. Tselebesi saare elanikud (makassarid) jagavad oma lapsi nii, et vanem poeg emale, järgmine isale jääb, ja nõnda edasi (Kohler, Zeitschr. f. v. R., Bd. 5, lhk. 465; Bd. 6, lhk. 335; Reitzenstein, seals. lhk. 40). Kelti rahva õiguse järele oli võõra mehe laps naise omaniku päralt; lapse tõsine isa võis aga selle omale osta (seals. Bd. 5, lhk. 412; seals. lhk. 40. Võrdle ka 2. Moos. 21, 4, 7, 8 ja Koran, 4. sure). Laps asus, nagu nainegi, asja seisukohal.

Vana aja inimene oli kõik muud, aga mitte sentimentaalne. Raske eluvõitlus, mille läbi inimene alt mada last praeguse kultuuri kõrguseni tõusis, ei lubanud tundmusi hellitada. — Kuidas elu raudse käega tundmused rinnast ära pühib ja inimese halastamataks teeb, seda näeme praeguse ilmasõja puhul oma silmadega. — Küsimus, kas sündinud last elama jätta või surmata, oles sel raskel ajal sellest ära, kas laps sugukonnale või vanematele soovitav oli või mitte. Kui koopa- või telgielanikkudel ümbrusest enam peatoidust võtta ei olnud, rändasid nad edasi. Enne aga surmati imejad lapsed, kes liikumisel tüliks olid, ära, peasjalikult tütarlapsed. Rännates põrgati teiste suguharudega kokku, kellelt naisi sõjavangidena omandati. — Tütarlaste surmamine omalt poolt tõi naiste puuduse päevakorrale, mis jälle naiste röövimise tarvilikuks tegi. Nii liiguti siin nõiaringsis. — Muidugi oli ka muid lastetapmise põhjusi. — Paikapidavatel ja põlduharivatel rahvastel kui ka neil, kelle inimeste arv sõdade või taudide tagajärjel kahanenud oli, võis laste arvu suurenemine soovitav nähtus olla. Kuid ka põlluharijate juures ei ole sigivus iga kord „jumala õnnistus“. Lapsed toovad tihti kurbust ja meelehärma, muret ja vaeva aga alati kaasa. Poleks mitte loodus ise inimesele sigimisetungi kaasa annud, inimene oleks sellest õnnistusest ennast sagedasti ilma jätnud. Nagu Wilutzky (Vorgesichte, II, lhk. 4) teatab, paluvat Baieri talupoeg praegu veel: „Anna meile lehma, anna meile loomi, aga ära anna meile palju lapsi.“ — Ka eestlastele ei näi see mõte võõras olevat, nagu vanasõna „parem kaks kargamas, kui viis vingumas“ näitab (võrdle siia juure Kelchi teade

Eesti naiste sigivuse üle ja eespool-tähendatud Arssenjevi kiri j. m.). Vana halli aja inimesele oli tundmata see arm ja hool, millega meie oma lastele, kes meie lootus ja tuleviku rõõm, eluteed tasandame. Siin võis aineeline või usuline tarvidus lapse ellujätmist tarvilikuks teha. Ei olnud tarvidust olemas, hukati väetike ära, nagu tüliks olev asi ära hävitatakse.

Valjul isaõiguse ajajärgul, kus maja- ja pereisa meelevald maksis, käis ka tema poeg ja järeltulija seni selle meelevalla alla, kuni ta ise maja- ja pereisaks sai, kas isa peres või väljaspool. Vanema ja lapse vahekorda ei määranud mitte veresugulus, vaid omanduseõiguse taoline vahekord. India õiguse tundja Mayne tõendab: poeg on ema omaniku päralt (Hindu law, lhk. 63). Vana Rooma seaduse määruse „pater est, quem nuptiae demonstrant“ esialgne mõte on seesama (v. Wilutzky II, lhk. 15, märkus 2). Isa meelevalla aluseks laste üle on tema omanduseõigus ema peale. Sellest järgneb, et ka abielu rikkumisest tekkinud perekonna-juurekasv mehe oma on, ja et enne mehelesaamist soetatud lapsed, sündinud kui ka sündimata, samuti mehe päralt on (seals. lhk. 15 ja märk. 3, 4, 5 ja lhk. 16 ja m. 1). Nagu põlluvili, nii kuulus ka naise vili mehele. „Kelle härg ka lehma ei peaks kargama, vasikas on lehma omaniku päralt,“ ütleb mordvalane (v. Stenin, Globus, Bd. 65; Reitzenstein, Urgeschichte, 37—8). Sellest vaatekohast on ka arusaadav Luce jutustus (v. eespool I, pt. 1, Suguline karskus enne ja pärast abielusse astumist), et tema-aegne eestlane oma naist seda rohkem armastab, kui see temale hea kaasavara ja väikese lamburi kaasa toob, olgu viimane ka väljaspool abielu sündinud laps, samuti ka see, mis seal teiste Soome sugu rahvaste kohta öeldud. — Manu seaduseraamat (8, V, 149) kõneleb omandusest lapse kohta. Vana India õigus lubas poegi müüa ja ära tõugata (Leist, Alt-Arisches jus gentium, lhk. 115). Hiljemal ajal oli laste müümine seal „väiksem patt“. Dekanis võivad vanemad praegu veel hädakorral lapsi orjaks müüa jne. (Wilutzky II, lhk. 17, allikad ss.). Vanas Roomas oli pereisal, nagu juba eespool öeldud, oma laste elu ja surma üle meelevald käes ja ta võis neid kuni vabariigi lõpuni oma heaksarvamise järele orjastada jne. Kui rahvatribuun kuulsa Manliuse poja põlve parandamiseks hakkas sammusid astuma, siis tormas poeg mõõgaga tribuuni kallale ja sundis teda astunud sammusid tühjaks tegema, sest et need tema isa õiguse kitsendamise peale

välja läksid (Livius 7, 4). Vanas Baabülonis võis mees võla tasumiseks naise ja lapsed maha müüa (Hammurabi seadus peale 2000. a. enne Kr., Winkleri t., lhk. 21, § 117). Ateenas võisid isad enne Soloni seadusi lapsi müüa (Plutarchos, Solon). Seesama õigus oli ka germaanlastel (friisidel; Tacitus) ja paljudel teistel, keda meie siin üles lugema ei hakka (lähemalt v. Wilutzky II). Meie naabrite venelaste juures oli pereisal ka kahtlemata õigus perekonna-liikmete elu ja surma üle. Otsekoheseid tõendusid must valgel ei saa meie ette tuua, kuid võime selle õiguse järk-järgulist kitsendamist jälgida. Mis Domostroi ja Polotski Simeon laste karistamisest jne. kõnelevad, tohiks üleüldse tuttav olla. 1550. a. „Sudebnik“ püüab laste müümist kitsendada. 17. aastasajal määratakse laste tapmise eest väike karistus — 1 aasta türmi. Peeter I ja Katarina II parandasid laste põlve märksa. Kuid ka praegu maksva seaduse järele võivad vanemad kohtul oma soovi järele lapsi 2—4 kuuni türmi lasta panna (Nuhtl. sead. § 1592). Asja kohtus sisuliselt ei harutata.

2. Laste hukkamine ja äraheitmine.

Võib — kui hirmus see ka ei ole — julgesti ütelda, et laste, peaaesjalikult tütarlaste hukkamine, varem al ajal rahvaste elus õigusliseks kombeks oli (Wilutzky). Nähtus ise on väga laialine. India muinasjuttudes tuleb mitme venna peale üks õde ette (Bernhöft, Zeitschr. f. v. R., Bd. 9, lhk. 6). Veda ajal olid tüdrukud seal „õnnetuseks“ (Zimmer, altind. Leben, lhk. 320). Halikarnassose Dionysios (II, 15) jutustab, et Romulus olevat käsu annud, kõik pojad ja esimesed tütreid elusse jätta; siis ei olnud varem esimestegi elu kindlustatud ja peale käsu andmist võis nooremaid surmata. Ateena kohta v. Ploss, Das Kind in Brauch und Sitte, II, 176; slaavlaste kohta Maciejovski, Slawische Rechtsgesch., II, 224; Kaukasuse k. Dareste, Journal des savants 1893, 88; U.-Hebriidi saartel maetakse sündinud tütarlapsed elusalt maha (Jung, Weltteil Australien, II, 30), Tahitiil tehti niisama (Ellis, Polyn. Researches, I, 340, 1830. a.). Ema surma puhul surmati harilikult ka imeja laps, kui teist imetajat ei leitud ja kunstlikku toitu saadaval polnud (Austraalias, eskimode, Põhja- ja Lõuna-Ameerika indiaanlaste, hottentottide ja neegrite juures: Friedrichs, Zeitschr. f. v. R., Bd. 10, lhk. 222—4). Niisama talitati, kui kaksikud sündisid (seals.). Näljahäda puhul hukati lapsed, kui kõige vähem kasulikud olevused, ära ja — ärge kokkuge! — tarvitati neid vanemate inimeste toiduks, nagu näit. vanade vendide juures (Schwebel, Geschichte der Stadt Berlin, I, 26). Maarahva kodu- ja käsiraamatust lugesime kõik lapsepõlves, kuidas Jeruusalemma piiramise puhul (Tiituse p.) juudiema oma lapse näljastele sõjameestele roaks tappis.

Hirmsa nälja puhul on see mõeldav ja arusaadav. Kuid aegamööda saab niisugune koledus kiviseks kombeks, mida põlvest põlve jätkatakse, ilma et selleks tarvidust oleks, ainult sellepärast, et vanad nõnda tegid. Nii kae-

vavad rahvad ise endile hauda, näit. Aafrikas elutsev Jaga (Dschagga) röövsuguharu, kes kõik oma lapsed maha tappis, et ei oleks kasvatamise raskusi kanda, ja võidetud ning hävitatud naabrite vanemad (12—13-a.) lapsed omaks võttis (Schurtz, Altersklassen und Männerbünde, lhk. 62).

Nagu ütlesime, on see verine komme väga paljude rahvaste juures tarvitusel. Saksa õpetlased on selle kohta kõigist maanurkadest andmeid kogunud. Allikaid on muu seas rohkesti kätte juhatatud varemini nimetatud Wilutzky raamatus, ka Reitzensteini „Urgeschichte“ sees. Kes soovib, lugegu sealt pikemalt asja üle järele. Tähendame siin ainult, et Hiina veel praegu klassiline laste tapmise maa on, olgugi et see nähtus ka seal keelatud on.

Hukkamise viisid ja põhjused on mitmesugused, nagu praegu abordi ja ärahoidmise põhjusedki. Sagedasti ei taheta teistele rahvastele naisi kasvatada (tõmbamine). — Vanad germaanlased surmasid väljaspool abielu sündinud lapsed ära. Sedasama teevad paljud looduserahvad, iseäranis siis, kui need lapsed ühendusest eurooplastega on sündinud. — Meie haritud naised hoiavad sünnitamise eest, et oma ilu ja värskust alal hoida. Paljude rahvaste juures, iseäranis lõunamaadel, on seesama soov laste hukkamise põhjuseks. Araabia naisterahvas näit. on kümneaastaselt küps ja ilus, kuid tema iludus närtsib pea ja ühes sellega kaob ka mehe armastus tema vastu. Siis on ta inetu ori, kes oma asemel mehe kõrval teist näeb õitsevat. Vanas Araabias maeti tütarlapsed elusalt maha (Koraan, 81. sure; Wilken, Matriarchat... lhk. 53; Wilutzky II, 8). Mohammed keelas selle ära (Koraan, 17. sure). Et ema iludus 3—4-aastase imetamise läbi tublisti kannatab, on kindel. Varema aja inimestel ja praegustel looduserahvastel on emapiim ainukene laste toit. Karjakasvatuse võit, et loomad nüüd kauemat aega piima annavad, on hilisema aja nähtus. Et lapsele toitu, rinnapiima hoida, pidi ema imetamise ajal mehest 3—4 aastat eemal hoiduma. Mees kui kangem pani siin oma õiguse naise kohta maksma, või ajas seni teistega läbi. Mitmel pool kihutavad mehed imetajad naised minema või lähevad ise nende juurest mõneks ajaks ära jne. (v. allikad Reitzenstein, Urgeschichte; võrdle ka emaõiguse põli). — Siin oleks üks laste, esimeses jões tütarlaste surmamise põhjus, mis ennast muidugi seal maksma paneb, kus isaõigus on tugevasti välja arenenud.

Tüdrukute surmamine vähendab naiste arvu ja annab nende toomiseks väljastpoolt põhjust (eksogaamia). Siis

sunnib ta ka mitut meest ühte naist pidama (polüandria), paremal korral edendab ta monogaamiat. Naiste toomine väljastpoolt võis selle põhjuseks olla, et viimaks oma suguharu naise e i t o h t i n u d võtta ja abielu sugulaste vahel keelatud asjaks sai. — Need on nähtused, mida tüdrukute hukkamise puhul rahvaste elus konstateerida võib ja mille peale siin mööda minnes tähelepanemist juhime.

Kuigi vanal ajal pereisal tingimata õigus oli last surmata, siis on ometigi seda verist akti Euroopa rahvaste juures ajaloo valgusel harva ette tulnud (v. Laband, Zeitschr. f. Völkerpsychol. u. Sprachwiss., Bd. 3, lhk. 145 jj.; Maurer, Die Bekehrung des norweg. Stammes zum Christentum, I, 433, II, 181; Wilutzky, II, 7). Tegelikult lepitü sündinud laste äraheitmisega. Et tugevaid käsi tarvis oli, siis hoiti poisslapsi, kuna väetid tütarlapsed ära visati. Sündis oodatud poja asemele tüdrukukene, siis oli see surmale pühendatud. Nii oli see kõigi ajalooliste rahvaste juures (v. Wilutzky II, 7—8). Laps viidi metsa või vette. Koolipõlvest on meil kõigil veel Moosese sündimise ja vesile viimise lugu, Persia kuninga Kyrose, Romuluse ja Remuse ning Oidipose lood meeles. Nagu üleüldiselt teada, pehmentati Roomas ja Kreekas pärastpoole asja nõnda, et lapse äraheitmiseks teistelt nõu küsiti (v. Dionysos II, 15; Plutarchos, Lycurgos, c. 16). XII tahvli seadus lubas Roomas pereisale veel ainult vigaseid lapsi surmata. Keisrite ajal võeti õigus laste elu ja surma üle isalt ära ja karistust võisid ainult ametikohad isa palve peale määrata (võrdle Vene N. S. § 1592).

Ja kui imelik see ka ei ole: seesama isa, kes ennast piiramata isandana ja omanikuna lapse üle tunneb olevat, peab siiski last oma lihaks ja vereks, arvab, et tal lapsega üks hing ja üks ihu on (v. I j., 1. pt. lõpp). See müstiline ettekujutus on vana aja inimesele mitmesuguse tegevuse aluseks, tõukevedruks. Ainult selle mõtte läbi laseb ennast muu seas ka see nähtus seletada, et kättemaksmise puhul vanemate patud laste kätte maksetakse, meie esiisade juures isegi hällis oleva lapse kätte (Russov, Amelung, Kelch, Bunge, Läti Hendrik). Sellest edaspidi.

Olgu see lühikene ringivaade suures ilmas sissejuhatuseks, selgituseks ja võrdlemiseks meie koduste, siia peatükki kuuluvate olude lähemal käsitlemisel, millele nüüd asume.

Ka meie, m a a r a h v a, esiisadel oli piiramata õigus laste elu ja surma üle. Küll puuduvad meil otsekohesed tõendused, must valgel, pereisa meelevalla kohta selles

asjas, kuid andmeid selle oletamiseks on meil siiski tarvilisel määral olemas. Laste hukkamine, mis meil Eestis isegi võõraste valitsuse ja nende seaduste maksvuse ajal edasi kestis, ei olnud rahva meelest keelatud asi, niisama kui emaihus idaneva elu hävitaminegi, mis praegu terves kultuuriilmas täies hoos on. Veel 17. aastasaja lõpul pidi Rootsi valitsus valjude abinõudega laste tapmise vastu võitlema (vaata: *Kinder-Mords Placat* 23. jaanr. 1680, *Buddenbrock, Sammlung...* II, 1, lhk. 751—2; *Erneuertes Verboht, angehend der Kinder-Mord* 15. nov. 1684, *Lieffl. Landesordnungen, Riga, 1705*, lhk. 318—320; Riia kindralkuberneri J. J. Hastferi *Justitien-Placat* 9. maist 1689, *Buddenbrock, Lievl. Landesordn. v. J. 1680—1710*. Võrdle ka *Ewers, des Herzogthums Ehtland Ritter- u Landrechte*, lhk. 418—420). Valitsuse sellekohaseid määrusi pidi kaks kuni kolm korda aastas kuulutatama ilmliku ja vaimuliku ülemuse poolt, kirikukantslist ja mõisahärra poolt. — Tuleb mulje, nagu oleks laste tapmine sel ajal iseäranis hoogu võtnud. Hupeli jutustuse järele (v. allpool) peab arvama, et see tõesti nõnda oli. Luteri usu kirik asus käsikäes agara Rootsi valitsusega vana aja nähtusi, seal hulgas ka sugulist vabadust, suurema hooga hävitama, kui katoliku kirik seda oma kestvuse ajal siin oli teinud, viimane aeg vahest maha arvatud. Oli lugu kord nii, siis püüti muidugi selle vabaduse tagajärjel sündinud lapsi kõrvale toimetada, keda vahest muil tingimistel oleks alles jäetud. Kodumaa Vene valitsuse alla saamisel jäid endised määrused ja karistused maksma (v. karistused laste tapmise, idaneva elu hävitamise, laste mahapanemise, vanemate surmamise (v. allpool) j. m. eest: *Juhatus uue seaduseraamatu kava valmistamiseks, Peterburis, 1770*, pt. 10; rida ukaasisid 1721—1783; *Buddenbrock, I, 175*). Kuid raske karistus ja häbipink ei aidanud: laste tapmine ei kadunud. 1764. a. ukaasiga kõrvaldati häbipink ning sugulised eksimised viidi kirikukohtu alla, kellele käsk anti niisuguste eksimiste eest mõõdukat rahatrahvi määrata. Ei olnud talupojal raha maksta, sai ta vastava arvu vitsahoopa. Nuhtluse kergendamiseks taheti liialeminevale laste tapmisele tõket teha (*Hupel, Topogr. Nachr. I, 515*). — Üks naisterahvas hukanud oma esimese ja teise lapse nälja kartusel ära (seals. 116; *Petri II, 40—2*). Keegi ei taha lapsega tüdrukut teenima võtta, sest et peremehel omal toidupoolist vähe on ja iga minut, mis teenijal lapse eest hoolitsedes ära kulus, raskel ajal kallisk oli. Harilikult tuli mõisnik niisugusele eksijale appi, sest et ta omale uue

orja juurde sai (Hupel, seals.). Ei sündinud seda, siis tuli laps hädaga „mättasse matta“ või „vesile viia“. — Nii oli muu seas ka majandusline kitsikus väetikeste hävitamise põhjuseks. — Hupel teatab (seals.), et tema ajal mõnes paigas talupoegade seas laste tapmist ikkagi ette tulevat, selle peale vaatamata, et lastega tüdrukud kergesti mehele saavat, kui nad virgad töötegijad on (v. eespool lhk. 32—3). Olevat ka kohti, kus sellest patust midagi ei kuuldu. —

Need teated on uuemast ajast pärit, kus idaneva elu ja sündinud laste kaitse, see kenam kultuuri õis, seaduse läbi kindlustatud ja idaneva elu hävitamine erandina ainult veel ema elu hoidmiseks hädakorral lubatud on. Kuidas oli lugu siis, kui võõras kirjutatud seadus meil veel puudus või ennast ei suutnud maksma panna ja rahvas sisemiselt vana kombeõiguse järele elas?

Seal puudus muidugi hirm häbistava ja raske nuhtluse eest võõra võimu poolt „sugulise eksimise“ puhul ja laste hukkamise põhjused olid harilikud, nagu teistegi vabade rahvaste juures, kes oma õiguse järele elasid.

Kuid need, eespool ettetoodud põhjused ei ole endistel kultuuriastmetel ainsad, mis noort elu ähvardavad. Nagu raske näljahädaga lapsed surmatakse, et vanemaid ja tugevamaid päästa, nii hukatakse neid ka ohvriks, et vihaseid jumalaid lepitada. Õigusemõiste inimese elu pühadusest on niisama kultuuriastne annetus. Varemajal oli õigus elada sel, kes tugev, elujõuline; jõuetute laste veri oli odav kaup. Väetite ohverdamisega püüdsid tugevad endid jumalate viha alt päästa.

Semi sugu rahvastel oli laste ohver vanast hallist ajast saadik tuttav ja asus nähtavasti usulistel alustel. Meil kõigil on veel koolipõlvest saadik tüübiline näitus sellest kombest Heebrea rahva juures meeles, nimelt Aabrami loost, kes oma ainsa poja Iisaku tahtis Jahvele ohverdada, kuid selle tegemata jättis ja poja asemel oina ohverdada (kultuuriastmete vahetus). Ka paljudele teistele rahvastele on lapseohver tuntud. Meie ei peata nende juures pike-malt, vaid pöörame pilgud jälle kodu poole.

Meie rahva vanema põlve meeles elab siin ja seal veel tume mälestus sellest, et endisel ajal lapsi on pagana-aja jumalustele ohverdatud (niisama ka mälestus sellest, et varemajal lapsi on ära visatud, mättasse pandud jne.). Ohverdamine sündinud vette ehk „vesile“ viimise näol. Verisest ohvrast ei teata kõnelda. Mõned vanemad inimesed teavad isegi ohvripaigana Võhandu jõge nimetada.

Viimane asjaolu on ajaloolise dokumendi läbi tõendatud.

Aastal 1642 kirjutas Urvaste kirikuõpetaja Johannes Gutsclaff raamatu, mis 1644 Tartus trükist ilmus pealkirja all „Kurzer Bericht und Unterricht von der Falsch-heiligenannten Bäche in Lieffland Wöhhande“ jne. (v. Oma Maa 1884, lhk. 13). Rosenpläneri Beiträge... 5. heftis lhk. 161 kirjutab A. K(nüpfner) selle raamatu järele:

„Võhandu ääres pandi vanasti ilmade teadasaamiseks järgmine auguurium toime. Talupojad panid kolm korvi (vitsmõrrad; A. K.) vette ja vaatlesid, mis seltsi kala keskmises püüdis. Oli see soomuseta kala, näit. luts või ka vähk j. s. s., siis kartsid nad viljakehva aastat, ohverdasid härja ja panid korvid jälle vette. Leidus keskmises jällegi soomuseta kala, siis ohverdati jälle härg ja korvid pandi kolmat korda vette; ja kui auguurium veel kord halba kuulutas, siis ohverdati lõpuks laps, ning siis heitsid nad kannatlikult saatuse kuulutuse alla, kuigi õnnetu oomen ilmus; sest ainult soomusega kala kuulutas viljarikast aastat ette.“

Aastat 60 varem (1587) Kölnis ilmunud katoliku preestri Michael von Isselti „Kurtze Chronik“ räägib soojärvest, mis umbes 10 penikoormat Otepääst Liivimaal, kus kurivaim palju kahjulikku ilma sünnitanud. Selle ärahoidmiseks on ümberkaudsed põllumehed emadelt lapsi varastanud ja vette visanud, või vähemalt laste kehast verd võtnud ja sinna visanud, nõnda et need ära kuivanud ja varsti surnud. — Isselt ei ole ise jalaga meie kodumaale saanud; oma teated meie rahva kohta on ta W. Reimani arvamise järele Tartu jesuiitidekollegiumi aruannetest võtnud (E. Kult. IV, 175).

On põhjust arvata, et kõik need tuntud ja tundmata Ilmjärved ja -allikad, Pühajõed ja -järved paigad on, kus omal ajal väetikesi ohverdati.

Ka lauluisa Kreutzwald kõneleb Böcleri raamatus (lhk. 100) vana rahva mälestuste põhjal laste ohverdamisest rasketel aegadel. Kahtlemata oli tema ajal mälestus rahva keskel niisugustest ohvritest elavam kui praegu.

Hiljemini ohverdatakse (ristiusu jumalale) vahakujusid (Hupel, Top. Nachr. I, 156 ja tema järele Petri; Russov, Chronik, II j. 22). — Tütarlaste mahapanemine aga kestab salaja vist küll edasi. —

Laste ohverdamine on ka teistele Soome sugu rahvas-tele tuttav (Eisen), nii laplastele (Holmberg), ostjakkidele (Strahlenberg), votjakkidele (Smirnov), soomlastele (Varonen).

On põhjust arvata, et nii mõnigi neist lastest, kes Lätis Hendriku teatel sõdade puhul ühes naistega rööviti, oma elu jumalate lepitamiseks pidi andma. Hendrik kõneleb ainult täiskasvanud sõjavangide ohverdamisest (tapmisest; v. I, 10; VII, 2; IX, 12; X, 5, 7; XXVI, 6, 7), kuid miks ei võidud tarbekorral ka võõrast last ohverdada ja oma hoida.

Meie ajaloo algul näib isegi poisslaste surmamine veel kombeks olevat. Kui ordumeister Andreas von Velven 1241. a. saarlastega lepingu teeb ja neile omalt poolt kohutniku peale sunnib, kes maavanemate nõuandmise järele peab kohut mõistma, siis määrab ta muu seas, et poisikese surmamise eest kolm öseringi trahvi tuleb maksta ja ema mõni (üheksa?) pühapäev kirikuaial (alasti) ihunuhtlust saab; ja kes pagana kombe järele ohverdab või ohverdada laseb, maksab pool marka hõbedat ja saab kolmel pühapäeval kirikumäel (alasti) ihunuhtlust (Bunge, Urkundenb. I, CLXIX).

Mäletan oma lapsepõlvest, et sündinud laps, kui talle hilbud ümber pandud, kohe pereisale näha toodi. See komme tohiks küll praegugi veel viisiks olla. Isa võttis selle armulikult kätele või ütles mõne lahke sõna uuele ilmakodanikule. Rohkesti rõõmu ja õrnust näidati esimese poja sündimisel üles, mil puhul emale sagedasti veel iseäraline kingitus osaks sai. Oli esimene laps tüdrukukene, siis kingitust harilikult ei antud. Ja oli perekonnas juba varem rohkesti lapsi, siis jäi isa lapsukese sündimisel tihti osavõtmatuks ja lõi mõnikord koguni pahaselt käega uue lapsukese poole; iseäranis siis, kui peres pojad puudusid ja uus perekonna-liige jällegi tütarlaps oli, läks isa nagu pilve. Sel puhul viidi lapsukene selle nähatoojate vanade naiste poolt kiiresti ema juure tagasi.

Vanade roomlaste ja germaanlaste juures oli õigus-kombeks, et sündinud laps pereisa ette maha pandi (Ploss, das Kind... II, 243). Selle välise kombe läbi anti uus ilmakodanik pereisa meelevalda alla. Tõstis ta lapse üles, siis tunnistas ta selle oma perekonna liikmeks. Ei teinud ta seda, siis hukati laps kui üleliigne asi ära, nagu meie oma üleliigsed koerakutsikad ja kassipojad hukkame, harilikult vette viime.

Nüüd, selle kirjutuse trükkimise ajal, oli mul õnn professor Voionmaa käest selle kombe üle Soomes suusõnal teateid saada. Soome rahvalaulud tõendavad, nagu meie omadki, laste hukkamise kommet. Ka Soomes olnud viisiks, et sündinud laps isale näha toodi, kes siis selle

laskis ellu jätta, või jälle käskis ära viia, s. o. väikse kohta surmaotsuse tegi.

Kui meie oma rahvalaulude poole pöörame, mis laste surmamisest kõnelevad, siis leiame kõige pealt umbes 100 a. eest Saaremaal üleskirjutatud laulu (v. Kreutzwald-Neus, Myth. u. mag. Lieder, nr. 8):

Oli ma isa alba lapsi,
Olin ema alba lapsi,
Olin vendadest väeti,
Sõsarde sana alune.
Isa mind sundis soole viia,
Ema mind käskis maale matta,
Vennad vee augo sisse,
Sõsarad lina ligu a jne.

Huvitavad on siin järgmised asjaolud:

Esiteks on laps halb laps, kelle hukkamist nõutakse, tütarlaps, hiljukene, enneaegne ja väeti. Hilja, s. o. elatanud vanematel sündinud enneaegne haiglane tütarlaps ei ole soovitud perekonna liige. — Poeglaste surmamist rahvalaulud ei tunne; see on juba kadunud, või tuleb harukorral ette. —

Teiseks ilmub siin uue ilmakodaniku elu üle otsustajaks juba terve perekond: isa, ema, vennad, õed; vennanaised on erapooletud. — Isa meelevald ilmub juba piiratuna. Varema aja despotism näib murtud olevat (võrdle eespool käsitletud paavst Innocentius III kiri ja Läti Hendriku ajaraamat, I, 10).

Kolmandaks — surmamise viis: isa sunnib sohu viima, ema käsib maale matta, vennad — veeaugu sisse, sõsarad — linalikku. Soos, kus ka maod asuvad, oleksid linnud väetikese liha söönud (võrdle Breemeni Aadama teade eestlaste inimeseohvritest madudele ja lindudele ning Läti Hendriku teade (XXVI, 6) Järvamaa valitseja Hebbe ja teiste daanlaste surnukehade saatusest). — Ema käsib lapsukese mulda matta. See on hiljemini tuntud „mätasse panek“ ja tuletab elavate laste muldamatmist teiste rahvaste juures meele. Vististi käis meil matmise eel verine tegu.

Hiljem on laste hukkamist käsitlevaid laulusid rohkesti üles kirjutatud (Hiiumaalt — Mustonen (Lönnsbohm), Vihukene E. rahval. nr. 45; Põlvast, — Vana kannel I, 70; II, 272 (122) ja 273 (123) C ja D — Kolga-Jaanist, Setumaalt — Setukeste laulud I, 368, 369 (370—373), 606—616 (617—620), 644 (651) ja III, 1926 ja 1927 (1928—1929), ja mujalt, v. Neus, Ehstn. Volkslieder I,

6, 13; Paide maak. minu kogus; Rosenplänter, Beiträge, VII, 41, 53). Uudisena ilmub neis ema südame protest ja reaktsioon vana verise kombe vastu, mis viimaks inimesuse võiduga lõpeb, kui ema kinnitab:

Innemb see kivi laheku,
Põ lu pinnär pirra mingu,
Kui ma vere vette vii,
Kalli «anna kaivanduhe. (V. K. I, nr. 70.)

Lapsukese rinnaotsa panek, „viimase armu andmine“ enne hukkamisele viimist ja ema meelemuutus sel puhul tuletab meele teiste rahvaste samasugust kommet (rinna andmist, huulte määrimist meega, mahlaga, ilaga jne.), mis lapse surmast päästis. See asjaolu iseenesest kõneleks isaõiguse kitsendamise ja emaõiguse poolt, võiks aga ka usulisel kännul olla kasvanud.

Esimeses laulus erapooletud vennanaised ilmuvad pea lapse surmamõistmisest osavõtjatena, pea väikese päästajatena, kord koguni selle hukkajatena (Neus, E V. I, nr. 13), kus nad lapse „suurela munakivila, teravalle kirveella“ tapavad. — Surmatud tütarlapsed muutuvad kaladeks, lindudeks ja puudeks (totemismi vastu- või järelkaja? A. K.). — Laulud tuletavad muu seas ka endist laste ohverdamist meele. Näib, kui oleks laste mahapanek ja nende ohverdamine rahva meeles kokku sulanud. Verise kombe kadumisel viiakse (või antakse nõu viia) veerand (veering) vesile, rahaankur allikale. See oleks laste ohvri väljalunastamine.

Olgu siin veel tähendatud, et Paide ja Türi kiriku vahelise tee ääres, versta 4 Türiilt, soo on, kuhu mitme valla piirid kokku jooksevad. Selles soos olevat vanarahva jutu järele iga mätta alla paar last maetud, „mättasse pandud“. Arv on muidugi liialdatud. — Lapsed olevat tüdrukute omad, s. o. väljaspool kiriklikku abielu sündinud. Et see soo endine püha paik või ohvrikoht oleks, ei tea keegi tõendada. Järjelikult peaks mälestus (jutt) uuemast ajast pärit olema. Nagu nägime, oli vanemal ajal laps tüdrukule soovitud asi. Ei olnud siis põhjust teda mättasse viia. Meie aja mõiste sugulisest puhtusest puudus varemalt kultuuriastmel nagu prostitutsiooni mõistegi. Ja viimast nähtust ei tunne ükski vaba sugulise läbikäimisega rahvas harilikudel elutingimistel. Sellepärast oldagu praeguse aja mõõdupuude tarvitamisega siin ettevaatlik. Ka praegu ei ole õige kõiki agaamilisi suguelu nähtusi prostitutsiooni mõiste alla painutada, nagu seda mõned autorid (näit. Dufour) teevad.

Setukeste laulud I, nr. 609 loeme:

„Neiul sündü tütarlats,
Kulla kabule kanake“ jne.

Tuletame sel puhul igaks juhtumiseks meeles, mis me varem niisilikkuse mõiste kohta ütlesime (v. lhk. 34—5). Neitsil sündis tütarlaps — tähendaks tänases keeles: naisel sündis tütar, kes talt nooriku (neitsi) nimetuse võttis. See vaatekoht on võimalik.

Mis sündimise takistamisesse puutub, siis oleme harjunud seda kõlvatute ja raiskuläinud eluviiside ajajärgu kaasnähtuseks pidama, nagu näit. Rooma langemise järgus keisrite ajal. Siin puutub aga ülikultuuri peensus esiaja toore egoismiga ja otstarbekohasusega kokku. Siin kui seal on laps asjata paha, mis olla ei tohi, sest et ta soovitud ei ole. Sellepärast hävitavad paljud looduserahvad tulevat elu. Siin on ema see, kes endas liigutava uue elu saatuse üle otsustab. Ta võib ja tohib sellega teha mis ta tahab, nagu omal ajal tema enesega nii või teisiti võidi talitada. 18. aastasaja lõpul leiab Petri (Ehstl. u. Ehsten II, lhk. 34) seda nähtust eestlaste juures (vaata ka E. Kult. IV, lhk. 68, ja eespool lhk. 39), samuti ka käima peale saamise ärahoidmist (Petri, ss. lhk. 34 ja 49), mida ka Hupel (Top. Nachr. I, 514 ja II, 137) kinnitab (võrdle eespool täh. Kotšubei kiri Samarini tööde X andes).

Laste surmamise kohta ilmus „Eesti Kirjanduses“ nr. 4, a. 1910 W. Reimani kõne, mis ta E. Kirjand. Seltsi koosolekul 13. aug. 1909 pidanud. Tõuget selleks kõneks oli annud A. C. Winteri sulest Globuses LXXI, 13 ilmunud kirjutus laste mahapanemisest eestlaste juures. Olgugi et W. Reiman oma kõne aluseks ainult rahvalaulu on võtnud, ulatab seniori terav pilk asja käsitlemisel sugurahva kultuurielu sügavate algpõhjusteni.

3. Raukade surmamine.

Nagu juba eespool tähendatud, on õigusemõiste inimese elu puutumatuses hilisema aja sünnitus. Teadagi, on see puutumatus tingitud. — Varematal aegadel oli elu õigus ainult tugevatel ja tervetel inimestel. (See õigus on oma alguses ju tuntud looduseseadus ja maksab ikka edasi, kuid meie kultuur kipub talle kitsendusi tegema.) Nõder laps ei suutnud ennast kaitsta ja pidi vanemate soovil surema. Minki isegi nii kaugele, et vihamehele kättemaksmiseks oma lapse elu ohverdati, et jumaluse viha vastase peale tuleks. Kui hindud kaklesid ja üks neist alla jäi, siis ähvardas ta oma vihameest n. n. mansamiga. Ta läks koju ja lõi ühel oma lapsel pea lõhki, et selle ilmasüüta valatud veri vihamehe peale tuleks (Wilutzky II, lhk. 12, m. 1). — Aga mitte ükski noorest nõrk, vaid ka vanast väeti on see, kes ennast kaitsta ei suuda. Sellepärast hukati vanal ajal mõlemaid. Halli pead austatakse, kulupead kummarda — see on hilisema kultuurielu õis, kus öeldakse, et selle käsi hauast välja kasvab, kes oma vanemat lööb. „Sina pead oma isa ja ema austama, et sinu käsi hästi käiks ja sina kaua elaksid maa peal“ — see käsk ja tõotus oli vana aja inimesel kaua ja tihti tundmata. Ka kõik vanadusest jõuetud, üleliigsed ja koorimavad olevused, kes liikumist takistasid või toitu asjata tarvitasid jne., surmati ära või jäeti edasiliikumisel lihtsalt maha, kus nad nälga surid. Mõne rahva juures maeti nad elusalt maha; maetavad pidasid seda endile suureks auks. Sagedasti läksid vanad inimesed, teatud eani jõudes, vabatahtlikult surma. Elusalt mahamatmist olevat vendide maal veel suure kuurvürsti ajal ette tulnud (rida allikaid v. Wilutzky II, ehk 13 ja 14).

„Vana mees vareste roog, musta linnu leivakakk, hakkide ninaalune“ — see on vana aja seisukoht jõuetu rauga vastu (v. Wiedemann, Aus dem... Leben der Ehsten,

lhk. 201; V. Stein, Üks kubu vanusõnu, lhk. 67; Kreuzwaldi käsikiri). Ka ohvriks tarvitati raukasid, et eluvõimulistele jumalatega lepitust võimaldada. Nii ohverdanud näit. votjakid viimase nälja ajal vanamehe (E. Ül. S. Alb. III, 203, O. K(allas) J. Krohni j.; v. ka Smirnov, Votjakid).

Kas oma raukade surmamine eestlaste juures ajaloolisel ajal laialisema nähtusena avaldus, selle kohta pole meil andmeid. Üksikuid juhtumisi tuli vististi ette (v. eespool-tähend. seadusemäärused nilisemast ajast). Paigapidaja rahva juures seda nähtust harilikult ei leita, olgu siis harukorralistel aegadel ja juhtumistel. Eesti kultuurielu uurija F. Amelung tõendab oma raamatus (lhk. 220), et 15. aastasajal eestlaste kultuuriolud sedavõrd olid paranenud, et tooremad pagana-aja kombed, nagu näit. elatanud vanemate surmamine, naiste röövimine, paljude naiste pidamine, surnute põletamine, m. s. täiesti kadunud olid. See tõendus on aga juba Amelungi oma raamatu järgmiste lehekülgedele läbi, peale vanemate surmamise ja surnute põletamise, ümber löödud, niipalju kui ta aja kindlaksmääramisesse puutub. Naiste tõmbamine ja mitme naise pidamine kadus hiljemini. — 18. aastasaja teisel poolel kirjutab Hupel (Top. Nachr. II, 157) oma aja eestlastest: „Vanematega pahandada, neile leiba ette visata, kui nad haiged on, isegi neid sauna asetada, kus nad endid ise oma kätetööga viletsalt toitma peavad, on harilikud nähtused; aga harva paneb laps kätt nende künge (löömine või surmamine mõeldud? A. K.), vahest rohkem kartuse kui austamise pärast.“

Kuidas pojad ja väimees-pojad praegusel ajal isade ja äiade talusid oama kätte saades, pahatihti endiste omanikkudega tänamata ja ülekohtuselt ümber käivad, neile isegi sandikepi lasevad osaks saada, ja isad omalt poolt poegi ära tõukasid ning päranduseta jätsid ja jätavad, see ei käi enam selle peatüki alla.

*

Kuid olgugi, et vahekord isade ja poegade vahel tihti halb oli ja on, ei tahtnud ega taha inimene ometigi ilma järeltulijateta surra. Põhjused olid ja on mitmesugused. Muu seas oli vana aja inimesel üks, usuline, põhjus see, et tal pidi keegi olema, kes talle peale surma ohverdaks. Ilma ohvrita ei saanud hing rahu. Selles oli suur õnnetus, kui inimene ilma järeltulijata suri. Ja ainult oma poja ohver mõjus. Ning pojale oli tähtis, et isa vari (hing)

teda kaitseks ja tema vastu heatahtlik oleks. Ei olnud mehel võimalik poega soetada, siis võeti võõras laps omaks (adopteerimine; võrdle meie sülelapse komme) või astus väimees poja asemele (väimees-poeg), või jälle anti naine teise mehe kätte sugutamiseks (niyoga — tähend. käsk, ülesanne, Auftrag — ja leviraat).

Siin oli vana aja inimese püha paik. Mitte tiirastus ei ajanud teda siin taga, vaid see oli kaasinimese tulevase — hauataguse elu, hingeõndsuse küsimus, mis teda liikuma pani. Poega (sanskriti k. „putra“ = poeg; put = põrgu; tra — väljatõmbamine, päästmine, võrdle ladina trahere; putra = põrgust päästja? vähemalt oli ta seda vana hindu mõtteilmas) mitte järele jätta oli sama hea, kui täie teadmisega peale surma piinariiki minna. Ei kinkinud jumalad inimesele poega, lahutas ta ennast naisest või võttis teisi juure jne. (v. eespool). Ei olnud see ja teine tee mõnel põhjusel, näit. maksva kombe pärast, võimalik, siis pidi teine mees aitama. Harilikult oli see aitaja preester, kui suguharu pühitsetud mees, nagu pruudiõõ puhulgi. Salvitult ja pühalikult lähenes ta öövaikus naisele, et kadunule seemet äratada. Laskis ta ennast siin kirest eksitada, siis oli see pühaduse teotamine ja ta heideti oma seisusest välja (v. Mahābhārata; Manu s. 9. r. V, 56 jj.; Wilutzky II, 42). Ka küdile oli pühaks kohuseks pojata surnud vennale järeltulijat soetada (leviraat; v. näit. piibel, Manu s. 9. r. 97; Rigveda 10, 40, 2 jm.). Ei teinud ta seda, siis võis venna lesk teda avalikult häbistada ja teotada (v. 5. Moos. 25, 5—10).

Meie ei taha praegu nende ja teiste siia kuuluvate nähtuste juures pikemalt peatada, sest et meil nende asjade jälgimisel sugurahva elus mitmed lülid seni puuduvad. Tähendame ainult, et ka siin Soome sugu rahvaste, eraldi eestlaste, usulised vaated ja õigusekombed teiste rahvaste omadest nähtavasti suurelt lahku ei lähe. Leviraat on meil vististi tuntud (v. eespool). Nähtavasti ei ole ka niyoga mõte mitte hoopis tundmata, vähemalt praegusel ajal mitte. — Kui hiljuti Lutsu novell „Kirjutatud on...“ ilmus, siis — kui õiesti mäletan — läks kriitika novellis käsitletud niyoga-nähtusest pool mõnitades mööda, ilma et oleks püüdnud Juku hingeelusse tungida. See võte oli liiga kerge käega tehtud, kui mitte ülekohtune.

Lõpusõna.

Juba aastate eest panin omale, võõrast õigust ja seadust tundma õppides, küsimuse ette, missugune oli meie esiisade õigus? Mida pidasid nemad õigeks enne seda, kui neile võõraste õigus peale sunniti? Mida rohkem ma selle küsimusega tegemist tegin, seda rohkem selgus, et ta väga raske on vastata. Varematest põlvedest ei tea meie midagi. Alles siis, kui kirjaoskajad võõrad meile kaela tulid, libises nende sulest pärgamendile mööda minnes ja kogemata mõni väike märkus, mille põhjal ühte või teist võib oletada. — Esimesed otsekohesed teated meie esiisadest pandi kirja u. 700 aastat tagasi. Rahvaluule on veel noorem ja temas on uute olude põhjal ja võõraste mõistete mõjul palju muutunud, nagu see suusõnalise edasiandmise puhul harilik nähtus on. Selle kirjapanek sündis alles lähemas minevikus. — Mis varem oli, see on ühes muistsete põlvedega mulla alla läinud, meile jäädavalt kadunud.

Kuid ometigi ei tule ma tühjade kätega. — Viimaste aastakümnete uurimised tervel meie planeedil, iseäranis Saksa teadusemeeste hiiglatöö muistse kombeõiguse päeva-valgele toomise alal, on seda saavutanud, et meil praegu rikkalik materjaal käes on, mille abil me rahvaste õiguse arenemise käiku kõrgemalt seisukohalt võime vaadelda. Kaugema aja olud korduvad praegu elavate looduserahvaste juures. Ja need muistsed olud on praegustega võrreldes — imede maa. — Võrdlemisemetoodi tarvitades läks mul korda meie esiisade kombeõiguse alalt mõndagi päeva-valgele tuua ja üles seada. Nagu mitmed andmed (näit. ordu-meistrite kirjad, Anno oma 27. VIII. 1255, Nordecki oma 6. VII. 1272 j. t.) näitavad, jäeti Maarjamaal pärisrahvastele esialgu nende kombeõigus alale; ka Rooma katoliku kirik ei jooksnud selle peale tormi. Kõigest, mis vana, hoidis rahvas sitkelt kinni. Ja nii elasid vanad kombesid kaua,

mõned kuni meie ajani, kus neid sagedasti enam seletada ei osata. Neid ja muid andmeid kogudes ja sõeludes kasvas minu ette viimaks kaunis paks käsikiri, mis esiisade perekonnaõigust käsitleb ja siin ilma ette astub. Kahjuks polnud mul aja puudusel võimalik viimast kätt töö külge panna ja nii jäi see konspektiivseks ning tundub katkestatuna. Trükkimine langes aja peale, kus mul kutsetöö aeg 16—18 tundi päevas kestis ja selle tagajärjel võimata oli isegi allikaid kontrolleerida.

Olen sisemise lõbutundega ja armastusega asja vastu esiisade kombeõigust jälginud, kõike oma vaba aega, selleks ohverdades. Esimesed vaod on rasked ajada. Sellep. palun kõiki, kel asja vastu huivitust, mulle lahkesti abiks olla. Teise jao tarvis, kus riikliku elu algidud, omanduse- ja päranduseõigus jne., verine tasu, vana aja kommunism j. m. kõne alla tulevad, oleks veel palju materjaali vaja. Palun seda saata või juhatada. Soovitavad oleksid juriidilised, seni trükkimata vanasõnad, juriidilised sümbolid, rahva vaated ja arvamised üksikutes küsimustes selle või teise õiguse alal, kohtupraktikas avalikuks saanud kombeõiguse normid, endiste kohtute protokollid, millede kogule aasta 10 eest E. Rahva Muuseumis aluse panin ja mis nüüd peaks juba suur olema, vanem vastav kirjandus jne. jne. Kui mahti peaksin saama, katsun lehtedes rahva õiguse vaadete kogumise programmi avaldada. — Päästkem ka siin oma esiisade traditsioonidest, mis veel päästa on.

Tartus, 23. septembril 1920.

Autor.

Sisu juhataja.

	Lhk.
Eessõna	5
I. Mees ja naine :	
1. Hetärismi jäljed ja riismed Eestis	13
Pühad ja pidustused	16
Pulmas	24
Suguline karskus enne ja pärast abielusse astumist	30
Vaen võõra rahvuse liikme vastu	38
Prooviabielud ja prooviööd	39
Ehalkäimine	43
Defloreerimine	44
Mängutoad	48
Jus primae noctis	50
Naise laenamine (niyoga)	54
Häbenemine	55
Koit ja Hämarik	56
2. Sugulaste abielu	59
Vendade ja õdede abielu	59
Leviraat	66
3. Emaõiguse põli. Isaõigus	68
4. Naise tõmbamine ja ostmine	76
5. Polügaamia ja monogaamia	85
II. Wanemad ja lapsed :	
1. Laste ja vanemate vahekord	97
2. Laste hukkamine ja äraheitmine	101
3. Raukade surmamine	111
Lõpusõna	114

Märgatud vead.

Lhk. 16, rida 25	ülevalt loe ehk asemel või.
„ 25, „ 22	„ on üks rida vahelt välja jäänud.
„ 52, „ 1	„ loe 65 asemel 25.
„ 54, „ 6	alt „ külalistele (peale julutamise kombe) ja...
„ 63, „ 24	ülevalt puudub jne. järel sulu (klammer).
„ 83, „ 17	ülevalt „ 193 asemel 73.
„ 89, „ 21	„ „ 178—9 „ 56—57.
„ 90, „ 23	„ „ 179 „ 57.
„ „ „ 8	alt „ 130 „ 75 ja 81.
„ 93, „ 21	ülevalt „ 379 järel ja eespool lhk. 67.
„ 94, „ 2	alt „ 186 ja 195 asemel 65 ja 74.
„ 94, „ 1	„ „ 192 asemel 72.

www.books2ebooks.eu